

T.C.

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE/SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKÇE EĞİTİMİ BİLİM DALI

Nursena OĞUZKAN

**İHSAN OKTAY ANAR’IN “YEDİNCİ GÜN” ROMANINDA
GEÇEN DEYİMLERİN YAPI VE ANLAM BAKIMINDAN
İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Müzahir KILIÇ

AĞRI-2021

TEZ BİLDİRİMİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “İhsan Oktay Anar’ın Yedinci Gün Romanında Geçen Deyimlerin Yapı ve Anlam Bakımından İncelenmesi” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Δ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Δ Tezim sadece Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Δ Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../2021

Nursena OĞUZKAN

ÖN SÖZ

Deyimler, genellikle temel anlamından uzaklaşan iki veya daha fazla sözcükten meydana gelen ve cümleye anlam zenginliği katan kalıplaşmış söz gruplarıdır.

Bu çalışmada, İhsan Oktay Anar'ın “Yedinci Gün” eserinde bulunan deyimler, yapı ve anlam bakımından incelenmiştir. Çalışma, “Yedinci Gün” romanının İletişim Yayınları tarafından 2020 yılında yayımlanan 5. baskısı esas alınarak hazırlanmıştır.

Çalışmada deyim, dil, sözcük yapıları, birleşik kelimeler, birleşik fiiller, tekrar grupları ve isnat grupları hakkında bilgi verilmiştir. “Yedinci Gün” romanında geçen deyimler tespit edilmiş, anlamları açıklanmış, deyimlerin geçtiği cümleler sayfa numaralarıyla birlikte ilgili deyim altına yazılmış ve yapılarına göre sınıflandırılmıştır.

Tez beş bölümden oluşmaktadır. “Giriş” bölümünde tezin problem cümlesi, amaç cümlesi, önemi, varsayımları, sınırlılıkları ve tanımlar hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölüm olan “İlgili Alanyazın” bölümünde konuyla ilgili kuramsal bilgilere ve bu alanda yapılmış çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölüm olan “Yöntem” bölümünde araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları ve teknikleri, verilerin analizi hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü bölüm olan “Bulgular ve Yorumlar” bölümünde söz konusu eserin taranmasıyla elde edilen deyimlerin örnekleri yapısal bakımdan sınıflandırılıp tespit edilen deyimlerin geçtiği cümleler sayfa sayılarıyla birlikte verilmiştir. Son bölüm olan “Sonuç ve Öneriler” bölümünde de elde edilen veriler ışığında yorum ve önerilerde bulunulmuştur.

Çalışmanın araştırma, planlama ve yazım süreçlerinde beni destekleyen bilgi ve deneyimleri ışığında bana yol gösteren sayın danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Müzahir KILIÇ’a teşekkür ederim.

Çalışmamda maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, çocuklarımmın anne yarısı değerli kız kardeşim Deniz ERASLAN’a, tezimin redaksiyonunu yapan ve her vazgeçişimde bana yeniden azim aşılayan sevgili eşim Sezer OĞUZKAN’a

teşekkürü borç bilirim. Oğlum Eser'e, kızım Masal'a çalışmamı, yaşlarından beklenmeyecek olgunlukta anlayışla karşıladıkları için ve zamanlarını bana verdikleri için yürekten teşekkür ediyorum, çalışmamı onlara armağan ediyorum.

Nursena OĞUZKAN

Eylül-Ağrı

İHSAN OKTAY ANAR’IN “YEDİNCİ GÜN” ROMANINDA GEÇEN DEYİMLERİN YAPI VE ANLAM BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Nursena OĞUZKAN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi Eylül 2021

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Müzahir KILIÇ

ÖZET

Bu çalışmanın amacı İhsan Oktay Anar’ın “Yedinci Gün” adlı eserinde geçen deyimleri anlam ve yapı bakımından sınıflandırmak, deyimleri ve bu sınıflamaların kullanım oranlarını, tekrar sayısını belirlemektir. Çalışmada deyimlerle ilgili kuramsal bilgilere, deyimlerin özelliklerine ve bu alanda yapılmış çalışmalara yer verilmiştir.

Çalışma nitel yöntemlerden doküman incelemesi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucu elde edilen verilerin yorumlanmasında içerik analizi kullanılmıştır. “Yedinci Gün” adlı eser taranarak kullanılan deyimler fişlenmiş, anlamları ve yapıları bakımından sınıflandırılmıştır. Söz konusu deyimlerin anlamlarına başta Ömer Asım Aksoy’un “Deyimler Sözlüğü 2” olmak üzere çeşitli sözlüklerden ulaşılmıştır. Eserde geçen deyimlerin altında anlamları belirtilmiş, kullanılan deyim bulundugu cümle ve sayfa sayısı da deyim açıklaması altına yazılmıştır.

Elde edilen bilgiler ışığında eserde kullanılan deyim sayısına, en çok tekrar eden deyimlere ve oranlarına ulaşılmıştır. İhsan Oktay Anar’ın “Yedinci Gün” eserinde toplam 1318 deyim kullanımı tespit edilmiştir. Bu deyimlerden 909 tanesinin birbirinden farklı deyimler oldukları tespit edilmiştir. TDK’nin “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” veritabanında 11.209 deyim var olduğu düşünüldüğünde incelenen bu eserin tamamında kullanılan deyimlerin var olan deyimler içinde yaklaşık %12’lik bir dilimi oluşturduğu görülmektedir. Bu eserin okuyucuları dilde

var olan deyimlerin yaklaşık %12'si ile muhatap olacaklardır. Deyimlerde anlam ve yapı alanında yapılacak çalışmalar için yararlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İhsan Oktay Anar, Yedinci Gün, Deyimler.

INVESTIGATION OF IDIOMS IN İHSAN OKTAY ANAR'S "YEDİNCİ GÜN" NOVEL IN TERMS OF STRUCTURE AND MEANING

Nursena OĞUZKAN

Ağrı İbrahim Çeçen University Institute Of Graduate Studies

Master Thesis September 2021

Thesis Advisor: Dr. Instructor Member Müzahir KILIÇ

ABSTRACT

The aim of this study is to classify the idioms in İhsan Oktay Anar's work called “Yedinci Gün” in terms of meaning and structure, to determine the idioms, the usage rates of these classifications and the number of repetitions. In the study, the theoretical information about idioms, the characteristics of idioms and the studies done in this field are included.

The study was carried out by document analysis, one of the qualitative methods. Content analysis was used to interpret the data obtained as a result of the research. The idioms used by scanning the work called “Yedinci Gün” were recorded and classified in terms of their meanings and structures. The meanings of the idioms in question have been obtained from various dictionaries, especially Ömer Asım Aksoy's "Deyimler Sözlüğü 2". The meanings of the idioms in the work are indicated, and the sentence and page number of the idiom used are written under the explanation of the idiom.

In the light of the information obtained, the number of idioms used in the work, the most repetitive idioms and their ratios were reached. A total of 1318 idioms were used in İhsan Oktay Anar's “Yedinci Gün” work. It has been determined that 909 of these idioms are different from each other. Considering that there are 11,209 idioms in the "Dictionary of Proverbs and Idioms" database of TDK, it is seen that the idioms used in the whole of this work are about 12% of the existing

idioms. The readers of this work will be dealing with approximately 12% of the idioms that exist in the language. It will be useful for studies in the field of meaning and structure in idioms.

Keywords: İhsan Oktay Anar, Yedinci Gün, İdioms.

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ	ii
TEZ KABUL TUTANAĞI	Error! Bookmark not defined.
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar DİZİNİ	xiii
KISALTMALAR	xiv
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem	2
1.2. Amaç	2
1.3. Önem	3
1.4. Varsayımlar	4
1.5. Sınırlılıklar	4
İKİNCİ BÖLÜM	5
İLGİLİ ALANYAZIN	5
2.1. Kuramsal Çerçeve	5
2.1.1. Dil	5
2.1.2. Deyim	6
2.1.3. Tekrar Grupları	8
2.1.4. Birleşik Kelimeler	9
2.1.5. Birleşik Fiiller	9
2.1.6. İsnat Grupları	10
2.2. Deyimlerle İlgili Yapılan Çalışmalar	11
2.3. İhsan Oktay Anar ve Eserleri Hakkında Yapılan Çalışmalar	12
2.3.1. Kitaplar	13
2.3.2. Tezler	13
2.3.2.1. Doktora Tezleri	13

2.3.2.2. Yüksek Lisans Tezleri	13
2.3.2.3. İnceleme, Makale, Bildiriler	17
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	22
YÖNTEM	22
3.1. Araştırmanın Modeli	22
3.2. Evren ve Örneklem	22
3.3. Veri Toplama Araçları	22
3.4. Verilerin Analizi	23
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	25
BULGULAR	25
4.1. Sözcük Öbeği Yapısındaki Deyimler	25
4.1.1. İsim Tamlamasından Oluşan Deyimler.....	25
4.1.1.1. Belirtili İsim Tamlamasından Oluşan Deyimler	25
4.1.1.1.1. Tamlayanı Sıfat Tamlaması Olan Belirtili İsim Tamlamasından Oluşan Deyimler	27
4.1.1.2. Belirtisiz İsim Tamlamasından Oluşan Deyimler	27
4.1.1.2.1. İsim+İyelik Eki- Belirtisiz İsim Tamlaması- Fiil Yapısında Olan Deyimler	31
4.1.1.3. İsim Tamlaması- Yardımcı Fiilden Oluşan Deyimler	32
4.1.1.4. İsim Tamlaması- Fiilden Oluşan Deyimler	32
4.1.1.4.1. Belirtili İsim Tamlaması- Fiilden Oluşan Deyimler.....	32
4.1.1.4.2. Belirtisiz İsim Tamlaması- Fiilden Oluşan Deyimler	34
4.1.2. Sıfat Tamlaması Biçiminde Olan Deyimler	37
4.1.2.1. Sıfat Tamlaması- Fiil Yapısında Olan Deyimler	40
4.1.2.2. Sıfat Tamlaması- İsim- Fiil Yapısında Olan Deyimler	42
4.1.3. Edat Grubu Biçiminde Olan Deyimler	43
4.1.3.1. “Gibi” Edatı İle Kurulmuş Edat Gruplarından Oluşan Deyimler	43
4.1.3.1.1. Bir Edat Grubuyla Kalıplaşan Masterlı Deyimler	44
4.1.3.2. “Kadar” Edatı İle Kurulmuş Edat Gruplarından Oluşan Deyimler	45
4.1.3.3. “İçin” Edatı İle Kurulmuş Edat Gruplarından Oluşan Deyimler	45
4.1.3.4. Diğer Edatlarla Kurulmuş Edat Gruplarından Oluşan Deyimler	45
4.1.4. Tekrar Grubu Biçiminde Olan Deyimler	46
4.1.4.1. Masterla Biten Deyimlerde Bulunan Tekrar Grupları	60
4.1.5. Birleşik Fiil Grubu Biçimindeki Deyimler	74

4.1.5.1. Birleşik Fiil Biçimindeki Deyimlerin Masterla Kurulması	74
4.1.5.2. İsim- Fiil Biçimindeki Deyimler	75
4.1.5.3. İsim+ İyelik Eki- Fiil Biçimindeki Deyimler	119
4.1.5.4. İsim+(İyelik Eki)+ Belirtme Hâli Eki- Fiil Biçiminde Olanlar	132
4.1.5.4.1. İsim+ Belirtme Hali Eki- Fiil Biçimindeki Deyimler	132
4.1.5.4.2. İsim+İyelik Eki+ Belirtme Hâli Eki- Fiil Biçimindeki Deyimler	133
4.1.5.5. İsim+ İyelik Eki+ Yaklaşma Hâli Eki- Fiil Biçimindeki Deyimler	142
4.1.5.5.1. İsim+ Yaklaşma Hâli Eki- Fiil Biçimindeki Deyimler	142
4.1.5.5.2. İsim+ İyelik Eki+ Yaklaşma Hâli Eki- Fiil Biçimindeki Deyimler	155
4.1.5.6. İsim+ (İyelik Eki) Bulunma Hâli Eki- Fiil Biçiminde Deyimler	163
4.1.5.6.1. İsim+ İyelik Eki+ Bulunma Hâli Eki- Fiil Biçimindeki Deyimler	163
4.1.5.6.2. İsim+ Bulunma Hâli Eki- Fiil Biçiminde Olan Deyimler	164
4.1.5.7. İsim+ (İyelik Eki)+ Uzaklaşma Eki- Fiil Biçiminde Deyimler	164
4.1.5.7.1. İsim+ (İyelik Eki)+ Uzaklaşma Eki- Fiil Biçiminde Deyimler	164
4.1.5.7.2. İsim+ Uzaklaşma Eki- Fiil Biçiminde Deyimler	166
4.1.5.8. İsim+ (İyelik Eki)+ Vasıta Eki- Fiil Biçiminde Olan Deyimler	168
4.1.5.9. Fiilimsi-Fiil Biçimindeki Deyimler	168
4.1.5.9.1. Zarffiil- Fiil Olan Deyimler	168
4.1.5.9.1.1. Zarfiil Grubu Biçimindeki Deyimler	172
4.1.5.9.2. İsimfiil Grubu Biçimindeki Deyimler	172
4.1.5.10. Zamir-Fiil Yapısında Olan Deyimler	172
4.1.5.10.1. Kendi Dönüşlü Zamiri	172
4.1.5.10.1.1. Yalın Kullanım	172
4.1.5.10.1.2. İkinci Şahıs İyelik Eki+ Bulunma, Ayrılma Eki	173
4.1.5.10.1.3. İkinci Şahıs İyelik Eki+ Yönelme Hâli	173
4.1.5.10.1.4. İkinci Şahıs İyelik Eki+ Belirtme Hâli	173
4.1.5.11. Zarf- Fiil Yapısında Olan Deyimler	175
4.1.5.12. İsim- Yardımcı Fiil Yapısında Olan Deyimler	177
4.1.5.12.1. İsim+ Yaklaşma Hal Eki- Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	192
4.1.5.12.2. İsim+ Bulunma Hal Eki- Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar	193
4.1.5.13. Sıfat Tamlaması- Yardımcı Fiil Yapısında Olan Deyimler	193
4.1.5.14. Zarf- Yardımcı Fiil Yapısında Olan Deyimler	194
4.1.6. Kısaltma Grupları	194

4.1.6.1. İsnat Grubu Biçimindeki Deyimler	194
4.1.6.1.1. İkinci Unsuru Ek Almayan İsnat Gruplarından Oluşan Deyimler	194
4.1.6.1.2. İkinci Unsuru Hal Eki Taşıyan İsnat Gruplarından Oluşan Deyimler.....	198
4.1.6.1.3. İsimden Vasıf İsmi Teşkil Eden –lı Ekiyle Sonlanan İsnat Grupları.....	198
4.1.6.2. Yaklaşma Grubu Biçiminde Olan Deyimler	199
4.1.7. İsim- İsim- Fiil Yapısında Olan Deyimler	200
4.2. Cümle Yapısındaki Deyimler	213
4.2.1. Basit Cümle Olan Deyimler	213
4.2.2. Birleşik Cümle Biçimindeki Deyimler.....	219
4.2.3. Bağlı Cümle Biçimindeki Deyimler	221
4.2.4. Sıralı Cümle Biçimindeki Deyimler	222
4.2.5. Kesik Cümle Yapısında Olan Deyimler.....	224
4.3. Çeviri Deyimler	228
4.4. Yapısal Olarak Adlandırılmayan Deyimler.....	233
BEŞİNCİ BÖLÜM	256
SONUÇ VE ÖNERİLER	256
5.1. Sonuç	256
5.2. Çalışmanın Eğitsel ve Pedagojik Olarak Yararları.....	258
5.3. Öneriler.....	258
KAYNAKÇA	259
ÖZ GEÇMİŞ	Error! Bookmark not defined.

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1 Deyimlerin Tekrar Edildiği Sayfalar.....	235
Tablo 2 Ana Başlıklara Göre Deyimlerin Genel Sayısal Dökümü.....	255
Tablo 3 Sözcük Öbeği Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü	255
Tablo 4 Cümle Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü	255
Tablo 5 Çeviri Deyimlerin Sayısal Dökümü	255

KISALTMALAR

As. : Askeri

Bk. : Bakanız

C: Cilt

ev: Çeviren

H: Hicri

Haz. : Hazırlayan

KTÜ: Karadeniz Teknik Üniversitesi

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

mec. : Mecaz

s. : Sayfa

S: Sayı

Ü: Üniversite

Yay. : Yayınevi, Yayınları, Yayınlayan

yy. : Yüzyıl

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İnsanlar duygularını, düşüncelerini, isteklerini, ihtiyaçlarını anlatmak için farklı yol ve yöntemler bulmuşlardır. Bunlardan en önemlisi dildir. Ortak anlaşmalar bütünüdür. Dil kelimelerin bir araya gelerek oluşturduğu anlamlı bir bütündür. “Dillerin malzemesi olan kelimeler yan yana gelerek kelime gruplarını, cümleleri ve nihayet bir dili meydana getirirler” (Doğan, 1994: 7).

“Türk milletinin dili Türk dili bir büyük deniz” (Sinan, 2015: 11). Beden diliyle ya da birtakım işaretlerle istek, ihtiyaç ve duygularımızı anlatmak mümkündür. “En mükemmel anlatma vasıtamız dildir ” (Banguoğlu, 2007: 9).

Yaşayan her varlık gibi zaman içerisinde bazı değişikliklere uğrayan dilin, yeni sözcükler üretmenin yanı sıra tükettiği sözcükler de mevcuttur. Kullanılmaya kullanılmaya unutilan sözcükler, yaşayan bir varlık olan dilin tükettikleridir, yani ölüleridir. Dilin yapısı sabit değildir. Diller nesilden nesile ya da coğrafyadan coğrafyaya yayılırken bazı değişikliklere uğrarlar. Bir dile çeşitli sebeplerle alıntı sözcüklerin girmesi, yeni kavramların karşılanması için yeni kelimelerin oluşturulması, kelimelerin zaman ve mekânda yayılırken anlam ve ses değişikliklerine uğraması, görevini yerine getiremeyen kelimelerin kullanılmayıp işlevini yitirmesi bu değişikliklerden bazılarına örnek gösterilebilir. “Belli ses öbeklerinin (groupe de son) kişiler arasında danışıklı bir değer kazanarak birer kavrama (concept) karşılık olmaları dilin oluşmasında esas sayılabilir. Bunun gibi onların çeşitli kullanışları da ortak değerler bağlayarak dilin kurallarını (regle) meydana getirmiş olmalıdır. Bunlar üreyip genişlemiş ve az çok titizlikle korunarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Ses kanunlarına (loi phonetique) uyup zamanla değişmelere uğramış olmaları da tabiidir” (Banguoğlu, 2007: 9). Anlaşılacağı üzere dilin canlı bir varlık olduğu şüphesiz bir gerçektir.

Deyimler de bu canlı sözcüklerin içinde kalıba gelmiş öbeklerdir. Deyimler de doğar, büyür, gelişir ve tükenirler. Kimi deyimlerde yer alan kelimelerin zamanla

düşmesi ya da değişmesi bu canlılıktandır. “Deyimler kimi zaman yüzyıllar boyunca hiç değişmeden kimi zaman sözcüklerinde yenilenmelerle yaşamakta yeni deyimlere de aktarılabilmektedir. Bundan aşağı yukarı 1300 yıl önce kullanıldığını Köktürk yazıtlarından bildiğimiz ‘(birinin) sözünü kırmamak’ anlamına gelen deyim o çağda ‘söz’ demek olan *sab* ile kurulmuştu: ‘Menin sabımın sımadı’ (‘benim sözü kırmadı’, Kültigin, güney 11)” (Aksan, 2018: 39).

1.1. Problem

Bu araştırmada İhsan Oktay Anar’ın “Yedinci Gün” romanında geçen deyimler tespit edilmiş, bu deyimlerden yola çıkılarak Türk dili ile eser veren bir yazarın, eserinde geçen deyimlerin yapı ve anlam bakımından incelenmesiyle Türkçenin söz varlığına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Deyimlerin ne olduğu hakkında çok fazla tanımla karşılaşsak da hepsinin ortak yönü bir araya gelen sözcük ve sözcük öbeklerinden oluşan, anlatımı zenginleştiren, kısa ve özlü kalıplaşmış sözcüklerdir.

Deyimler ait olduğu kültürün âdetleri, inanışları, gelenekleri, yaşam stratejileri, deneyimleri hakkında bilgiler verir. Deyimler meydana çıktıkları milletin hayal gücünü, estetik anlayışını da gözler önüne serer. Toplumların değişik katmanlarının kullandığı deyimler de birbirinden farklıdır. Coğrafya, sosyal çevre, eğitim düzeyi gibi etkenler deyimlerin çeşitliliğine renk katmaktadırlar. Bazen deyimler bir olaya, bir öyküye dayanır. Deyimin ortaya çıkışına zemin hazırlayan kişiler veya olaylar unutulsa da deyimler kalıcı olarak devam eder varlıklarına. Deyimlerin anlamları, kaynaklandıkları olaylar, mecazlar iyi bilinirse hem konuşan hem yazan açısından doyulmaz bir anlatım ortaya çıkar.

1.2. Amaç

Bu tezin amacı yeni bir dil, yeni bir üslup ve farklı bir biçimi ustalıkla kullanan İhsan Oktay Anar’ın “Yedinci Gün” romanında kalıplaşarak kullanılan deyimleri yapı ve anlam bakımından incelemektir. İhsan Oktay Anar’ın Türk kültür dünyasını, kullandığı deyimlere aktarmasını hem şekil hem anlam özellikleri yönünden incelemek bu araştırmanın amacını belirlemiştir.

Bu temel amaç doğrultusunda, aşağıdaki sorulara yanıt bulunmaya çalışılacaktır:

İhsan Oktay Anar, “Yedinci Gün” adlı romanında hangi deyimleri, ne kadar sıklıkta kullanmıştır?

Eserde bulunan deyimler hangi biçimlerde oluşmuştur?

1.3. Önem

İhsan Oktay Anar’ın “Yedinci Gün” romanının üzerinde durulmasının sebebi: Masal anlatır gibi bir üslubunun olmasının yanı sıra insana kendi yaşantısını kültürünü, tarihini sevdiren, bunları bilmek isteten bir yazarımızdır. İhsan Oktay Anar’ın eserlerini üslup, kurgu, ölçü, örgü ve dil bağlamında incelediğimizde, çok eski gibi görünen ama aslında yepyeni ve şaşırtıcı bir yapı görülür. Yazar kitaplarında mitolojik motifleri, cinleri, padişahları, devleri, sözleri, deyişleri, efsaneleri, rivayetleri; Osmanlıca ve Arapça kitaplardan, sözlüklerden çıkarıp 17, 18, 19. yy.dan günümüze taşır. Bilinmeyen eski kelimeler ve deyimlerden oluşan yeni fakat eski bir dili kullanması okuyucularını etkilemektedir.

İhsan Oktay Anar; yeni bir dil, yeni bir üslup ve farklı bir biçimi ustalıkla kullanan yazarlarımızdandır. “Anar, romanlarına tarihsel bir atmosfer vermek ve derinlik katmak için en önemli araç olarak dili kullanır. Özellikle bugün artık pek çoğu ölmüş ya da kullanımdan düşmüş, dönemin zengin ön adlarla, yinelemelerle, söz öbekleriyle, metaforik söylemlerle yüklü dilini kullanarak garip ve gülünç olaylarla besleyerek hem ironi oluşturur hem de kullanımlardan zengin bir mizah üretmeyi başarır” (Gündüz, 2012: 57).

Bir yandan tarihi kurmacaya dönüştürürken, bir yandan da kurmacayı tarih gibi anlatması onu farklı kılan özelliklerdendir. Hikâyelerinin nerde başlayıp nerde bittiğini kestirmek oldukça zordur. Her tasvirinden ayrı bir hikâye çıkarılabilir, olaylar çok katmanlıdır. Hemen her hikâye, kendi içindeki çelişkiden doğan bir espriyle kaynaşır ve zıddıyla uyum içindedir.

Postmodernist anlayışın edebiyattaki temsilcilerinden olan İhsan Oktay Anar’ın “Yedinci Gün” adlı romanı, içerdiği deyimler açısından zengin bir yapıttır.

1.4. Varsayımlar

1. Postmodern edebiyatın önde gelen yazarlarından İhsan Oktay Anar'ın “Yedinci Gün” romanında deyimler, önemli bir yer tutar.

2. Romanda geçen deyimler, yazarın zengin iç dünyasının dış dünyaya yansıması olarak değerlendirilebilir.

3. Eser, söz varlığı açısından zengin bir eserdir.

4. Eser, dil ve anlatım özellikleri açısından özgün bir eserdir.

1.5. Sınırlılıklar

Bu çalışma, İhsan Oktay Anar'ın “Yedinci Gün” adlı romanında geçen deyimlerin yapı ve anlam bakımından incelenmesiyle sınırlıdır. Eserdeki deyimler tespit edilmiş, çeşitli başlıklara yönelik hazırlanan tasnifte deyimlerle ilgili bir sınıflandırma yapılmış; atasözleri ve kalıplaşmış sözler bu tasnif içerisinde yer almamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde araştırmanın konusu doğrultusunda dil, deyim, tekrar grupları, birleşik kelimeler, birleşik fiil ve kısaltma grupları kavramları bu alanda yapılan araştırmalara dayandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Ahmet Turan Sinan'ın “Türkçenin Deyim Varlığı (2015)” adlı eseri esas alınmış, farklı kaynaklar ve romanda bulunan deyimler dikkate alınarak bu sistem zenginleştirilmiş, sınıflandırmaya gidilmiş ve incelemeler bu yöntem doğrultusunda yapılmıştır.

2.1.1. Dil

Milletin mensupları olan halk arasında ortak aklı ve duyguyu sağlayan dildir. İnsanlar arasındaki bu bağ geçmişten günümüze dil sayesinde aktarılmış ve bugünden de geleceğe yine dil aracılığıyla taşınacaktır. Taşınanların tümü kültür dünyasını oluşturur. Bu nedenle bir milletin tarihini, coğrafyasını, folklorunu, edebiyatını, dünya görüşünü sözcüklerinde, atasözlerinde, deyimlerinde, bilmecelelerinde ve tekerlemelerinde aramak gerekir.

Dil, düşünmenin aracıdır. “İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimaî bir müessesedir” (Ergin, 1998: 1). Dil olmasa duygu ve düşünceler de ilerlemezdi. Medeniyetler kurulamazdı. İnsan toplum içinde insan olur. Toplumlar konuştukları dilin penceresinden dünyayı görürler. Dil aynı zamanda toplumlara ait yaşantıları, kültürleri gelecek nesillere aktarmada en büyük araçtır. “Dil yalnızca bildirişmeyi, haberleşmeyi gerçekleştiren bir araç olarak kalmaz; toplumla onun kültürüyle olan ayrılmaz bağları dolayısıyla toplumun çeşitli özelliklerine, yaşayışına, inançlarına, geleneklerine, tarihine ışık tutan önemli bir toplumsal kurum olarak karşımıza çıkar” (Atabay, Kutluk, Özel, 1983: 15).

2.1.2. Deyim

Deyimlerin ne olduğu hakkında çok fazla tanımla karşılaştık da hepsinin ortak yönü bir araya gelen sözcük ve sözcük öbeklerinden oluşan, anlatımı zenginleştiren, kısa ve özlü kalıplaşmış sözcüklerdir.

“Öz anlamından az çok ayrı bir anlam taşıyan kalıplaşmış sözlere deyim (Alm. Ausdruck, Redensart; Fr. locution; İng. locution, idiom) adı verilir” (Koç, 1990: 341). Deyimler toplumların söz varlığını, anlatım gücünü, dil zenginliğini ortaya koyan en önemli kavramlardandır. Anlatımı zor ya da izahı için ayrıntıya ihtiyaç duyulan durumları, deyimler net ve kısa sözcüklerle ifade eder. Deyimler ait oldukları milletin kültürü, inanışları, gelenekleri, yaşama biçimi, dünyayı algılayış şekilleri hakkında çok büyük ipuçları verir. Anlatımı zor ya da anlaşılmasız durumları somutlaştırarak anlaşılmasını kolay kılar. Bir durumu, bir çabayı az sözcükle sahnede canlandırır gibi ortaya koyar, güçlü bir anlatım oluşturur. Akılda kalıcı olmasını sağlar. Deyimler öz anlamlarından ayrı bir anlam taşırlar genelde. Kavramları mecaz yoluyla en güzel ve net biçimde kalıplaşarak verirler. Deyimler kalıplaşmış dil ifadeleridir ve genellikle bu kalıplaşma sözcüklerin yerinin değişmesine izin vermez. Sayısız sözcük içinde kalıplaşarak ön plana çıkan ifade topluluğudur deyimler. “Bugün dilbilimde *frazoloji* ya da *idiomatik* adı verilen birçok ögeden kurulu kalıplaşmış birimlerin tümünü inceleyen bir çalışma alanı vardır” (Aksan, 2018: 181).

Deyimler değişik yapıdaki sözcük öbeklerinden iki ya da daha fazla sözcükten var olan isim, sıfat, zarf, fiil ve birleşik fiil şeklinde yapılardan meydana gelir. Kip ve kişiye göre çekimlenebilirler. Deyimler eksiksiz yargı bildiren değişik tür ve yapıdaki tümcelerden de meydana gelebilir.

Doğan Aksan deyimleri söz dizimi açısından şu şekilde sıralamıştır:

- “ a) Ad Tamlamaları
- b) Sıfat Tamlamaları
- c) Yüklemsel Olmayan Sözcük Bağdaştırmaları
- ç) Eylemlikte Kalıplaşmış Yüklemsel Sözcük Bağdaştırmaları
- d) Yüklemliler, Tümce Biçiminde Kalıplaşmış Deyimler

e) Deyimleşmiş İkilemeler” (Aksan, 2018: 184-186).

“Dillerin malzemesi olan kelimeler, yan yana gelerek kelime gruplarını, cümleleri ve nihayet bir dili meydana getirirler. İşte bu kelimelerin yan yana gelişi her kültürün dolayısıyla her milletin kendi düşünce sistemine yani mantığına kendi zevkine göredir. Kelimelerin yan yana gelişinde o milletin duygu ve düşünceleri, mantığı, ifade zevki tecrübeleri vs. bulunur ” (Doğan, 1994: 7). Kelimelerin bir araya gelişi ait olduğu milletin zevklerinin, kültürünün, yaşayışının ve ifade tarzının eseridir. Türk dili, deyimler yönünden çok zengin bir dildir.

Adem Suad, “Deyimlerin Hikayesi” adlı kitabında deyimini şöyle tarif eder: “Dil biliminde kavramları, durumları hoşça giden bir anlatımla ya da özel bir yapı ya da söz dizimi içinde belirten ve çoğunlukla kendi öz anlamlarından ayrı anlamlara gelen sözcüklerden oluşan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” (Suad, 2018: 13).

İskender Pala, 99 adet deyimın hikâyesini topladığı “İki Dirhem Bir Çekirdek” adlı kitabında “İki ya da daha fazla kelimededen meydana gelen ve kelimelerin öz anlamları dışında bir anlam ifade eden söz gruplarına deyim denir” (Pala, 2008: ix).

“Genellikle gerçek anlamı dışına kayan kalıplaşmış söze deyim denir ” (Koç, 1990: 410). Nurettin Koç “Yeni Dilbilgisi” kitabında deyimleri dört sınıfa ayırır: Eylem Öbeğinden Deyim, Ad Öbeğinden Deyim (bunu da bazı alt başlıklara ayırmıştır: Çekim Eki Almamış Ad Öbeğinden Deyim, İyelikli Ad Öbeğinden Deyim, Belirtisiz Ad Tamlaması Biçimindeki Ad Öbeğinden Deyim, Belirtili Ad Tamlaması Biçimindeki Ad Öbeğinden Deyim, Yönelmeli, Kalmalı ve Çıkmalı Ad Öbeğinden Deyim), İlgeç Öbeğinden Deyim, Tümce Biçiminde Deyim (Yalın Tümce Biçiminde Deyim, Bileşik Tümce Biçiminde Deyim, Sıralı Tümce Biçiminde Deyim, Girişik Tümce Biçiminde Deyim, İç Tümce Biçiminde Deyim, Kesik Tümce Biçiminde Deyim, Devrik Tümce Biçiminde Deyim)” (Koç, 1990: 410-413).

Deyimler anlatıma canlılık katmanın yanı sıra sözü daha etkili ve anlaşılır kılar.

2.1.3. Tekrar Grupları

Tekrar grubu veya ikilemeler kalıplaşmış sözcüklerdir. Kalıplaşmış olmaları sözcüklerin yerinin değişmesine fırsat vermez. İkilemeler her türlü sözcük türünden meydana gelebilirler.

“Sözün hem anlam hem ezgi gücünü artırmak amacıyla bir sözcük çeşitli biçimlerde yinelenir. Ya da aynı amaçla sesleri birbirini andıran hatta anlamca karşıt olan sözcükler birlikte kullanılır. Türkçe de buna ikileme (Alm. Reduplikation, Reduplizierung; Fr. Redoublement, reduplication, İng. Reduplication ya da Hendiadyoin) denir” (Koç, 1990: 404).

“Türkiye Türkçesinde deyimlerin çok sayıda ikilemeye dayanması dikkati çekmektedir. 892 deyim ya bizzat ikilemeden oluşmuş ya da yapısında ikileme bulundurmaktadır” (Sinan, 2015:106). İkilemelerden oluşmuş deyimlerdeki tekrar unsurları ahengi sağlamanın yanı sıra hafızada daha kolay yer etmekte ve kalıcılığı sağlamakta çok etkilidir.

“İkilemeyi ikileme yapan en önemli özellik, ikilemede kalıplaşma olmasıdır. İkilemeler arasındaki kalıplaşma o kadar kesindir ki, ikilemeyi meydana getiren sözcüklerin yerleri değiştirilemez, bazıları ise yalnız başlarına kullanılamazlar. Çoluk çocuk, eski püskü ve yırtık pırtık gibi ikilemelerde; çoluk, püskü ve pırtık sözcükleri zorlama olmaksızın yalnız başlarına kullanılamazlar. Bunlardan başka her iki sözcüğü de yalnız başına kullanılmayan, allak bullak, karman çorman, mırın kırın, gibi ikilemeler de vardır. Bu sözcükler arasında birlikte kullanımlarını gerektiren gizli bir bağ vardır, işte bu bir kalıplaşmadır” (Çoraklı, 2001: 53).

Deyimlerin varlığı ile ilgili yapılmış araştırmalarda ikilemelerin, deyim olarak kabul edildiği ve kabul edilmediği yönünde iki farklı görüşe rastlanmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Necmi Akyalçın “Deyim Ve İkileme İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme” adlı makalesinde şu ifadelerle yer vermiştir: “İkilemeler ve deyimler ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken söz öbekleridir. Deyimleri oluşturan sözcükler bir bütün halinde kaynaşarak gerçek anlamlarının dışında bir anlam ifade ederlerken; ikilemeler çoğunlukla gerçek anlama yakın bir anlam ifade eden ve anlamı pekiştiren söz öbekleridir. Bu nedenle ikilemelerin tek başlarına deyim olarak değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım değildir” (Akyalçın, 2019: 93).

İkilemelerle ilgili yapılan yukarıdaki tanımlara ve örneklere bakıldığında ikilemeyi oluşturan sözcüklerin gerçek anlamlarından çok da uzaklaşmadığı görülmektedir. “Deyimlerin bir türü de ikilemelerdir. Biz sözcüğün yinelenmesiyle oluşan ikilemeleri deyim saymıyoruz” (Aksoy, 1988: 507).

2.1.4. Birleşik Kelimeler

“İki ya da daha çok sözcüğün kaynaşp kalıplaşmasıyla oluşan ve anlamlı tek bir birim işlevi gören sözcüğe bileşik sözcük (Alm. Kompositum, zusammengesetztes Wort; Fr. composé, mot composé; İng. compound, compound word) adı verilir” (Koç, 1990: 402). Birleşik sözcüklerin anlamlarını da yazılışlarında ayrı olarak düşünemeyiz. Zira kaynaşmış bir yapıdadırlar.

“Dilimizde birleşik kelime ile deyim terimin çok defa karıştırıldığı görülür. İlkın şu noktayı gözden kaçırmamalı ki *birleşik kelime* bir yapı bilgisi terimi, *deyim* ise bir anlambilgisi terimidir. Birleşik kelime yeni bir kavram karşılamak üzere müstakil anlamları olan iki bazen daha çok kelimenin belli kalıplar içinde kaynaşmasıyla meydana gelir. Dilimizde birleşikler deyim sayılsın sayılmasın hep belirtme öbeklerinden geldiği halde deyimlerin birçoğu da yargı öbeklerinden doğmaktadır” (Banguoğlu, 2007: 296-297).

“Sözcük öbeği durumundaki kimi deyimlerle bileşik sözcüklerin birbirilerinden kesin olarak ayırt edilemeyeceklerini belirtmiştik. O sözlerimize burada şunları da ekleyeceğiz: Tümce biçiminde olmayan deyimlerden kimisi, zamanla kaynaşarak bileşik sözcük kimliğini kazanmaktadır” (Aksoy, 1988: 510).

2.1.5. Birleşik Fiiller

Birleşik fiil adından anlaşılacağı üzere birden çok sözcükle kurulan, son sözcüğü de eylem olan fiillerdir.

Nurettin Koç “Yeni Dilbigisi” kitabında birleşik fiilleri üç kümede toplamıştır: “Yardımcı Eylemlerle Kurulmuş Birleşik Eylemler, İki Eylemle Kurulmuş Birleşik Eylemler ve Deyimleşmiş Birleşik Eylemler” (Koç, 1990: 275-283).

Neşe Atabay, birleşik fiiller için örnekler sunmuştur: “Bir sözcükle hem anlam hem de biçim yönünden kalıplaşarak oluşan eylemlerdir” diyerek “Ad ya da

ad soylu bir sözcükle bir eylemin birleşip birleşik eylem oluşturduğu da olur. Kimi kez bunlar bir deyim gibi kullanılırlar. Göz etmek, yüz bulmak, el etmek, göze girmek, başa çıkmak, başa kakmak, dile düşmek gibi...” (Atabay, 1983: 213-214).

Tahsin Banguoğlu “Türkçenin Grameri” eserinde birleşik fiilleri üç kısma ayırmıştır: “Zarf Öbeği Kalıbında (ileri sürmek, geri kalmak, yan bakmak, boş vermek...), Çekim Öbeği Kalıbında (kar yağmak, başkaldırmak, baştan çıkmak, dile düşmek...), Bağlam Öbeği Kalıbında (sayıp dökmek, doğma büyüme, derme çatma, değış tokuş...)” (Banguoğlu, 2007: 310-318).

Mazhar Kükey, Türkçedeki birleşik fiilleri dört ana bölümde toplamıştır:

“1. Fiilin Fiille Oluşturduğu Birleşik Fiiller

2. Fiilimsinin (Fiil Türevi) Fiille Oluşturduğu Bileşik Fiiller

3. İsim Soylu Sözcüklerin Fiille Oluşturduğu Bileşik Fiiller (Bunlar deyim durumunda birleşik fiillerdir. Bu fiiller kendisini oluşturan isim ve fiilin sözlük anlamlarından kayıp kaymama durumlarına göre iki bölümde toplanır: 1)Yarı Kaynaşmış Bileşik Fiiller: Sözlük anlamını koruyan bir ismin sözlük anlamından kaymış bir fiille yaptığı bileşik fiillerdir. Çile doldurmak, göz atmak... 2)Tam Kaynaşmış Bileşik Fiiller: Sözlük anlamını kaybetmiş isim ve fiilin oluşturduğu bileşik fiillerdir. Bunda bütün sözcükler anlamları dışında geçer; bu nedenle anlamca tam bir kaynaşma durumu görülür. Ağır basmak, pabucu dama atılmak, deveye hendek atlatmak, gözden kaçmak...

4. İsmın Fiille Oluşturduğu Bileşik Fiiller” (Kükey, 1972: 10-11).

Bu başlıkları da kendi aralarında alt başlıklara ayırmıştır.

2.1.6. İsnat Grupları

İyelik eki almış ya da almamış adla başka bir adın meydana getirdiğı kelime grubuna isnat grubu denir.

“İsnat, bir düşüneyi, bir konuyu bir kişi veya sebebe dayandırmadır. Bu tür kelime gruplarını isnat grubu olarak isimlendirebiliriz. Biri diğeyine isnat edilen iki isim unsurundan meydana gelen kelime grubuna isnat grubu denir” (Özkan, 2001: 14).

Tahsin Banguoğlu, “Türkçenin Grameri” adlı kitabında isnat grubunun zarf, isim ve sıfat olarak kullanıldığını belirtir: “Sıfat takımı kalıbında birleşik isim tabanları sıfat olarak da kullanılırlar. Ancak bu takdirde bu birleşik sıfatlar (*adjektif compose*) anlam, vurgu ve şekilce değişmiş ve çeşitlenmiş olarak görülür. Birleşik sıfatlar 1. *açıkgöz*, 2. *açıkgözlü*, 3. *gözü açık* örneklerine göre üç türdür.

1. *Açıkgöz* kalıbındaki birleşik sıfatlarda cinsadı değerindeki sıfat takımının vurgusunu son hecesine kaydırarak ona kavramının sahibini vasıflayan, yani *açıkgözlü* anlamını kazandırıyoruz.

2. *Açıkgözlü* kalıbındaki birleşik sıfatlar ise ad olarak alınmış sıfat takımlarından anlamca yerinde *-li* sıfatlarıdır. Ekin anlatımı vasıflananı değil birleşğin anlamına eklenir.

3. *Gözü açık* kalıbına gelince burada bileşenler ileri geri alınmış ve bir vasıflanan belirti olmak üzere adın sonuna bir iyelik zamiri getirilmiştir” (Banguoğlu, 2007: 303-304).

2.2. Deyimlerle İlgili Yapılan Çalışmalar

Bu bölümde çeşitli eserlerde geçen deyimlerin incelendiği çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Yapılan araştırmalara bakıldığında İhsan Oktay Anar’ın “Yedinci Gün” kitabında geçen deyimler üzerine herhangi bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür.

Leylâ Subaşı’nın “Dilbilim Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezi deyimlerin anlamlarına dayalı bir çalışma olduğu için yapı özelliklerini içermemektedir.

Sadet Maltepe’nin yüksek lisans tezi olan “Deyimlerimizin Yapısal Özellikleri” adlı çalışması vardır. Çalışması sonucunda eylemin varlığına dayalı olarak kurulan eylemlilik öbeği yapısındaki deyimlerin birinci sırada yoğunluk oluşturduğu, sözcük öbeği yapısındaki deyimlerde, niteleme özelliğine dayalı olan sözcük öbeği yapısındaki deyimlerin ikinci sırada olduğu ve yalnızca iki öğeden oluşan deyimlerin sayısının da oldukça fazla olduğunu belirtmiş elde edilen rakamları tablolar halinde ifade etmiştir.

Fahri Bekçioğulları'nın “Kazak Türkçesindeki Organ Adlarıyla İlgili Deyimlerin Türkiye Türkçesine Aktarımı”, Maia Meskhidze'nin “Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde Renk İsimleri İçeren Deyimler” , Emel Esentürk'ün “Türkçe Sözlük ve Kamus-ı Türkî' deki Deyimlerin Karşılaştırılması” adlı tezleri de Türk dilindeki deyimlerle diğer dillerdeki deyimlerin karşılaştırılmasına dayalı çalışmalardır.

Mine Güven'in, “Türkçede Eylemsel Deyimlerin Bazı Özellikleri” çalışması mevcuttur. Bu çalışmada yapısal kalıplaşma kavramı Türkçede eylemsel deyimler açısından Üretici Dil Bilgisi Kuramı çerçevesinde incelenmiştir.

Handan Burak Nalcı'nın “Uşak İl Merkezindeki 8.Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatımda Deyimleri Kullanma Becerileri” adlı tezi öğrencilere uygulanan anketler sonucu elde edilen verileri içermektedir.

Ahmet Turan Sinan “Türkiye Türkçesindeki Deyimler Üzerine Bir Dil İncelemesi” adlı çalışmasında 42 sözlük tarayıp 4628 deyimi tasnif ederek deyimlerin kaynakları ve yapısal özellikleri üzerinde kapsamlı bir eser ortaya çıkarmıştır.

Mehmet Çevik'in “Basın Dilinde Atasözleri ve Deyimler” adlı çalışması vardır. Atasözleri ve deyimlerin günümüz basın dilinde ne ölçüde, hangi biçimde ve hangi amaçlarla kullanıldığını ortaya koymak istemiştir.

Emrah Gülüm “XV. Yüzyılın İlk Yarısında Telif Edilen Divanlarda Atasözleri ve Deyimler” adlı çalışmasında söz konusu yüzyıla ait divanlarda kullanılan atasözleri ve deyimleri belirlemiştir.

Mustafa Korga “H. Nihal Atsız'ın Eserlerinde Geçen Deyimlerin Yapı ve Anlam Bakımından İncelenmesi” adlı çalışmasında deyimlerin yapılarını tespit etmiştir.

Hasan Hüseyin Cesur “Yunus Emre Divanı'ndaki Deyimlerin Yapı ve Anlam Bakımından İncelenmesi” adlı çalışmasında da Yunus Emre Divanı'ndaki deyimlerin anlam ve yapı özellikleri üzerinde durmuştur.

2.3. İhsan Oktay Anar ve Eserleri Hakkında Yapılan Çalışmalar

Bu bölümde, deyimler ile Anar ve eserleri hakkında daha önce yapılan bilimsel araştırmalar ve diğer çalışmalar tanıtılmaya çalışılacaktır. Çalışmaya ışık

tutması bakımından konuyla ilgili kitap ve tez çalışmalarına başvuruldu. Araştırma sonucunda ise yazarın “Yedinci Gün” adlı eseri üzerine yapılmış geniş çapta bir veriye ulaşamadı.

2.3.1. Kitaplar

Aşkaroğlu, Vedi. (2015). “Postmodern Söylem - İhsan Oktay Anar – John Fowles”. İstanbul: Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon/ Karadeniz Dergi Yay.

Gündüz, Osman. (2009). “İhsan Oktay Anar’ın Kurgu Dünyası”. Ankara: Vizyon Yay.

Gündüz, Osman. (2012). “İhsan Oktay Anar’ın Kurgu Dünyası (Anar’ın Kurgu Evreninde Postmodern Bir Gezinti)”. Ankara: Grafiker Yay.

Özdemir, Gülseren. (2014). “İhsan Oktay Anar’ın Romanları”. Ankara: Gece Kitaplığı.

Koçakoğlu, Ahmet. (2010). “Yerli Bir Postmodern: İhsan Oktay Anar”. Konya: Palet Yay.

2.3.2. Tezler

2.3.2.1. Doktora Tezleri

Özgün, Ebru. (2012). “İhsan Oktay Anar’ın Romanlarına Yeni Tarihselci Bir Yaklaşım”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özdemir, Gülseren. (2013). “İhsan Oktay Anar’ın Romanları”. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Aşkaroğlu, Vedi. (2014). “Postmodern Söylem ve İhsan Oktay Anar ile John Fowles Romanlarının Postmodernist Açıdan Karşılaştırılması”. Doktora Tezi, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan.

2.3.2.2. Yüksek Lisans Tezleri

Ceylan Gizli’nin yüksek lisans tezi olan “İhsan Oktay Anar’ın Romanlarında Fantastik Unsurlar” adlı tezde İhsan Oktay Anar’ın eserlerinde kullanılan fantastik unsurlar incelenmiştir.

Ahmet Homan, “İhsan Oktay Anar’ın Postmodernist Tarih Kurguları” adlı tezinde Anar’ın anılan altı romanının postmodern tarih kurguları yönünden incelemeyi amaçlamıştır.

Ülkü Kübra Cihanker “İhsan Oktay Anar’ın Romanlarında Bir Tür Olarak Fantastiğin İzleri” adlı yüksek lisans tezinde Anar’ın yedi romanı; “Puslu Kıtalar Atlası, Kitab-ül Hiyel, Amat, Suskunlar, Yedinci Gün ve Galîz Kahraman” incelenmiş ve bu romanların edebî bir tür olan fantastiğe dâhil olup olmadığını tespit etmeye çalışmıştır.

Neşe Köseoğlu “Todorov’un Fantastik Kuramı Işığında İhsan Oktay Anar Romancılığı” adlı Anar’ın romancılığını fantastik kuram ışığında ele almıştır.

Adnan Ergün “İhsan Oktay Anar’ın Romanlarında İroni” başlıklı tezinde yazarın romanlarında ironinin yansımalarını incelemiştir.

Eda Deniz Okuyucu “Büyülü Gerçekçilik ve İhsan Oktay Anar’ın Romanlarındaki İzleri” adlı tezinde büyülü gerçekçiliğin doğuşunu, gelişmesini ve dünyaya yayılmasını kronolojik olarak anlatmıştır.

Ali Yalçınkaya, “İhsan Oktay Anar’ın Romanlarında Halk Kültürü Unsurlarının Tespiti ve İncelenmesi” adlı tezinde eserlerinde folklorik unsurlar açısından zengin malzeme ile karşılaştığımız İhsan Oktay Anar’ın romanlarını, halk bilimi unsurlarına göre incelemiştir.

Şule Çiçek’in, “İhsan Oktay Anar’ın ‘Puslu Kıtalar Atlası’ Adlı Romanında Kelime Grupları, Kelime Sayısı ve Kelimelerin Kullanım Sıklığı” adlı tezi vardır.

Ayşe Utanır, “İhsan Oktay Anar’ın Romanlarında Erkekler ve Erkeklik İmgesi” adlı tezinde İhsan Oktay Anar’ın romanlarındaki erkekler ve erkeklik imgelerini incelemiştir.

Necmiddin Çokluk, “İhsan Oktay Anar ve Romanları Üzerine Bir İnceleme” tezinde bu eserlerdeki parodilerin kültürel bağını incelemiştir.

Kemal Temizer, “İhsan Oktay Anar’ın Romanlarında Oyunsuluk” adlı tezinde postmodernist özellikleriyle ön plana çıkan yazarın eserlerinde oyunsuluğun nasıl yansıdığını tespit etmeye çalışmıştır.

Senem Nur Bolat, “İhsan Oktay Anar'ın ‘Suskunlar’ Romanının Söz Varlığı” tezinde yazarın “Suskunlar” romanında hangi unsurlara nasıl ve ne şekilde yer verdiğini tespit ederek söz varlığını ortaya koymayı amaçlamıştır.

Mesut Koçyiğit, “İhsan Oktay Anar'ın Romanlarında ‘Karnaval’ın İzleri” adlı tez çalışması bulunmaktadır.

Yelda Bahtiyar, “Postmodern Bir Roman Yedinci Gün'de Mitin İşlevi ve Kahramanın Yolculuğu” adlı tez hazırlamıştır.

Ayşe Şahin İlgör, “İhsan Oktay Anar'ın Puslu Kıtalar Atlası Romanında Söz Varlığı” tezinde söz varlığını ortaya koymaya çalışmıştır.

Damla Tezel, "Kadınsız Romancı"nın Kadınları: İhsan Oktay Anar” adlı tezinde yazarın romanlarında yer alan kadın tiplerini farklı metin türlerindeki kadınlar ve romanın geçtiği dönem ile karşılaştırmıştır.

Şener Şükrü Yiğitler, “İhsan Oktay Anar Romanlarında Bilim-Teknik” adlı tezinde bilim ve teknik öğelerini incelemiştir.

Emin Erdek Özbek, “İhsan Oktay Anar'ın ‘Suskunlar’ Romanında Cümlelerin Öğeleri” adlı çalışmasında romanı, cümlelerin öğeleri bakımından incelemiştir.

Akın Tek, “İhsan Oktay Anar'ın Romanlarında Üstkurmaca” adlı tezinde “Puslu Kıtalar Atlası, Kitab-ül Hiyel ve Efrasiyab'ın Hikâyeleri” adlı romanlarında üstkurmaca tekniğinin kullanımı konusunda bir inceleme yapmıştır.

Yasemin Bayrakdar, “İhsan Oktay Anar'ın Yedinci Gün Anlatısında Parodi” adlı makalesinde parodi ve parodileştirmenin bir yazma tekniği ve üslûp özelliği olarak nasıl işlediğini ve bunun edebiyat eserine ne kattığını ele almıştır.

Güneş Ayberk Arifoğlu, “İhsan Oktay Anar Galiz Kahraman Yedinci Gün İnceleme” adlı çalışmasında adı geçen romanları postmodern yönden incelemiştir.

Elif Bulut, “İhsan Oktay Anar'ın Romanlarında Mekân Unsuru” adlı çalışma yapmıştır.

Hilal Akça, “Yedinci Gün Romanında Gölge Arketipi” adlı çalışmayı yapmıştır.

Hikmiye Günay Örs, “İhsan Oktay Anar’ın Yedinci Gün Adlı Romanının Metinlerarasılık Bağlamda İncelenmesi” adlı çalışmasında yazarın romanda yararlandığı kaynakların, kurgu ve anlatıma katkılarını ortaya koymuştur.

Koçakoğlu, Ahmet. (2008). “İhsan Oktay Anar, Hayatı-Eserleri-Sanatı”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Sarı, Mehmet. (2009). “Metinler Arası Bağlamında İhsan Oktay Anar’ın Romanlarında Kutsal Metinlerin İzleri”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Uğurlu, Fırat. (2009). “İhsan Oktay Anar’ın Amat Romanında Mitlerin İşlevi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karaca, Selda. (2010). “İhsan Oktay Anar’ın Romanları Üzerine Bir Araştırma”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Karakayalı, Tuğba. (2010). “İhsan Oktay Anar’ın ‘Amat’ Adlı Romanında Kelime Grupları”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Karlıdağ, Esra. (2010). “İhsan Oktay Anar’ın Romanlarının Çözümlemesi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Duran, Türkan. (2011). “Orhan Pamuk, Hasan Ali Toptaş ve İhsan Oktay Anar’ın Romanlarında Zaman”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Abdullah, Sırcan. (2013). “Karı Koca Masalı ve Puslu Kıtalar Atlası: Bir Üstkurmaca İncelemesi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şirinoğlu Haydarlar, Gül. (2015). “İhsan Oktay Anar’ın Amat Romanı Üzerine Söz Varlığı İncelemesi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

2.3.2.3. İnceleme, Makale, Bildiriler

Akgül, Alphan. (Mayıs 2008). “Evliyâ Çelebi ve İhsan Oktay Anar’ın Ortak Üslubu: Fantastik mi, Kerâmet mi?” *Varlık*, Sayı: 1208, 58-62.

Alkan, Burcu. (Ekim-Kasım 2011). “Hayal ile Hiyel Arasında”. *Notos*, Sayı: 30, 54-56.

Altunyay, Korhan. (2012). “Amat Romanında Postmodern Üslup”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, Sayı: 5, 193-219.

Aydoğdu, Yusuf. (Bahar 2015). “Postmodern Bir Roman Çözümlemesi: İhsan Oktay Anar’ın Suskunlar’ı”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:5 (Sayı:9), 235-257. 34

Büyüktuncay, Mehmet. (Ekim 2011). “Sistem Parodileri ve Dizgeselliğin Çözülüşü: Mikhail Bakhtin’in François Rabelais Okuması Çerçevesinde İhsan Oktay Anar’ın Muammalı Folklorik Yergisine Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9 (Sayı: 2), 431-447.

Ceylan, Ömür. (2008). “Çarşıdan Aldım Bir Tane Eve Geldim Bin Tane: Çerçeve Öykü ve Efrasiyâb’ın Hikâyeleri”. *Hikâyenin Bugünü Bugünün Hikâyesi 80 Sonrası Türk Hikâyesi Sempozyumu Bildirileri*, Hazırlayan: Fatih Andı-Ömür Ceylan. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Yayınları, 251-258.

Çetin, İnan. (Ekim-Kasım 2011). “Puslu Kıtalar Atlası: Zevkli Düşünceler”. *Notos*, Sayı: 30, 50-51.

Çetin, Murat. (Şubat 1997). “Düşlerle Yazılan Puslu Atlas”. *Kıtay*, 34. Demir, Fethi. (2011). “Puslu Kıtalar Atlası’nda Oyunsuluk”. *Hürriyet Gösteri*, Sayı: 305, 59-67.

Demirci, Mehmet. (2000). “Dünyaya Borcum Var”. *Aksiyon*. Sayı: 294, 57.

Duru, Orhan. (Nisan 2006). “İhsan Oktay Anar, Amat”. *Varlık*, Sayı: 1183, 12.

Durukoğlu, Salim. (2013). “Derin Anlatı Yapısı Olarak Romanın Var Olma Kaygısı ve ‘Suskunlar’ı Görünür Kılma Çabası”. *Turkish Studies*, 8/4, 727 748.

Esen, Nüket. (Haziran 1997). “Puslu Kıtalar Atlası”. *Varlık*, Sayı: 1077, 8-9.

Gökmen, Ümmühan. (2015). “İroniden Komediye Bir Eğlence Aracı: Efrâsiyâb’ın Hikâyeleri”. *Turkish Studies*, 10/8, 1087-1106.

Gümüş, Semih. (Ekim-Kasım 2011). “İhsan Oktay Anar Romanına Açılan Kapılar: Amat Kadar Gerçek Bir Roman”. *Notos*, Sayı: 30, 36-39.

Gümüş, Semih. (2005). “Amat Ne Kadar Gerçekse Bu Roman da O Kadar Gerçek”. *Radikal Kitap*, 30.

Güneş, Mehmet. (2010). “Şizoid Bir Kişilik Olarak Uzun İhsan Efendi ve Kendini Gerçekleştirme Sorunu”. *II. Sosyal Bilimler Genç Araştırmacılar Sempozyumu* (24-25 Nisan 2010).

Gürses, Sabri. (1999). “Yerli Düş Dünyalarının Aklı Karışık Haritası”. *Varlık*, Sayı: 1101, 12-19.

Hatipoğlu, Sibel. (2010). “Eşikte Parlayan İnci ve İlâhi Sırrı Fısıldayan Ney ya da ‘Pinhan’ ve ‘Suskunlar’da Tasavvuf”. *Turkish Studies*, 5/4, 1224-1253. 35

İnci, Handan. (Aralık 2009). “21. Yüzyıl Masalcısı: İhsan Oktay Anar”. *Varlık*, Sayı: 1227, 48-52.

İnci, Handan. (Ekim-Kasım 2011). “Anar’ın Romanlarında Bengal Kaplanları”. *Notos*, Sayı: 30, 31-34.

Kafaoğlu-Büke, Asuman. (02 Kasım 2007). “Suskun Müzik Olur mu?”. *Dünya Gazetesi* (Kitap Eki), 269.

Kafaoğlu-Büke, Asuman. (Ekim-Kasım 2011). “Gotik Ortamların Mimarı”. *Notos*, Sayı: 30, 47-49.

Karaca, Alaattin. (2005). “İhsan Oktay Anar’ın Puslu Kıtalar Atlası Adlı Romanının Olay Örgüsü, Fantastik Özellikler ve Tema Bakımından İncelenmesi”. *Arayışlar Dergisi*, Sayı: 14, 93-108.

Karaca, Alaattin. (2008). “İhsan Oktay Anar’ın Romanlarında Din ve Tasavvuf (Suskunlar Örneğinde)”. *1980 Sonrası Türk Romanı Sempozyumu* (27-28 Mart 2008). Bildiriler. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay. No: 170, 197-209.

Karaca, Alaattin. (2008). “Suskunlar’ın Sıkı Örgüsü”. *Kitap-lık*, Sayı: 112, 78.

Karaca, Alaattin. (Mayıs 2006). “Amat'ın Dinsel ve Felsefî Teması”. *Hürriyet- Gösteri Sanat Edebiyat Dergisi*, Sayı: 280, 32-35.

Karlıdağ, Esra. (Güz 2012). “İhsan Oktay Anar'ın Metinlerinde Metinlerarası İlişkiler”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:17, 101- 117.

Koçakoğlu, Ahmet. (Haziran 2010). “İhsan Oktay Anar'ın Anlatılarında Yasak Meyve”. *Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 440, 32-38.

Korat, Gürsel. (Haziran 2009). “Hayali İstanbul Atlası: İhsan Oktay Anar Romancılığı Üzerine Bir Deneme”. *Kitap-lık*, Sayı: 128, 101-105.

Orhan, Selçuk. (Aralık 2007) “İhsan Oktay Anar'ın Romanlarında Dilin Kurgulanması”. *Kitap-lık*, Sayı:111, 99-101.

Örgen, Ertan. (Haziran 2008). “Amat'ta Yapı ve Simgeler”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 11 (Sayı 19), 160-174.

Özbek, Emin Erdem. (2011). “İhsan Oktay Anar'ın Romanlarında Sözlü Gelenegin Dile Yansıması”. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 12, 137-156.

Özdemir, Gülseren. (2010). “Metinlerarasılık Bağlamında İhsan Oktay Romanlarının Geleneksel Anlatı Türleriyle İlişkisi”. *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü II. Türk Dünyası Kültür Kongresi* (19-25 Nisan 2010).

Poyraz, Hakan. (Mayıs-Haziran 2000). “Kitab-ül Hiyele Üzerine”. *Türk Yurdu*, Sayı: 153-154, 337-340.

Şengül, Mehmet Bakır. (2010). “İhsan Oktay Anar'ın Kitab-ül Hiyele Adlı Romanı Üzerine Bir İnceleme”. *NWSA*, Cilt: 5 (Sayı: 3), 186-201.

Tek, Akın. (Ekim-Kasım 2011). “Üstkurmaca Bir Roman Olarak Puslu Kıtalar Atlası”. *Notos*, Sayı: 30, 43-46.

Tercüman, Çilem. (2008). “Efrâsiyâb'ın Hikâyeleri'nde Fantastik Öğeler”. *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS)*, (10-15 Eylül 2007). Bildiriler. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay. Cilt: 4, 1579-1592.

Üner, Ayşe Melda. (Haziran 2010). “Metinler ve Metinlerarası Okuma: Suskunlar”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 13 (Sayı: 23), 196-206.

Yeşilyurt, Şamil. (2008). “Kurgusal Gerçeğin Gücü: Yeni Tarihselcilik ve Puslu Kıtalar Atlası”. 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS)*, (10-15 Eylül 2007). Bildiriler. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay. Cilt: 4, 1813-1826.

Yeşilyurt, Şamil. (2009). “Yeni Tarihselcilik Açısından İhsan Oktay Anar”. *1980 Sonrası Türk Romanı Sempozyumu* (27-28 Mart 2008). Bildiriler. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay. No: 170, 367-379.

Yıldırım, Tuğba. (2005). “Efrâsiyâb’ın Hikâyeleri’ndeki Hikâye Anlatıcılığı”. *Milli Folklor*, Sayı: 67, 149-152.

Yazarın eserleri üzerine yapılmış pek çok çalışma vardır fakat “Yedinci Gün” adlı eserinin içerdiği zengin deyimler üzerine henüz bir çalışma yapılmadığı fark edilmiştir.

Bu çalışmada Ahmet Turan Sinan’ın “Türkçenin Deyim Varlığı (2015)” adlı eseri esas alınmış, başka kaynaklar ile romandaki deyimler göz önünde bulundurularak bu sistem zenginleştirilmiş, bir sınıflandırmaya gidilmiş ve incelemeler bu yöntem doğrultusunda yapılmıştır.

İhsan Oktay Anar’ın “Yedinci Gün” adlı eserinde geçen deyimlerin yapı ve anlam bakımından incelenmesi konusundaki boşluğu doldurmak adına yapılan bu çalışmada ilk önce romanda 1318 deyim tespit edildi. Ortaya çıkan 1318 deyim içinde birbirinden farklı 909 deyim yer almaktadır. Bu deyimler fişleme metoduyla sınıflandırıldı. Bunun sonucunda üç ana başlık oluşturuldu. Birinci bölümdeki deyimlerin özelliği sözcük öbeği yapısında olmaları, ikinci bölümdekilerin özelliği cümle yapısında olmaları ve üçüncü bölümdekilerin özelliği ise çeviri deyimler olmalarıdır. Sözcük Öbeği Yapısında Olan Deyimler: İsim Tamlaması Biçiminde Olan Deyimler, Sıfat Tamlaması Biçiminde Olan Deyimler, Edat Grubu Biçiminde Olan Deyimler, Tekrar Grubu Biçiminde Olan Deyimler, Birleşik Fiil Grubu Biçiminde Deyimler, Kısaltma Grupları, Zamir- Fiil Yapısında Olan Deyimler, Zarf-

Fiil Yapısında Olan Deyimler, Kısaltma Grupları, İsim-İsim-Fiil Yapısında Olan Deyimler şeklinde alt başlıklara ayrılmıştır.

Özellikle deyimlerin büyük bir bölümü sözcük öbeği biçiminde olduğundan belirtilen bu alt başlıklar da kendi içinde uygun başlıklarla adlandırılıp incelenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümü meydana getiren deyimler, cümle yapısında olma özelliği taşımaktadırlar. Bu deyimler de: Basit Cümle Biçimindeki Deyimler, Birleşik Cümle Biçimindeki Deyimler, Bağlı Cümle Biçimindeki Deyimler, Sıralı Cümle Biçimindeki Deyimler, Kesik Cümle Biçiminde Olan Deyimler biçiminde alt başlıklara ayrılmıştır.

Üçüncü bölümü meydana getiren deyimler ise Çeviri Deyimlerdir. Günümüz şartlarında diller arası çeviri kaçınılmazdır. Dilden dile çeviri yaparken özellikle atasözleri, deyimler ve kalıplaşmış ögeleri çevirmek zor olmasının yanı sıra problem de teşkil etmektedir. Her toplumun yaşayış tarzında, kültüründe, dünyaya bakış açısında özel anlam taşıyan, toplumlara özgü kelimelerden oluşan kalıplaşmış ifadeler vardır. İhsan Oktay Anar'ın "Yedinci Gün" adlı eseri de hatırı sayılır çeviri deyimler içermektedir. Bu deyimler genellikle Arapça ve Farsça kelimelerle kurulmuş ve bazıları da bünyelerinde Türkçe ekler ve kelimeler de almışlardır.

İncelenen deyimlerin romanda geçtiği sayfalarla ilgili indeks hazırlanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, araştırmada yer alan kaynaklar ve bilgilerin değerlendirilmesine yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Doküman incelemesi yöntemi kullanılarak araştırma yapılmıştır. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar” (Yıldırım, Şimşek, 2018: 189).

İhsan Oktay Anar’ın “Yedinci Gün” eserinden yola çıkılarak, yazarın kullandığı deyimler tespit edilmeye çalışılmış; bir dilin söz varlığına önemli katkılarda bulunan yazarın kullandığı deyimlerin incelenmesi ile de Türkçenin söz varlığına ışık tutulmaya çalışılmıştır. Anar’ın “Yedinci Gün” romanındaki deyimlerin yapı ve anlam bakımından incelenmesi okuyucu ve araştırmacıların kanaatine sunularak kaynak niteliği taşıyacak ve alanda yapılan çalışmalara katkı sağlayacaktır. Türk dili ile eser veren yazarın, bir eserindeki deyimlerin yapı ve anlam bakımından incelenmesiyle dilimizin kültüre yansıyan yüzüne katkı sağlanacağı öngörülmektedir.

3.2. Evren ve Örneklem

Tezin evrenini: “Puslu Kıtalar Atlası (1995), Kitab-ül Hiyel (1996), Efrâsiyâb’ın Hikâyeleri (1997), Amat (2005), Suskunlar (2007), Yedinci Gün (2012), Galîz Kahraman (2014)” oluşturmaktadır.

Bu evren içinden “Yedinci Gün” seçilerek örneklem alma yoluna gidilmiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmada inceleme konusu Olan İhsan Oktay Anar’ın “Yedinci Gün” adlı eserinde geçen deyimlerin anlamlarına ulaşmak için Ömer Asım Aksoy’un “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü (1988)” kullanılmıştır. Bu çalışmada geçen, önünde dört haneli rakamlar mevcut olan deyimler ve deyimlerin açıklaması Ömer Asım Aksoy’un “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü” esas alınarak hazırlanmıştır. Sözlükte anlamlarına ulaşamayan deyimlerin

anlamları için TDK internet sitesinin “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” veri tabanı, Adem Suad (2018) “Deyimlerin Hikayesi”, Ahmet Doğan (1994) “Deyimler Sözlüğü”, TDK (2005) “Türkçe Sözlük”, Hulki Aktunç (1998) “Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü”, Mehmet Zeki Pakalın (1971) “Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü”, Ferit Devellioğlu (2003) “Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat” eserlerine başvurulmuştur.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırma sonucunda ulaşılan veriler içerik analizi ile yorumlanmaya çalışılmıştır. “İçerik analizi metin ve metinlerden oluşan bir kümenin içindeki belli kelimelerin veya kavramların varlığını belirlemeye yönelik yapılıdır” (Büyüköztürk, Kılıççakmak, Akgün, Karadeniz, Demirel, 2019: 259).

Sosyal bilimlerde en çok kullanılan tekniklerden biri de içerik analizi tekniğidir. Çalışmada Anar’ın “Yedinci Gün” kitabı taranarak deyimler tespit edilip fişlenmiştir. Elde edilen deyimlerin anlamları öncelikle Ömer Asım Aksoy’un “Deyimler Sözlüğü 2” kitabından araştırılmıştır. Anlamlarına ulaşamayan deyimlerin anlamları da TDK’nin Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü veri tabanından araştırılmıştır. Ayrıca Adem Suad (2018) “Deyimlerin Hikayesi”, Ahmet Doğan (1994) “Deyimler Sözlüğü”, TDK (2005) “Türkçe Sözlük”, Hulki Aktunç (1998) “Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü”, Mehmet Zeki Pakalın (1971) “Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü”, FeritDevellioğlu (2003) “Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat” eserlerine başvurulmuştur.

Deyimler ve anlamları belirtildikten sonra deyim içinde yer aldığı cümle sayfa sayısı ile birlikte yazılmıştır. Kullanılan deyimler yapıları bakımından sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma sonrasında çeşitli yapıda bulunan deyimler ait oldukları başlıkların altına sıralanmıştır. Deyimlerin sıralanmasında alfabetik sıralama gözetilmiş arka arakaya gelen sözcükler bitişik ve tek sözcük gibi düşünülmüştür. Deyimler birden fazla sözcükten oluştuğu için anlam karışıklığına sebep olmaması için kelimelere veya sözcük öbeklerine gelen eklerin başına “+” sembolü; deyim içinde yer alan baştaki sözcükten veya söz öbeğinden sonraki kelimelerin başlarına ise “-” sembolü kullanılmıştır.

Anlamına ulaşılan deyimlerin eserdeki yüzde değerleri, eserde kaç farklı deyimlerin tespit edildiği tablolar hâlinde gösterilmiştir.

Deyimlerde isim- fiil ve isim- yardımcı fiil şeklinde olan deyimlerin fiillerinin farklı kip ve eklerle ekimlenebilmeleri sebebiyle bir deyim farklı kip ve eklerle olan çekimine aynı deyim altında yer verilmiştir.

Anlamları ve kullanım özellikleri aynı olmasına karşın deyimlerin kullanım farklılığından kaynaklanan farklı biçimleri de (rneğin; veri kaynaklarında “Doğduğuna pişman” biçiminde yer alan deyim incelenen eserde “Anasından doğduğuna pişman” biçiminde kullanılmıştır.) aynı deyim altında verilerek bu durum deyim anlamının altında yer aldığı sayfa numarası ile birlikte ifade edilmiştir.

İncelenen eserde rneği tespit edilemeyen yapı bakımından farklı deyim grupları öneriler bölümünde belirtilmiştir.

Çalışmada yazarın üslubu ve cümle yapısı aynen muhafaza edilmiştir. Bunu yaparken yazarın görüş ve düşüncesine olan saygı esas alınmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde incelenen eserde tespit edilen deyimler, anlamları, kullanım örnekleri ve sayfa sayısına ilişkin veriler sunulmuştur.

4.1. Sözcük Öbeği Yapısındaki Deyimler

4.1.1. İsim Tamlamasından Oluşan Deyimler

4.1.1.1. Belirtili İsim Tamlamasından Oluşan Deyimler

Allah'ın evi

Cami, mescit.

“Câmiinin yanı sıra meyhâne de, yani **Allâh'ın Evi** yanı sıra Şeytan'ın Evi de vardı” (s.37).

3109. Allah'ın günü

Her gün.

“Avrupa Pasajı çiçekçi Sabuncakis tarafından her **Allâh'ın günü** çelenklerle tezyin edilirdi” (s.34).

Allah'ın kulu

İnsan, kimse, kişi.

“Bu nedenle onun günde beş vakit, kurduğu demir antenden dünyanın dört bir yanına neşrettiği mors sinyalleri gerçi Boğaz'daki gemilerin pusulalarını saptırıyordu ama, inşâ ettiği câmiye ne Hristiyanlar'dan ne de Yahudiler'den **Allâh'ın** bir tek **kulu** geliyordu” (s.73).

“Ahlayıp ıhlamalarını dinleyecek, onu teselli edecek bir **Allâh'ın kulu** bile yoktu” (s.111).

“Ama bunu, **Allâh'ın** hiçbir **kulu** yapmadı” (s.226).

3213. Anasının gözü (Malın gözü)

Çok kurnaz, dalavereci, çıkarıcı, hileci, düzenbaz.

“Ama hekimler **anasının gözüydü** ve merhûm firavunun akrabalarına, ölüm denilen hastalık için gereken ilâçları verdiklerini, ama ilâçların tesirinin asırlar sonra görüleceğini yemin billah ede ede anlatmışlardı” (s.191).

İşin fenası

İşin kötüsü.

“İşin fenâsı, ejderha gibi haraççıların, cellât misâli kopukların ve yüzü soğuk külhânîlerin kol gezdiği bu ruh karartıcı muhit pek de tekin sayılmazdı” (s.96).

İşin kötüsü

İşin kötü yanı.

“**İşin kötüsü** bir gün ağzında cigarayla gelen gardiyan dumanı zavallının suratına üfledikten sonra sırtarak, kendisine İhsan Sait adlı biri tarafından gönderilen tütünü tüttürüp, öğle akşam birer buçuk porsiyon gelen kebapları ise aşağıda yedi kişi ortak yediklerini, ırz düşmanlarının akıbetinin işte bu olduğunu söyleyince, üstüne bir fenalık geldi” (s.112).

“**İşin kötüsü** çalıştırdıkları adamlar yine iş başındaydılar ama, sanki kışları kalkmış gibiydi” (s.230).

Malın gözü

İffetsiz.

“Devlet dairesinde, yani suyolunda yatan bu memur malın gözüydü” (s.114).

8291.Topun ağzında

1) İlk önce saldırılacak yer.

2) Çatılacak ilk kişi.

“**Topun ağzında** olduğunu, öte yandan artık geri dönüş olmadığını gâyet iyi bildiğinden, elleri titriyor, zeplinin altında dört dönüyordu” (s.149).

4.1.1.1.1. Tamlayanı Sıfat Tamlaması Olan Belirtili İsim Tamlamasından Oluşan Deyimler

3527. Aynı yolun yolcusu

Bu da onun gidişinde, davranışında.

“Ne var ki alınlarından yukarısı kömürleşmiş şeyhlerin gözü kanlı şahıs ya da şahıslarca canlarına kıyılması, diğer şeyhlerin ve belki de cemaatin bazı mensuplarının, hatta ve hatta mukaddesatçı ve zahit efendilerin de **aynı yolun yolcusu olduğu** intibasını uyandırıyor” (s.17).

4.1.1.2. Belirtisiz İsim Tamlamasından Oluşan Deyimler

2735. Adam (insan) sarrafı

İnsanların iyisini, kötüsünü iyi seçen kimse.

“İlim, fen, irfân, sanat, din, edebiyat ve daha bir nice zagon ve raconla medenî âlemin adam edemediği bu cibilliyetsizin, kravat bağladığı hâlde esasında asimile bir barbar olduğuna, akıl fi kir sahibi her **insan sarrafı**¹ kalıbını basardı” (s.125).

2940. Ahiret suali

Çok ayrıntılı, usandırıcı sorular (sormak).

“Ameleler teker teker sorguya çekildi, suratlarına yumruk tokat çarpıla çarpıla kendilerine **ahiret suâlleri** soruldu, tıynetleri ve sabıkaları iskandil edildi, içlerinden şüpheli görünenler falakaya yatırıldı, nihâyet on kadarı tevkif edilip götürüldü, bunlardan üçü asıldı, geri kalan yedisi ise müebbeden zindana atıldı” (s.142).

3194. Ana kuzusu

Nazlı çocuk, sıkıntıya, güç işlere alışmamış, genç.

“Gözleri şehvetten kımıl kımıl parlayan adamın yanında, **ana kuzusu** görünen badem bıyıklı mütercimi ve elindeki kırbaça bakılırsa at sırtında gelmiş yaveri de vardı” (s.30).

¹ Sarraf: (Arapça) Para, altın alışverişi yapan kişi. (Aksoy, 1988: 881).

3498. Ayaktakımı

Bilgisizlikleri, görgüsüzlükleri ve yayarlı bir iş göremeyişleri dolayısıyla toplum içindeki durumları aşağı düzeyde olan kişiler.

“**Ayaktakımının** sızıldanıp vızıldanmasından hafakanlar bastığı için, maroken koltuğunun altındaki çekmecedan çıkardığı konyaktan kadehine doldurup biraz dikti” (s.27).

Ayaktakımından olmadığını belli (s.42).

Ayaküstü

1) Oturmadan, ayakta durarak.

2) Kısa sürede, acele olarak, ayaküzeri.

“Sizin gibi münevver bir insanla, **ayaküstü** de olsa sohbet etmek beni mesut edecektir” (s.211).

4073. Boy abdesti

İslam dinindeki gusül: bütün vücudu yıkamakla beraber boğaza kadar ağzın içini çalkalama ve genze kadar burun içine su çekme.

“Akşam namazı eda edilince meyhaneye gelinir, yatsıya kadar demlenip zom olunur, derken meyhanecinin hazırlatıp çinko kaplattığı gusülhanede kova başı on para sıcak su ücretiyle **boy abdesti** alınır, yatsı da kılındıktan sonra kumarhaneye girilirdi” (s.41).

“Çünkü dindar bir onbaşı, uykuda kendisini şeytan aldattığı için karavanalardan birinde su ısıttırıp **boy abdesti** almış, bu yüzden yemek eksik çıkmıştı” (s.174).

4259. Can yoldaşı

Yalnız kalmamak için birlikte yaşanılan kimse.

“Biri cinayet işlesin, hırsızlık yapsın, ev yaksın da gelip bana arkadaş, **can yoldaşı** olsun diye Allahû Teâlâ’dan niyaz bile bulunmaya başladı” (s.112).

“En fenası, gökten nur yağdığından mıdır yoksa âdemoğlu ıslah olduğundan mı bilinmez, cürüm işleyen çıkmadığından, hapishaneye bir tek **can yoldaşı** bile gelmiyordu” (s.112-113).

5012. El emeği

1) Elle çalışma.

2) Elle çalışmanın verimi, ürünü.

“Onca gayret ve zahmetin neticesi, hepsinin **el emeği** ve **göz nurunun** semeresi, işte karşılıklıydı” (s.121).

5521. Gönül ferahlığı

İç rahatlığı.

“Âlicenap ve hamiyetperver zat-ı muhteremler dehşet içindeyken yedi denizin dışarı attığı cibilliyetsiz orostopollar çarşıda pazarda **gönülleri ferah** keyifleri yerinde ellerini kollarını sallaya sallaya salimen dolaşıyorlardı” (s.18).

“Tertibat hazır olduğuna göre artık **gönül ferahlığı** ile yatabilir, huzurlu bir uykuya dalabilirdi” (s.88-89).

5632. Göz nuru

İnce, değerli bir ürün meydana getirmek için gözleri çok yoran bir dikkatle uzun süre çalışmak.

“Onca gayret ve zahmetin neticesi, hepsinin **el emeği** ve **göz nurunun** semeresi, işte karşılıklıydı” (s.121).

Halil İbrahim bereketi

Bol kazanç, büyük varlık, zenginlik.

“Çünkü sol hayâdan gelen meni olduğu kadar sol memeden gelen süt de kendisini hanedana dâhil edebilir, Boğaz’daki yalısında **Halil İbrahim bereketi** içinde, işi iş kaşığı gümüş yaşayabilirdi” (s.19).

5884. Hanım evladı

Pek nazlı, çıtkırıldım.

“Sargon maiyetine öyle aksırıklı tıksırıklı, **hanım evlâtlarını** değil, bileğine güçlü, iş becerebilecek zorba ve zâlim yiğitleri almak yanlısıydı” (s.189-190).

6262. İman tahtası

Göğüs kemiği.

“Ancak Allahû Teâlâ’nın bu rahmeti Paşaoğlu’nun **iman tahtası** üzerinde olmasına rağmen henüz kalbine sirayet etmiş değildi” (s.44).

Kaldırım kargası

Polis, hafiye.

“‘Siz **kaldırım kargası**sınız! Niye arıyorsunuz o şahsı?’ İhsan Sait, ‘Polis değiliz. Ona bir sipârişimiz vardır’ dedi” (s.97).

Kitap kurdu

1) Kitapları yiyerek zarar veren bir böcek.

2) Çok kitap okuyan kitaplarla ilgilenen kimse.

“Ama kızcağız **kitâp kurdu** olmalıydı ki, rafları incelerken kendinden geçiyor, aksi gibi İdris Âmil’in üstüne üstüne geliyor, hattâ bazen dirsekleri birbirine cızzz diye değiyordu” (s.211).

“Anlaşılan siz de benim gibi **kitâp kurdusunuz!**” (s.211).

6891. Kör dövüşü

Hep birlikte aynı şeyi gerçekleştirecek olan kimselerin düzensiz, birbirine uymaz çabaları.

“Çünkü Dersaadet’te bir **kör dövüşüdür** sürüyor, hırgür ve çıngar almış başını gidiyordu” (s.137).

7165. Mezar kaçkını

Pek zayıf düşmüş kişi.

“Derken kapı gıcırdayarak açıldı ve bir zamanların o kibirli Moğolu, atlattığı nice varta ve çektiği onca sıkıntıdan sonra bir deri bir kemik ve iki büküm, âdeta **mezar kaçkını** gibi karşılarında belirdi” (s.236).

7525. Para babası

Çok parası olan.

“Bir kahvede oturup hür olmanın keyfini azıcık olsun bile sürmeden İhsan Sait’in köprüden geçip Karaköy’den Mesudiye Caddesi’ne doğru kelle koşturması, artık geciktirmeden **para babası** olması arzusundan kaynaklanıyor gibiydi” (s.52).

7950. Söz konusu

Üzerinde konuşulan konu.

“Demek ki ortada bir kare, daha da önemlisi, mükâfat da **söz konusu** olduğuna göre bir oyun vardı” (s.77).

“Fakat canı **söz konusuydu**” (s.218).

8729. Yokuş aşağı

Yokuştan aşağı doğru.

“Şeyhi koltuk altlarından tutup sürükleyen kambur, kim bilir hangi şeytani gaye için, adamcağızı arabaya yatırıp görünmemesi için üzerini örttü ve şeyhi arabayla **yokuş aşağı** Galata’ya doğru taşımaya başladı” (s.63).

“Nihâyet Taksim’e varınca yavaşlayıp sağa döndü ve **yokuş aşağı** ilerlemeye başladı” (s.199).

4.1.1.2.1. İsim+İyelik Eki- Belirtisiz İsim Tamlaması- Fiil Yapısında Olan Deyimler

3734. Başı yastık yüzü görmemek

Yatağa yatıp uyumamış olmak.

“Bevval beygiri kırbaçlayıp onu Ayestefanos İstasyonu’na götürürken, gece o saatten sonra **başı yastık yüzü görmediği** için gözleri uykusuzluktan buğuluydu” (s.87).

5620. Gözleri kan çanağına dönmek

Uykusuzluk, ağlama, kızma gibi nedenlerle gözleri çok kızarmış olmak.

“Aynaya baksa **gözlerinin kan çanağı gibi olduğunu** görecekti” (s.105).

4.1.1.3. İsim Tamlaması- Yardımcı Fiilden Oluşan Deyimler

7952. Söz sahibi olmak

Bir konuda konuşma yetkisi bulunmak.

“Bu çiftçiler aralarından âzâlar seçip onları meclise yolluyor, ama mecliste dâimâ, İngiltere Kralı’nın vâlisi **söz sahibi oluyordu**” (s.196).

4.1.1.4. İsim Tamlaması- Fiilden Oluşan Deyimler

4.1.1.4.1. Belirtili İsim Tamlaması- Fiilden Oluşan Deyimler

2907. Ağzının payını (kalayını, ölçüsünü) vermek

Paylamak, sert sözlerle haddini bildirip susturmak.

“Mavi Salon’daki yedi kişiden aldığı hayat dersi ve nasihatın bir semeresi olarak, gelecekte bugüne değil, daha da geçmişe, seneler ve seneler öncesine tekrar seyahat edip **ağzının payını alan** bu sabık barbar, çok önceki bir başka devirde, yani şeytanî bir mahlûk olduğu zamanlarda, haftalar ve aylarca, dağlarda dolaşp Tabîat’ta Yüce Varlık’ı aramış, dünya nimetlerine yüz çevirmiş, kendisine yapılan türlü haksızlığa gülüp geçmeyi öğrenmiş, ve en önemlisi, dünyaya ve burada yaşayanlara borcunu ödemeye muvaffak olmuştu” (s.236).

2909. Ağzının suyu akmak

Çok beğenip, imrenmek.

“Ne var ki İmrendiğinden midir dudağının kenarından **ağız suyu akan** çocuğun hissiyatının tersine Paşaoğlu, otel aşçısının hazırladığı ölümcül tatlı hala midesinde olduğu için, o anda sığır tezeğinden farksız gördüğü pasta ve turtalara ne zaman baksa öğürmemek için kendini tutmaktaydı” (s.35-36).

“Yemekleri beklerken aynı zamanda onarlı hayal de ediyor bu sebeple dudaklarının kenarından **akan ağız suyunu** ikide bir garsonun yaydığı peçete ile siliyordu” (s.58).

“Gel gör ki elâlem dünya kadar para kazandıkça adamın birinin **ağzının suyu akıyordu**” (s.195).

3457. Ayağının altına almak

1) Çiğnercesine dövmek.

2) Yaralanabileceği şeyi hor görüp tepmek.

“Ama onun bu densizce karşılığı üzerine dazlak yerinden fırladı ve sandalyesinde oturan kasketlinin yakasına yapışarak, “Bana bak! Benim kim olduğumu biliyor musun! **Alırım** şimdi seni **ayağının altına!**” diye bağırıp zavallıyı adamakıllı hırpaladı” (s.226).

“Dazlak da, çay getirmedi diye dövdüğü kasketlinin yanı sıra fedora şapkaliya da, “Allâh yarattı demem, **alırım ayağının altına** bak! Sen de geç evrâkların başına! Karıştır, yokla bakalım, neyin nesi kimin fesiymiş bu İhsan Sait!” diye buyurmuştu” (s.228).

4098. Boyunun ölçüsünü almak

İddialı bir kişi, giriştiği işi başaramayıp yetersizliğini anlamak.

“Çünkü Allah vergisi dehasıyla, **boyunun ölçüsünü almak** isteyenleri şatrançta en fazla elli hamlede mat edeceğine kalıbını basıyor, bunu gerçekten de başarıyordu” (s.78).

4764. Dizinin bağı çözülmek

Korkudan ayakta durma gücü kalmamak.

“Ne var ki aksilik bu ya bir kez **dizlerinin bağı çözüldüğü** için yine dizleri üzerinde emekleye emekleye üst kata çıktı” (s.56).

“Aksi gibi **bağı çözülen dizlerine** bir türlü mecal gelmiyor, emekleye emekleye ilerlemeye devam ediyordu” (s.57).

“İhsan Sait ne yapacağını şaşırmış, **dizlerinin bağı çözülür** gibi olmuştu, ayrıca kusacak gibiydi, çünkü mangalda kızaran pirzola cızırtısını andıran bir seda, adamcağızın kafasından çıkıyordu” (s.70).

“Ayrıca **dizlerinin bağı çözülecek** gibiydi ve işin kötüsü bir de bağırsaklarında aşırı bir faaliyet başlamıştı” (s.70).

“İdris Âmil bu manşeti görünce **dizlerinin bağı çözüldü** ve çenesi takırdamaya başladı” (s.209).

5624. Gözlerinin içi gülmek

Çok sevinçli olduğu yüzünden gözünden belli olmak.

“Korkudan hala yüreğinin yağının eriyedurduğu ve dişleri takırdadığıaynı zamanda sevinçten eli ayağı titrediği ve **gözlerinin içi güldüğü** halde, dizleri üzerinde üç kat aşağıya, zemine indi ve bu sırada sabah ezanını işitti” (s.56-57).

“Aman Baba’nın **gözlerinin içi gülüyordu**” (s.122).

5708. Gözünün yaşına bakmamak (Birinin)

Acımamak, sızlanmasına aldırış etmemek.

“Allâh korusun, harp çıkarsa, Harbiye Nezâreti, İhsan Sait’in dışından tırnağından artırdığı parayla inşâ ettiği bu harp vâsıtasına, o muhteşem zepline, **gözünün yaşına bakmaz**, alîmallâh el koyardı” (s.142).

7344. Okkanın altına gitmek

Haksız yere eziyet çekmek, zara ve ceza görmek.

“Vicdanı az buçuk sızlasa da bu amir, üç saat önce Padişah Efendimiz’i hedef alan suikast teşebbüsü için, ama suçlu ama suçsuz, iki zanlıyı yakalamayı başarabilmiş, Dersaadet’te asayişli sağlayamadığı için **okkanın altına gitmekten** kurtulmuştu” (s.15).

8679. Yerin dibine geçmek

Pek çok utanmak, o anda kimsenin kendisini görmemesini istemek.

“**Yerin dibine geçen** İhsan Sait ezile büzüle kalabalığa arkasını döndü” (s.109).

4.1.1.4.2. Belirtisiz İsim Tamlaması- Fiilden Oluşan Deyimler

2738. Adam yerine koymak

Adamdan saymak.

“Ama onlara tepeden bakan, hiçbirini **adam yerine koymayan** kibirli barbar çantayı vermiyordu” (s.233).

Adam yerine koymamak deyiimi; “**Kimse onu adam yerine koymazdı**” biçiminde de kullanılabilir. Aynı deyiimi “ **Zamanında onu adam yerine koymayanlar, etrafında pervane olmuşlardı**” biçiminde de kullanmak mümkündür. Bu yapıdaki deyimler cümle içinde; isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerini de alarak kullanılabilirler.²

3084. Alın teri (dökmek)

Yorucu emek (harcamak).

“Zavallı ameleler onca zahmete girip **alın teri dökerlerken** şu barbar Moğol ise, hava sefinesinin inşâ işi ve mesûliyetini Aman Baba’ya bırakmış, Pera Palas’taki dâiresinde ferah fahûr yaşıyordu” (s.133).

4230. Can derdine düşmek

Büyük bir sıkıntı ya da ölüm tehlikesi ile karşılaştığından başkalarıyla uğraşmaktan vazgeçip içinde bulunduğu duruma çare aramak.

“Dörtmala koşan hayvanların çektiği araba Galata Köprüsü’nün tahta döşemelerini takırdan tangırdan yıldırım gibi ilerlerken **can derdine düşen** ahali ezilmemek için sağa sola çil yavrusu gibi kaçıyordu” (s.27).

Dirlik yüzü görmemek

Rahata kavuşamamak.

“Ayrıca tümsek sağda ve çukur soldaysa durmadan sol kapıya, bunun tersiyse daima sağ kapıya çarpıyor, kısacası **dirlik yüzü görmüyordu**” (s.28).

Ecel şerbeti içmek

Ölmek, can vermek.

“Zavallı Almanlar’ın **ecel şerbetini içtiğine** kanaat getirince şalteri kaldırdı ve hangarın kapıları açılmaya başladığında ortalığa klor kokusu yayılıverdi” (s.148).

² Sinan, 2015: 125.

4909. Ecel teri dökmek

Tehlikeden, korkudan çok büyük bir sıkıntı ve bunalım içinde kalmak.

“Allahü Teâlâ uğruna çırpınıp debelenen, ayağına üşenmeyip camiye giden, ramazan ayında zahmete girip ter dökerek oruç tuttuktan sonra iftarı eden, Peygamber Efendimizin şefaatine mazhar olmak için mücadele veren, kısacası ahret için faaliyet göstererek kozunu oynayan kim varsa **ecel terleri döküyordu**” (s.17).

5139. El üstünde tutulmak (Ellerde gezmek), (Bir kimse)

Bir kimseye çok sevgi, saygı göstermek.

“İngiltere’deki parlamentoda **el üstünde tutulan** ve Tanrı’nın değil halkın çocuklarını doğurduğu için Meryem kadar mukaddes olan bu bâkire, Dersaadet’te bir kârhâneneden fazla bir şey olmayan mecliste yine halk tarafından bafilenip dâimâ piçler doğurmakta, bu da yetmiyormuş gibi durmadan ve durmadan kendi piçlerinden de gebe kalmaktaydı” (s.131).

5636. Göz ucuyla (göz kuyruğuyla) bakmak

Başını çevirmeden gözlerini yana çevirerek bakmak, sezdirmeden bakmak.

“Ara sıra hissettirmediğini zannederek, salondaki ahaliye **gözünün ucuyla bakıyor**, biriyle göz göze geldi mi hemen okuma numarasına devam ediyordu” (s.100).

“Ama kızcağız, göğüsleriyle iftihar ediyor olmalıydı, bu yüzden genç hanımı gücendirmemek için **gözünün kuyruğuyla** şöyle bir **baktığında**, sefirin kızı öfkeyle, “Poçemu vı postmotritera mayi grudi!” diye bağırды ve İhsan Sait’in yanağına bir tokat çarptı” (s.109).

7952. Söz sahibi olmak

Bir konuda konuşma yetkisi bulunmak.

“Bu çiftçiler aralarından âzâlar seçip onları meclise yolluyor, ama mecliste dâimâ, İngiltere Kralı’nın vâlisi **söz sahibi oluyordu**” (s.196).

8044. Su yüzüne çıkmak

Bir süre belli edilmemiş bir düşünce, bir tutum artık belli olmak.

“İşte bu yüzden, yokluğu ertesi gün anlaşılan Şültz’ü arayan Almanlar’dan biri, yeni kazılmış çukuru fark edip haber verince, göğsünde askerî liyâkat madalya sı yanı sıra bir de pilot nişânı ile yeni gelen yüzbaşı sayesinde ceset toprak yüzüne ve cinâyet de **su yüzüne çıktı**” (s.142).

4.1.2. Sıfat Tamlaması Biçiminde Olan Deyimler

3169. Alt tarafı (yanı)

- 1) Geri kalanı.
- 2) Daha sonrası.
- 3) Önemsiz olan sonucu, değeri, olup olacağı.

“Katıldığı birçok muharebede kendisine verilen onca madalya ve nişan onun için mana ifade etmediğinden olsa gerek, boynunda **alt tarafı** birinci sınıf demir haç vardı” (s.108).

“Soğukta tir tir titreyerek dalıp gittikleri uyku, **alt tarafı** bir buçuk saat sürdü” (s.174).

3860. Biçilmiş kaftan

(Ona) çok uygun (bir iş).

“Rum zulmü, bu dinden olanlar için **biçilmiş kaftandı**” (s.193).

3890. Bir ara

- 1) İşler arasında kısa bir süre.
- 2) Geçmişte bir zaman.

“Paşa tam konuşuyordu ki **bir ara** duraksadı” (s.104).

3931. Bir deri bir kemik (kalmak)

Çok zayıflamış olmak.

“Aşktan ve umutsuzluktan erimiş, **bir deri bir kemiğe** dönmüştü” (s.223).

“Derken kapı gıcırdayarak açıldı ve bir zamanların o kibirli Moğolu, atlattığı nice varta ve çektiği onca sıkıntıdan sonra **bir deri bir kemik** ve iki büküm, âdeta mezar kaçkını gibi karşılarında belirdi” (s.236).

3953. Bir içim su

Çok güzel bir kadın.

“Mecmualarda gördüğü kadarıyla da, Alman kadınları **bir içim su** olurlardı” (s.218).

4314. Cin fikirli

Çok akıllı, çok zeki, çok kurnaz.

“Bu tefeci, yetiştirmek üzere **cin fikirli** bir adam arıyordu” (s.51).

“Ne açıkgöz ne de **cin fikirliydi**ler!” (s.191).

4791. Doludizgin

(Atı) Dizginini gevşetip son hızla koşturarak.

“Gel gelelim Öklid’in mefkürevî küresinin tersine, Arz’ının ki inişli yokuşlu, girintili çıkıntılı bir takrîbe olduğu için, **doludizgin** koşan beygirlerin çektiği kupa arabasının tekerlekleri çukurlara girer girmez içerideki Paşaoğlu, az önce oturduğu koltuğun, kuyruk sokumunun az altına indiğini fark ediyor, tekerlek çıkınca da mabadı tekrar aynı yere çarpıyordu” (s.28).

“Gel gör ki bu zümreden olan münevverler, şâkirtlerinden ifrat derecesinde, neredeyse **doludizgin** bir hürmet beklerlerdi” (s.204).

4810. Dört bir taraf

Her taraf, bütün çevre.

“İmparatorluğun **dört bir tarafından** gelmiş erbaştan bir Arap onbaşı, bir yandan ordugâhtaki çadırların sökülmesi için sağa sola emirler yağdırırken, erattan kayış atıp kaçan kurnazlara, lâkırdıya boğup işi savsaklayan sümsüklere, şafakta tuttuğu üç saatlik nöbetten sonra çömelip kuytuda yestehlerken oracıkta uyuyakalan miskinlere, “Yelan elkıs halı halakak! Bedı niktız memhune!” diye haykırıyordu” (s.169).

4959. Ekşi surat

Bir insanın istenmediğini, bir işten hoşlanılmadığını anlatan yüz.

“Yaşı elliye geçmesine rağmen hiçbir kız evi, “**Ekşi surathı!**” diye onu güvey

kabûl etmemiş, bu yaşında döl zürriyet sahibi olamamış, ama en kötüsü, eline bir kadın eli değmemişti” (s.36).

“Akşam ezanları okunmaya başladığında, **ekşi surathı** adamın tarif ettiği gibi, karanlıkta yürüyerek Büyük Hendek Sokağı’na vasıl oldu” (s.37).

6214. İki büküm

Eğilmekle ya da yaşlılıktan beli çok bükülmüş.

“Kızlar şaşkınlık ve endişe ile ellerini ağızlarına götürmüşlerdi ki genç adam beyaz ipek mendilini çıkarıp ağzına kapadı ve **iki büküm** oluverdi” (s.61).

“Derken kapı gıcırdayarak açıldı ve bir zamanların o kibirli Moğolu, atlattığı nice varta ve çektiği onca sıkıntıdan sonra bir deri bir kemik ve **iki büküm**, âdeta mezar kaçkını gibi karşılarında belirdi” (s.236).

6567. Kara cahil

Hiçbir şey bilmeyen; çok bilgisiz, pek cahil.

“**Kara câhil** adam!” (s.234).

7373. On parmağında on marifet

Elinden her iş gelir, çok hünerli.

“**On parmağında on marifet** olan bu zehir gibi ihtiyarı cezbeden şey, maddiyat değil, işin zorluğuydu” (s.117).

Yalın ayak başı kabak

Çok perişan bir kılıkta.

“Ocaktaki ateşi kürek kürek kömürle besleyen **yalın ayak başı kabak** ateşçinin ise böyle bir derdi yoktu” (s.24).

Yüksek ustura

Katmerli yalan, çok abartılmış söz, haber vb.

“Her ne kadar bizzât kendisi olsa da, fotoğraftaki madikçinin, tıraş salladığı ve vâdettiği ne varsa, silmesinin **yüksek ustura** olduğuna kanaat getiren İhsan Sait,

Dersaadet'te bir somnambülü yine kendisinden koruyacak kişi olan Hekim Jak Karako'ya muayene olmaya karar verdi" (s.90).

8970. Zor belâ

Zorlukla, güçlük çekerek.

"Kamacı hava supabını açtıktan sonra dört parça imlâ hakkı da, kızak üzerinden **zorbelâ** kaydırılıp dev topun namlusuna dolduruldu" (s.166).

"Bacağındaki hafif yara ve boydan boya sıyrılıp kan içinde sarkmış sol yanağıyla Âlî İhsan, silâhına dayanarak **zorbelâ**, yolun kıyısındaki kayaya doğru ilerledi ve buraya oturdu" (s.184).

4.1.2.1. Sıfat Tamlaması- Fiil Yapısında Olan Deyimler

Aynı çanağa işemek

Çevresindekilerle söz birliği etmek, birlikte davranmak.

"Bu sürede, 'Audi, vide, tace!' düstûruna sâdık kalanlardan Ahmet Cemâl, İsmail Enver, Mehmet Talat, Faik Süleyman, Mehmet Âlî gibi asker ve sivil zevâtlar **aynı çanağa işemeye** başladı" (s.129).

3951. Bir hal olmak (birisi, birisine)

1) Birisi bir şey yapa yapa olağanüstü yorulma.

2) Birisinde niteliği bilinmeyen bir hastalık ya da eskiden kendisinde bulunmayan birtakım davranışlar görülmek.

"Tiryaki olduğu için de, tütünsüzlükten **bir hal olmuştu**" (s.112).

4814. Dört elle sarılmak

1) Bir işi iyice benimseyerek ve eksiksiz yapma kararıyla ele almak.

2) Desteklemesinden ya da yardımından yararlanmak için bir kimse ile sıkı bağ kurmak.

"Ameleler ise işlerine **dört elle sarılmış**, canla başla çalışarak, altına tayyâre rapt edilmiş hava sefinesini hazırlamaktaydılar" (s.149).

Dörtnala koşmak

Çok hızlı koşmak.

“Sandalyeye yığılan mülazımın bilekleri neferler tarafından ovulurken jandarma karakolunun nizamiyesinden **dörtnala** fırlayan bir süvari müfrezesi, gecenin o karanlığında Gazhane Yokuşu’na doğru at koşturdu” (s.13).

“Aslında bu adamcağızın o bölgedeki boş bir arsada demlenmekten başka bir suçu günahı yoktu ama jandarma müfrezesince **dörtnala koşturulan** atların toynak seslerini işitince ürkmüş, o karanlıkta ezilmemek için kenara kaçtığında da atlıların üzerine üzerine geldiğini gördüğünde tırakası adamakıllı gıcırdamış ve çareyi tabana kuvvet kaçmakta bulmuştu” (s.14).

“**Dörtnala koşan** hayvanların çektiğı araba Galata Köprüsü’nün tahta döşemelerini takırdata tangırdata yıldırım gibi ilerlerken can derdine düşen ahali ezilmemek için sağa sola çil yavrusu gibi kaçışıyordu” (s.27).

“Kamburun savurduğu kırbacı yer yemez kişneyen hayvanı **dörtnala koşturup** binaya vardıklarında, nefes nefese kasanın başına giden İhsan Sait, gerçekten de üstünde bir zarfa rastladı” (s.85).

“Silâh sedâsından ürken at, intihâr eden zâbitin sol ayağı üzengiye takılı olduğu hâlde kişneyip şaha kalktıktan sonra **dörtnala koşturmaya** başladı” (s.171).

“Zâbitlerden ikisi topların yanında durup, ona selâm çakan astına tepeyi işâret etti, derken geldiğı yoldan **dörtnala** geri döndü” (s.176).

“Derken zâbit, “**Dörtnala!** Marş!” diye haykırdı” (s.179).

“**Dörtnala** Şnayderler’e doğru ilerlediler” (179).

“Gözü dönmüş Kazaklar, mahmuzladıkları atlarını **dörtnala** onlara doğru koştururlarken, içlerinden biri, “Hiy teveye a rot!” diye küfredip, mızrağını bir süvârinin ağzına daldırıp ensesinden çıkardı” (s.179).

Otuz iki dişini göstermek

Ağız açık şekilde yüksek sesle gülmek.

“Kim bilir kaç kere Kuranı hatmetmiş zavallı arap bu amiyane eseri kıraat ederken o, bakalım hikâyede daha ne maskaralık olacak diye **otuz iki dişini**

göstererek sabırla bekler, eserin müellifi bir kepazelik anlattı mı Paşaoğlu makaraları koyuverip kahkaha üstüne kahkaha patlatırdı” (s.20).

7002. Küçük dilini yutmak

Çok şaşmak, dona kalmak.

“Yedi kişi, mektuba atılan tarihi görünce, az kalsın **küçük dillerini yutacaklardı**” (s.233).

7913. Son kozunu oynamak

Elindeki son olanağı kullanmak.

“Kumarhaneye genellikle hayatın kendilerine verdiği **son kozu oynamak** isteyen züğürtler ile belki tutar ümidiyle son barutlarını atmaya mecbur kokorozlar devam ederdi” (s.42).

Son nefesini vermek

Ölmek.

“Zâbit orada **son nefesini verdi**” (s.184).

4.1.2.2. Sıfat Tamlaması- İsim- Fiil Yapısında Olan Deyimler

3989. Bir yastığa baş koymak

Karı, koca, acı tatlı günlerde birbirlerini desteklemiş olmak.

“**Aynı yastığa baş koyacağı** bir sevgilisi, yani müstakbel zevcesi vardı” (s.222).

5239. Evdeki hesap çarşıya uymamak

Tasarlanan şey gerçekleşmeyip başka bir yolda gelişmek.

“Sanki **evdeki hesap çarşıya uymamış**, hevesi kursağında kalmış gibiydi” (s.232).

4.1.3. Edat Grubu Biçiminde Olan Deyimler

4.1.3.1. “Gibi” Edatı İle Kurulmuş Edat Gruplarından Oluşan Deyimler

4435. Çil yavrusu gibi

Toplu bir halde buluna insanları, hayvanların her biri bir yana dağılmak.

“Dörttnala koşan hayvanların çektiği araba Galata Köprüsü’nün tahta döşemelerini takırdata tangırdata yıldırım gibi ilerlerken can derdine düşen ahali ezilmemek için sağa sola **çil³ yavrusu gibi** kaçıyordu” (s.27).

“Adamcağızlar barakalardan o güne kadar biriktirdikleri liraları, beşibiryerdeleri, hisse senetlerini kaptıktan sonra **çil yavrusu gibi** tabana kuvvet dört bir yana koşuştururlarken, Almanlar’ın projektörü zeplini bulup ona sâbitlenmişti bile!” (s.151).

Gavur ölüsü gibi

Çok ağır ve hantal.

“Hava sefinesinin içindeki hidrojen, İsa Aleyhisselâm’ın ruhu gibi göklere yükselmeye azmetse de, her biri **gavur ölüsü gibi** ağır yüzlerce kum çuvalından zepline bağlı kalın halatlar, onun bu saplantısına gem vuruyordu!” (s.139).

6807. Kıtlıktan çıkmış gibi

Doyma bilmezcesine.

“Masa dolunca bir o tabağa bir bu tabağa saldırıp **kıtlıktan çıkmışçasına** tıkmaya başladı” (s.58).

Kilise direği gibi

Şaka, çok kalın (ense).

“Nitekim taaffün etmiş fare leşleri ve at pisliklerinden buram buram tüten rayiha midelerini kaldırdığında, karanlık içinde, ensesi **kilise direği misali** bir bitirimin, meyhanede daha şimdiden üç şişe şarap dipledigi için zom olmuş bir ayyaşı, muştayla dövdüğünü gördüler” (s.96).

³ Çil: Bir kuş, dağ tavuğu.(Aksoy, 1988: 696).

Sular seller gibi

Bir metni yanlışsız söyleyecek kadar.

“Çünkü Sorbon’da dirsek çürütüp tam 12 sene tıp tahsil etmiş, her biri birer allame olan hocalarca tedip ve terbiye edilmiş, ciltlerce kitabı **sular seller gibi** hıfz edip tıp ilmine vukûf hâsıl etmişti” (s.91).

8062. Süt dökmüş kedi gibi

Suçluların korkaklığı ve çekingenliği içinde.

“İhsan Sait **süt dökmüş kedi gibi** pencere yanındaki yerine gitti” (s.110).

4.1.3.1.1. Bir Edat Grubuyla Kalıplaşan Masterlı Deyimler

2747. Adı gibi bilmek

Çok iyi bilmek, kesin olarak bilmek.

“Üstüne üstlük, gece kurduğu tertibatı harekete geçiren obtüratör balonunun halı altında olduğunu **adı gibi bildiğinden** olsa gerek adeta gösteriş ve nam olsun diye, işte tam buraya, bile bile basmış görünüyordu” (s.90).

3315. Arpacı kumrusu gibi düşünmek

Çaresizlik içinde, umutsuz ve derin düşünmek.

“Sadece gözüne uyku girmeyen asker kaçakları, evlâtlarını uğurlayan gözü yaşlı analar, çenesini bıçak açmayan Balkan Savaşı gazileri değil, aynı zamanda İhsan Sait de **arpacı kumrusu gibi düşünmekteydi**” (s.144).

5618. Gözleri fal taşı gibi açılmak

Gözleri, büyük bir şaşkınlıktan ya da öfkeden dolayı doğal olmayan biçimde açılmak.

“İçeri girince **gözleri** şaşkınlıktan **fal taşı gibi açılmıştı**” (s.66).

Hindi gibi kabarmak

Gururlanmak, kurumlanmak, büyüklük taslamak.

“Hava sefinesini tamamen inşâ ettiği için burnundan kıl aldırmayan Moğol, **hindi gibi kabararak** onları zeplinin içini gezmeye davet etti” (s.140).

Kukumav kuşu gibi düşünmek

Çok üzüntülü bir durumda düşünmek.

“Sadece **kukumav kuşu gibi düşünüyordu**” (s.146).

Oluk gibi akmak

Çok bol ve arası kesilmeden gelmek.

“Para **oluk gibi akmakta**, hemen herkes zengin olmaktaydı” (s.195).

4.1.3.2. “Kadar” Edatı İle Kurulmuş Edat Gruplarından Oluşan Deyimler

4685. Dili döndüğü kadar

Anlatma gücünün el verdiği ölçüde.

“Zilzurna olan adamcağız, ağzındaki bütün dişler döküldüğü halde şarkı söylemeye hala **dili döndüğünce** devam etmekteydi” (s.96).

4.1.3.3. “İçin” Edatı İle Kurulmuş Edat Gruplarından Oluşan Deyimler

3112. Allah için

Doğrusu.

“**Allah için** kambur o gece efendisine iyi baktı” (s.93).

4.1.3.4. Diğer Edatlarla Kurulmuş Edat Gruplarından Oluşan Deyimler

4202. Can havliyle

Kendini, canını kurtarmak korkusu ile (gösterilen güçlü tepki).

“**Can havliyle**⁴ yerinden doğrulmaya çalışırken, yıkılan duvarın ardındaki, boynuna bukağı vurulmuş iskeleti ve yerdeki çocuk kalıntılarını fark edince eli ayağı gevşedi” (s.56).

4976. El çabukluğu ile

Hilesini kimseye sezdirmeyecek bir çabuklukla.

“En sevdikleri şakalardan biri de **el çabukluğu ile** içlerinden birinin husyelerini yakalayiverip ona Hamidiye Marşı’nı söyletmekti” (s.54).

⁴ Havl, hevl : (Arapça) Korku (Aksoy, 1988: 672).

Gönül gözüyle bakmak

Dünyevi değerlendirmelerin dışında, kalpten gelen duygulara göre bakmak.

“Çünkü solundaki o güzel varlığı **gönül gözüyle** artık **görebiliyordu**” (s.210).

8566. Yan gözle bakmak

Göz ucuyla bakmak.

“Köprüde ise kadına kıza, hem Kasımpaşalılık hem de münevverlik icabı, dik dik değil **yangözle bakardı**” (s.208).

4.1.4. Tekrar Grubu Biçiminde Olan Deyimler

Tekrar grupları anlatımı zenginleştirip, kavramı güçlendirmenin yanı sıra anlatımın gücünü daha etkili ve kalıcı kılan benzer sesli, karşıt ya da yakın anlamlı kelimelerin art arda kullanılmasıyla meydana gelirler. “İkileme anlatımı güçlü kılmak için başvurulan bir psikoloji ve müzik olayıdır”⁵

2677. Abur cubur

Vücuda yararlı olup olmadığını düşünmeden rastgele yenilen öteberi.

“İşte pastacı el kantarının kancasını bu halkadan geçirip oğlanı havaya kaldırarak her hafta tartıyor, **abur cubura** düşkün çocuk şişmanlamışsa onun harama el uzattığına hükmedip veled-i zinayı işten atıyordu” (s.35).

2989. Aklı fikri

Bütün düşündüğü.

“Çünkü kendini dünyaya adayan bu adamın **aklı fikri**- o da parayı değil, matematiği sevdiği için- bir servet biriktirmektir” (s.75).

3030. Ak pak

Tertemiz, beyaz tenli ve alımlı.

⁵ Sinan, 2015: 106.

“Paşalar, generaller, sefirler ve diplomatlarla ne kadar ciddi iseler onların her biri birer afet olan **akça pakça**, ahu gözlü, hokka ağızlı kızları da belki yaşları gereği bir o kadar hayat dolu idiler” (s.60).

3232. Apar topar

Hazırlanmadan, ivedilik ve telaşla.

“Verilen istihbaratla apar topar oraya gelmiş görünen adamın arkasında içlerinden biri avucuna sakladığı cıgarayı ara sıra gizlice ağzına götürüp efkârla dumanını tüttüren eli sopalı iki de zaptiye vardı” (s.13).

3259. Ara sıra

Seyrek olarak

“Ancak efendimiz onun, temizliğinden mesûl olduğu ayakyolunu bizzât kendi hâcetini de def etmek için **ara sıra** sûiistimâl ettiğinden şüphelenmekteydi” (s.9).

“Verilen istihbaratla apar topar oraya gelmiş görünen adamın arkasında içlerinden biri avucuna sakladığı cıgarayı **ara sıra** gizlice ağzına götürüp efkârla dumanını tüttüren eli sopalı iki de zaptiye vardı” (s.13).

“Acemî ve bu işe istidâtsiz görünen diğer ise uykusunu açmak için midir, ikide bir valfa uzanıp düdüğü çınlatıyor, **ara sıra** da kapağı açıp ocakta harıl harıl harıldayan cehennemî ateşe kürek kürek kömür atıyordu” (s.15).

“İçerisi **ara sıra** cızırdayan elektrikli birkaç ark lambasıyla az da olsa aydınlatılmıştı” (s.66).

“Kapkalin ahşap kirişlerine. Guruldayan ve **ara sıra** patır patır kanat çırpın güvercinlerin yuva yaptığı çatıdan gelen yağmur, sağ ve sol duvarlardaki Kâbe ve Mescid-i Âksa tasvîrlerini de berbat etmiş, küf içinde bırakmıştı” (s.66).

“**Ara sıra** ses sedâ etmeden kapıya gidip kulak kabartan İhsan Sait, aşağı yukarı şuna benzer lâflar eden Bevval’in niyetlerine, dolayısıyla kendi âkıbetine dâir kıymetli ipuçları edinirdi” (s.84).

“**Ara sıra** hissettirmedişini zannederek, salondaki ahaliye gözünün ucuyla bakıyor, biriyle göz göze geldi mi hemen okuma numarasına devam ediyordu” (s.100).

“Mevlidi dinleyenler elleri dizlerinde, **ara sıra** huşû içinde sallanıyorlar, ama bazen de arkalarına dönüp, emeklerinin semeresi olan tayyâreye bakmadan da edemiyorlardı (s.124). İşte bu yüzden, zaman zaman sancılı bir hayat yaşasa da, hattâ **ara sıra** Abanoz Sokağı’nı ziyaret etse bile, fizikî aşktan ziyâde şâirâne, romanlara yaraşır bir münasebet taraftarıydı” (s.208).

“Dazlağın, **ara sıra** yağını mendiliyle sildiği kafası yanında salonda parlayan bir diğer şey, ortadaki sehpanın üzerindeki, söndürmeyi unuttukları idare lambasıydı” (s.225).

“Hem bu sayede az buçuk kaytarma, **ara sıra** gidip bir çay içme imkânına ve belki de bir cıgara molasına kavuşmuşlardı” (s.230).

3277. Ardı sıra

Arkasından, onu izleyerek.

“Bu yüzden yalınayak onların **ardı sıra** koşmaya, adeta memurları kovalamaya başladı” (s.102).

“20 asker için fazla büyük ve geniş olan bu çadırların ne işe yaradığı, ertesi sabah göklerde iki Fokker avcı tayyâresi görünüp birbiri **ardı sıra** piste inince anlaşıldı” (s.137).

3347. Aşağı yukarı

Yaklaşık olarak, hemen hemen, tama yakın.

“Ara sıra ses seda etmeden kapıya gidip kulak kabartan İhsan Sait, **aşağı yukarı** şuna benzer laflar eden Beval’in niyetlerine, dolayısıyla kendi akıbetine dair kıymetli ipuçları edinirdi” (s.84).

“Bu yetmiyormuş gibi yerdeki brandanın üzerinde, **aşağı yukarı** yarım adam eninde ve ikişer adam boyunda gergin bezle kaplı, içi boş şilte misâli dört garip şey vardı” (s.116).

“Çünkü kobalt mavisi denizin çok ama çok açıklardan o şirin Trabzon, kıyıda demirlemiş, her biri **aşağı yukarı** ikişer grostonluk dört paslı askerî nakliye sefinesi ile mazı ve akçaağaçlar içinde âdeta kaybolan Fâtiḥ Câmii ve çevresindeki, her biri mütevâzı birer mimârî şâheseri olan küçük evler ile başta Zağnos Paşa’nınki olmak

üzere taş köprüleri ve nice câmi ile Küçük Ayvasıl Kilisesi, hükümet binâları, konaklar, kâşâneler ve semâda uçan martılar ile evet!” (s.166).

3539. Az buçuk

Bir parça, biraz, azdan biraz çok.

“Fenalaşan bazı kızlar aşk sarhoşluğundan güm güm atan kalplerine belki **az buçuk** sükûn vermek için ellerini göğüslerine götürüyor, bir ikisi isteri nöbeti geçiriyor, diğerleri ise, “Hiiii!” diye bağırmaktan kendilerini alamıyorlardı” (s.61).

“Ama yağmur yağdığı günlerde hapishane avlusunun ıslak zemininden yansıyan ışık koğuşun tavanında oynadığında, **az buçuk** eğlenip oyalanıyordu” (s.112).

“Ayrıca sevap kazanmak için Papa, bu câhillere **az buçuk** ilim irfân bile öğretti” (s.194).

“**Az buçuk** bilgisi ve yarım aklıyla Kraliçe İzabella’nın huzuruna çıkan bu adam allem etti kallem etti ve kadıncağızı, kendisine üç sefine vermeye iknâ etmeyi başardı” (s.195).

“Ortaokuldan mezun olup tam 21 yaşında olmasına rağmen, Sarıyer’de oturan tabip binbaşının ahbaplık ettiği emir erine **az buçuk** para koklatıp aracı ettiği için çürük raporu koparmayı başarabilmiş, böylece askere alınmamıştı” (s.206).

“Biraz daha bekledikten sonra, **az buçuk** tereddütle İdris Âmil hiç olmazsa, Leylâ’nın Hüseyin Ağa Sokağı’ndaki dâiresinin önünden bir geçmeye karar verdi” (s.222).

“Ama bu zavallıları tekme tokat çalıştıran dazlak ile süveterli, binânın dışındaki Âmirleri’ne hesap vereceklerini anlamış olmalıydılar ki, **az buçuk** yumuşar gibi oldular” (s.229).

“Hem bu sayede **az buçuk** kaytarma, ara sıra gidip bir çay içme imkânına ve belki de bir cıgara molasına kavuşmuşlardı” (s.230).

“Ama bu şahsı **az buçuk** iplemem ve hafif tertip onun gibi olmam için, mübârek dualarınızı üzerimden eksik etmeyiniz!” (s.238).

3763. Bata çıka

Kimi zaman umut keserek, kimi zaman umut besleyerek, güç koşullar içinde.

“Görünmemek için eğilerek, çamura **bata çıka** dev binanın cümle kapısına doğru koştu” (s.66).

“Trabzon’dan o sabah ayrılan bu kıt’alar sarp dağ yolundan dörderli kol nizâmında tepelere tırmanırlarken, önden gidenlere âit, Krup mamûlü o muazzam çelik obüslerin balçıklı yolda açtığı derin çukurlar, yürümelerini enikonu zorlaştırıyor, askerler çamura **bata çıka** ilerliyordu” (s.171).

“Dizlerine kadar gelen kar da **bata çıka**, tâ öğle vaktine kadar dağ yolunda yukarı tırmandılar” (s.181).

4106. Börtü böcek

Böcek möcek, böcek türü yaratıklar.

“Ne var ki tâyin edilmiş memurlar diğer inkılâpların faydasını görecektir, yani, **börtü böcek** yılan çıyan gibi ananevi gıdalarla nefisini köreltme yerine, ana babalarına âsi olup toprağa ilk tohumu eken ihtilâlcilerin soyundan gelen şu çiftçi kıraathânede pineklerken o maaşlılar da, âmirlerinin helâ sonrası taharetini dilleriyle yapıp nafakalarını devlet bütçesinden doğrultacaklardı” (s.161).

4250. Canla başla

Hiçbir özveriden kaçınmayarak, bütün yorgunluklara katlanarak, var gücü ile.

“Hangarda, tedirgin olduğu gâyet belli İhsan Sait’in hava sefinesinin başında ameleler dur otur olmadan dört dönerek **canla başla** çalışırlarken, işe bak ki, Dersaadet’teki paşalar, sırtlarını Almanya’ya yasladıklarından olsa gerek, geçici sulh döneminin tadını çıkarıyorlar, günlerini gün ediyorlardı” (s.138).

“Ameleler ise işlerine dört elle sarılmış, **canla başla** çalışarak, altına tayyâre rapt edilmiş hava sefinesini hazırlamaktaydılar” (s.149).

4460. Çoluk çocuk

Çocuklarla birlikte aile topluluğu.

“**Çoluk çocuk** avrat bacı ne ider!” (s.69).

“Çoluk çocuk artık aç!” (s.88).

“Ardından Bekirağa Bölüğü’nde, gün, ay ve seneleri sayarlar, **çoluk çocuk**, torun tosun, aç bîilaç kalırdı” (s.102).

“Ayrıca **çoluğu çocuğu** torunu tosununun istikbâlleri, bu krallık sayesinde teminât altındaydı” (s.190).

Çıngıl çıtak

Karmakarışık (süs ve takı).

“Arşibal Noks veya Aleksander Fişer işi broş, gerdanlık, küpe, bilezik ve benzeri **çıngıl çıtak** takınmış hanımların çingiraklı kahkahaları, tokuşturulan şampanya kadehlerinin çingirtısını bastırıyor, leziz yemeklerin iştahla yendiği porselen tabaklara çarpan çatal bıçakların ve oradan buraya koşturan çocukların sedaları, billur avizelerin sarktığı tavanda çınliyordu” (s.60).

4496. Dağlara taşlara

Sözü edilen yıkım hepimizden uzak olsun.

“Çünkü Paşaoğlu yani Halife Efendimiz’in sütkardeşinin öz torunu, **dağlara taşlara**, Allahsız idi!” (s.20).

4573. Delik deşik

Her yeri delik delik.

“Böylece siperden ilk fırlayan yüzlerce kişiyi, 7.62’lik mermiler yağdıran makinalı tüfekleri **delik deşik** etti ve bu erler, siperden daha çıkamamış arkadaşlarının üstlerine kanlar içinde teker teker düştüler” (s.178).

4618. Derme çatma

Değersiz gereçlerle özensiz olarak yapılmış.

“Sarhoş ustalarca sümmettedarik inşa edilmiş, inşallâhla maşallâhla ayakta duran **derme çatma** evlerin bulunduğu sokakta ilerledikten sonra, Galata’nın yıkılan surlarından arta kalan bir viranenin önüne geldiler” (s.98).

4774. Doğru dürüst

Kusursuz, yanlışsız.

“Bu hayreti mûcip âlâtan hangisine bakacağını bilemediği için hiçbirini seçip **doğru dürüst** inceleyemiyordu” (s.67).

5009. El ele

Birbirlerinin elini utmuş olarak, işbirliği yaparak.

“Birinciler silâhlı ve cesur olduklarından siyasî cinâyetlerini uluorta işlerken, borcunu duayla ödeyip öcünü bedduayla alan daha korkak İkinciler, ancak yirmisi otuzu cem olunca, yani imece usûlü, **el ele** tutuşan nikâhsız bir çifti sokak ortasında linç edebiliyorlardı” (s.136).

5173. Er geç

Ne zaman olsa.

“Sultan Ahmet Umumî Hapishanesi’nde nâhak yere tam altı ay yatmış, şayan-ı itimat olduğu pek söylenemeyecek kırk yaşlarındaki bir âdemoğlu, yani çekik gözlü, çıkık elmacık kemikli ve geniş suratlı o barbar Moğol foyası **er** ya da **geç** ortaya çıkacak o şerefsiz ve yılan İhsan Sait denilen polimci kıranta düzenbaz, işte bu Culyano Efendi’nin bir müddet getir götür işlerine bakacaktı” (s.50).

“Zâten azmi ve irâdesine tam tekml itimât eder, diğerlerine olduğu gibi tâlihın **er** yâhut **geç** kendisine de güleceği ne inanırdı” (s.206).

5241. Eveleyip gevelemek

Bir şey anlaşılmayacak biçimde dolambaçlı konuşmak.

“Gözlerini açsa bile memur sorulara **eveleyip geveleyerek** cevap verir, malumat vermek yerine kem küm eder, verse bile işe el sürmez, suyu yokuşa akıttırdı” (s.114).

5740. Güç bela

Güçlkle, zor bela.

“Hem gürül gürül yanan odun sobasının delik bacasından hem de demkeşlerin cıgaralarından tüten duman nedeniyle ta karşıda **güç bela** seçilen mastori, duvardaki

raflara rakı ve şarap şişelerini dizmiş, önündeki mermer tezgâha ise, piyaz, pastırma, tarama, uskumru dolması gibi mezeleri sıralamıştı” (s.37).

6003. Hele hele

Biraz daha, biraz daha devam et.

“**Hele hele** eli, kadınların bebek beslemesine yarayan bir organa doğru kayınca kız çığlık atıp ayağa fırladı” (s.30).

“**Hele hele**, balo günleri Tötonya’nın önünde duran landodan, yumuşak omuzlarını ve fildişi boynunu gözler önüne sermiş geniş ipek dkolte elbisesi ve ortadan ayrılıp fiyango ile süslenmiş bukle bukle alaşıyen saçlarıyla bir âhû inince, onu bakışlarıyla soyan bu uçkuruna gevşek sefihlerin gözlerinde shevî bir pırıltı peyda olurdu” (s.32-33).

“Bu haliyle **hele hele** Dersaadet gibi bir yerde tek olunca, burnunun büyümesi kaçınılmazdı” (s.91).

“Salondakiler ise tam tersi, kıyafet konusunda ifrata kaçmışlar, **hele hele** hanımlar göğüslerini bağrırlarını açmışlardı” (s.107).

“**Hele hele**, “Behey ibiş! İrtifâ dümeninin telini fazla germişsin!” dediğinde, dedesini az kalsın defterden silecekti ki kendini tuttu ve sırtarak ihtiyara, “Fakat mühendis, ‘Fazla germeyin,’ diye tembihledi” (s.120).

“**Hele hele**, 600 kelimeyle konuşup dinledikleri hâlde, kelime dağarcığı 6.000 küsûr olan Kur’ân-ı Kerim’den feyz ve öşür alan ve Câhiliye Arapları’ndan da câhil mürtecilerin isyânını müteakiben, Hareket Ordusu Ayastefanos’a vardığında!” (s.128).

“**Hele hele** Harbiye Nezâreti’nden bazı paşaların ve işin kötüsü, Makbul İskoç Riti Şûra-yı Âlî-i Osmanî üstâd-ı a’zâm-ı Faik Süleyman Paşa’nın, inşâsı henüz tamamlanmamış o muazzam hava sefinesini teftiş için hangara geleceklerini haber aldığı anda, vaktiyle mangalda kül bırakmayan bu melûn Moğol’un paşaları tutuşmuş, beti benzi atmış, korkudan eli ayağı çözülmüştü!” (s.135).

“**Hele hele** burunlarına klor gazı kokusu geldiğinde, başlarına ne geldiğini anlayan bir ikisi korkuyla bağırmaya başlamıştı” (s.148).

“**Hele hele** üstadın biri, tam 16 kilisenin tavanını boyayıp servetine servet, şânına şân katmıştı” (s.195).

“**Hele hele** Perşembe Pazarı Caddesi’ni geçip Câmii Cedit Sokağı’ndan Karaköy’e çıkınca durup üstüne başına bir çekidüzen verir, hasır şapkasını çıkarıp saçlarını bir tarar, ayakkabılarını pantolon paçalarında parlattıktan sonra da yoluna devam ederdi” (s.207).

“**Hele hele** gelecekteki fennî bir düşünün!” (s.228).

“**Hele hele** bir paşanın dindar ve fen meraklısı oğlunun bile fişlendiğini gördüklerinde şaşkınlıktan ağızları bir karış açıldı” (s.230).

6218. İkide bir

Sık sık.

“Hele hele jandarmaların ardından bu kez peşine takılıp yalınayak koşturan eli sopalı zaptiyeler düdüklerini ağızlarına götürüp ciğerlerinin olanca kuvvetiyle boş ve karanlık sokaklara **ikide bir** cadı çılgılığı gibi sedalar çınlattıklarında zavallının canı ağzına ağzına gelmeye başlamıştı” (s.14).

“Acemi ve bu işe istidatsız görünen diğer ise uykusunu açmak için midir, **ikide bir** valfa uzanıp düdüğü çınlatıyor, ara sıra da kapağı açıp ocakta harıl harıl harıldayan cehennem ateşe kürek kürek kömür atıyordu” (s.15).

“Yemekleri beklerken aynı zamanda onarlı hayal de ediyor bu sebepten dudaklarının kenarından akan ağız suyunu **ikide bir** garsonun yaydığı peçeteyle siliyordu” (s.58).

“Bu aletin mucidinin bir zamanlar oturduğu sandalyede, kulaklıkları başına geçirdikten sonra muhabere borusundan Bevval’e emirler yağdırıp adama **ikide bir** dalga boyunu yeniden ve yeniden ayarlatıyor, ancak birkaç kıvılcım mürsilesinden gelen cızırtı ve patırtılardan başka bir şey işitemiyordu” (s.75).

“Arıca adam **ikide bir** serçe parmağını kulağına sokup fırıldak gibi döndürdükten sonra kiri üstüne sürerdi” (s.78).

“Birkaç gün sonra İhsan Sait tramvayın sahanlığında sol eliyle demir parmaklığa tutunup boştaki sağ ayağını parke taşlarla döşeli yola sarkıtmış, **ikide bir** çanını çin çin çalan vasitanın Doyçe Bnak’a yaklaşmasını bekliyordu” (s.80).

“Hayvanların toynakları balçıklı karda kayıyor, dizlerine kadar kara batan erler **ikide bir** batağa kapaklanıyorlardı” (s.173).

İnşallahla maşallahla

Çaba harcamadan anlamında kullanılan bir söz.

“Sarhoş ustalarca sümmettedarik inşa edilmiş, **inşallahla maşallahla** ayakta duran derme çatma evlerin bulunduğu sokakta ilerledikten sonra, Galata’nın yıkılan surlarından arta kalan bir viranenin önüne geldiler” (s.98).

6382. İte kaka

İteleyerek, zorlayarak, güçlüklerle.

“Bulundukları dairede Padişah Efendimiz’in resmi asılı olduğu için arkalarını devlete dayar, kendirline işi düşen şahısları, maaşları onların vergilerinden ödendiği halde azarlar, hakir görür, **itip kakarlardı**” (s.113).

“Bu esnâda süveterli, fötür şapkalıyı da, yakasına yapıştığı gibi **ite kaka** evrâk sandıklarının başına getirmişti” (s.228).

6536. Kanlı canlı

Yüzünden sağlık ve güç fişkırın.

“Babalar kızlara, bu nazik ve narin delikanlıya tav olmamalarını, çünkü hayattaki tehlikelerden onları ancak, düelloda façası bozulmuş, yanağında veyahut alnında en az bir kılınç izi olan, **kanlı canlı** ve paraya önem veren gerçek centilmenlerin koruyacağını anlatmışlardı” (s.61).

6588. Kargacık burgacık

Kötü, eğri büğrü, okunmaz (yazı).

“Ne gariptir ki açıklamalar hem Fransızca hem de İhsan Sait’in bilmediği bir lisanın **kargacık burgacık** hurufatıyla yazılıydı” (s.87).

6596. Karınca kararınca (kaderince)

Küçük, önemsiz de olsa, gücünün yettiği kadar.

“Ama ilmin sırlarının saklanmayıp ona buna öğretilmesiyle arz arttı ve nihâyet sıradan bir köylü bile, kendini **karınca kararınca** mumyalatabiliyor ve mütevâzı piramidine defnedilebiliyordu” (s.191).

6678. Kelli felli

Kılığı kıyafeti düzgü, yaşlıca ve gösterişli.

“Ama koskoca, sakı sakalı ağarmış, **kelli felli**⁶, kıçlı göbekli adamların koşar adım kaçtığını görünce keyfi yerine gelmişti” (s.102).

6771. Kıran kırana

Kıyasıya yarış, dövüş; öldüresiye kavga.

“Aşağı baktığında, **kıran kırana** mücadelesinde altına alıp duman ettiği bulutu gördü” (s.154).

6865. Konu komşu

Komşular ve yakın yerde oturanlar.

“Bu cemaatin fertleri, haberleri zevcelerine, mahdumlarına, dünürlerine, bacanaklarına, görümcelerine, eltilerine, **konu komşuya** aköz ettiler” (s.103).

7249. Nefes nefese

Koşarak ve sık sık soluyarak.

“Bir süre koşuktan sonra bacaklarında mecal kalmayan ihtiyar, arkasındaki zavallı şüpheliye **nefes nefese**, “yiğidim!.. Bırak ben zavallı Hıdır’ı... Bugüne kadar elime erkek eli değmedi... Aman ne olur... Kurbanın olayım...” diye yalvarıyordu ki Topçular caddesi yakınında dizlerinin bağı çözüldü ve elinde bir revolver ile bekleyen serkomiserin ayakları dibine yığılıverdi” (s.14-15).

⁶ “Kelli felli, savaşta çekilip yeniden saldırmak” anlamında olan Arapça “kerr ü ferr”in sesi ve anlamı değişmiş biçimi. Yazım kılavuzunda birleşik sözcük olarak “kellifelli” (Aksoy, 1988: 919).

“Kamburun savurduğu kırbacı yer yemez kişneyen hayvanı dörtnala koşturup binaya vardıklarında, **nefes nefese** kasanın başına giden İhsan Sait, gerçekten de üstünde bir zarfa rastladı” (s.85).

“Bevval ise Paşaoğlu’ndan yadigâr kalan kasada bulunmuş, içi çizimlerle dolu koskoca esrarengiz paketleri iki koltuğunun altında **nefes nefese** taşıyordu” (s.95).

“Eline ayağına üşenmeyen ameleler, Nirayama’dan gelen aliminyomu, gümbür gümbür gürültüyle çalışan buhar motöründen hareket alan testere tezgâhlarında kestikten sonra kol makaslarıyla çat diye tekrar keserek kaba şeklini veriyor, yırtınıp didinerek çelikten basma kalıplarının kollarına ‘Ya Allah!’ asılıp biçimlendiriyor, zâten hafif olduğu hâlde daha da hafiflemesi için kesme kalıplarına **nefes nefese**, kan ter için de taşıyarak üzerine delikler açıyorlardı” (s.132-133).

“Moğol **nefes nefese** kalmıştı” (s.155).

7517. Palas pandıras

Hazırlanma olanağı bulmadan ya da verilmeden.

“Şeyh İsmail Efendi Vani Hazretleri’nin cesedi başında bekleyenlerden bazı temiz kalpliler katilin işlediği onca hayır ve girdiği bunca sevaptan sonra maktulü Cennet’e tez vakitte yollamak isteyen bir hayırsever olduğunu söyleseler de hurilerin Kevser şarabı sunduğu bu mekân yine de **palas pandıras** gidilecek bir yer değil gibiydi” (s.18).

7519. Paldır küldür

1) Büyük ve düzensiz, bir gürültü ile.

2) Ansızın ve yol yönleme o denli önem verilmeksizin.

“Ancak şişman muhafız, “Teyakkuzdayız. Sen de uyuma. Çevreyi kolla. Sen de mesul olursun. Ona göre ha!” diyebilmişti ki, takati tükenen hemşerileri onun kantarda doksan küsur okka çeken bedenini artık kaldıramadıklarından olsa gere, duvardan **paldır küldür** düşüp kayboldu” (s.12).

Sular seller gibi

Bir metni yanlışsız söyleyecek kadar.

“Çünkü Sorbon’da dirsek çürütüp tam 12 sene tıp tahsil etmiş, her biri birer allame olan hocalarca tedip ve terbiye edilmiş, ciltlerce kitabı **sular seller gibi** hıfz edip tıp ilmine vukûf hâsıl etmişti” (s.91).

8045. Süklüm püklüm

Utanıp sıkılarak ya da korkup çekinerek.

“İşin kötüsü, uykusuzluktan adamakıllı sersemlemiş ve **süklüm püklüm** görünen İhsan Sait kolay bir av olarak oradakilerin dikkatini de çekmişti” (s.108.109).

8292. Topu topu

(Çok az olan şeyin) Hepsi.

“Bu karlı alışveriş sonunda teşebbüs ruhu olmadığı için ceplerindeki altun liraları muhafaza etmeyi başarabilmiş **topu topu** birkaç şapşala ise avuçlarını yalamak düşerdi” (s.53).

8398. Uzun uzadıya

Uzatarak, derinleştirerek, ayrıntılara girerek anlatmak.

“İhsan Sait’in **uzun uzadıya** açıklamasına gerek kalmadan, diğer ikisi ne yapacaklarını biliyorlardı” (s.138).

8437. Üstüne üstlük

Üstelik bir de.

“Vakit gece yarısını geçince yerinden kıpırdama ihtiyacı hissetti, çünkü yanı başındaki canavarın cesedi kokmaya başlamış, **üstüne üstlük** mumda sönmeye yüz tutmuştu” (s.56).

“Cebinde plak olduğu halde Avrupaî saatle 9.00 treniyle Sirkeci’ye gönderdiği Beval, Abdullah Biraderler’in stüdyosunda yıkanıp agrandize edildikten sonra tâb edilmiş ve **üstüne üstlük**, hiç gereği yokken altun yaldızla çerçevelenmiş koskoca bir fotoğrafla akşamüstü çıkageldi” (s.89).

“**Üstüne üstlük**, gece kurduğu tertibatı harekete geçiren obtüratör balonunun halı altında olduğunu adı gibi bildiğinden olsa gerek adeta gösteriş ve nam olsun diye, işte tam buraya, bile bile basmış görünüyordu” (s.90).

“**Üstüne üstlük**, ipliği pazara çıkan korkak barbar, manitasının attığı aşk okunun yüreğini bizzât delip geçmesi için, birçok insanın tersine zırh mırh kuşanmadığını beyân etmekteydi” (s.135).

8547. Yalan yanlış

Yanlış şeylerle dolu; doğru, düzgün olmasına önem verilmeyerek.

“Dünyada olmuş bitmiş hâdiseler hakkında Âni Âbimiz Târih-i Külhânî’de **yalan yanlış** ktır ve palavra, şunları buyurmuşlardır ki” (s.189).

8575. Yanı sıra

Kendisi ile birlikte, yanında.

“O sıralar fırladakçılık **yanı sıra** heves edip çadır tiyatrosunda onca seyirci arasından gös teriyi izlemeye altı oğlan çocuğuyla gelmiş bir efendinin yedi yaşındaki veledini sahneye çağırılmış ve çocuğu dolaba kapattıktan sonra bir hokus pokus numarasıyla oğlanı yok etmişti” (s.50).

“Dışarı çıkıp iki ağacın arasına tel gerip bu anteni ahizesine bağlayan İhsan Sait, kulaklığı başına taktıktan sonra gerçekten de adamın söz konusu hikâyeyi, sanki torunları oradaymışlar da onu dinliyormuşlar gibi heyecanla anlattığını işitince, ahizenin sesi artıran kısmı **yanı sıra**, uşağının da yüksek sadakatinden sanki emin olmuştu” (s.85).

“Zifiri karanlığa soğuk ve sümbülî pertev huzmeleri neşreden birkaç hava gazı feneri **yanı sıra** binaların kapıları üstündeki alınlıklara asılı karpit lambaların çiğ ziyaretlerinin da aydınlattığı parke taşlarla döşeli ıslak cadde ıpıssızdı” (s.96).

“İşte bu yüzden, yokluğu ertesi gün anlaşılan Şültz’ü arayan Almanlar’dan biri, yeni kazılmış çukuru fark edip haber verince, göğsünde askerî liyâkat madalyası **yanı sıra** bir de pilot nişânı ile yeni gelen yüzbaşı sayesinde ceset toprak yüzüne ve cinâyet de su yüzüne çıktı” (s.142).

“Dazlak da, çay getirmedi diye dövdüğü kasketlinin **yanı sıra** fedora şapkaliya da, “Allâh yarattı demem, alırım ayağımın altına bak! Sen de geç evrâkların başına! Karıştır, yokla bakalım, neyin nesi kimin fesiymiş bu İhsan Sait!” diye buyurmuştu” (s.228).

8613. Yaşlı başlı

Yaşı oldukça ilerlemiş, olgunlaşmış.

“Öyle ki bir müddet sonunda köylerine vardıklarında bir zamanlar körpecik olan yavuklularının **yaşlı başlı**, pot podul adamlarla evlendiklerini görecekler, satın aldıkları senetler ise sandıklarının dibinde kurtlar tarafından kemirile kemirile en sonunda hurda değerini bile kaybedecekti” (s.54).

8931. Zaman zaman

Ara sıra, belli olmayan zamanlarda.

“Ancak bu duruma sevinmesi gereken Culyano’nun nedense yüzü gülmüyor, hatta **zaman zaman** eli ayağı titriyordu” (s.55).

“Aşağıda, rüzgârın sürüklediği bulutların arasından **zaman zaman** deniz görünüyordu” (s.155).

8935. Zar zor

İstemeyerek.

“Kolay kolay göze alamayacağı bir şey olsa bile, belindeki Kolt’ memurun birine teşhir edince adam **zar zor** imzayı bastı” (s.114).

4.1.4.1. Masterla Biten Deyimlerde Bulunan Tekrar Grupları

Bu deyimlerde söz konusu fiillerin farklı şahıs ve kip ekleriyle çekimlenebilmesi en önemli özelliklerindendir.

2806. Ağız dil vermemek

Hasta çok ağırlaşarak bir şey söylemez olmak.

“Salondaki her bir masada en az beşer yedişer şahıs oturmasına ve önlerinde adamın çenesini düşüren koskoca birer bardak bira olmasına rağmen nedense dertleşip halleşmek yerine, sükût içinde **ağız dil vermiyorlardı**” (s.100).

Ağız dili bağlanmak

Herhangi bir sebeple konuşamaz olmak.

“Daha bir dakika önce **ağız dili bağlanmış** bir kâtip çan çan konuşuyor, hafiye oradayken gıkını çıkarmayan meslektaşısı ise lafı ağzından kapıp tatavayı sürdürüyordu” (s.101).

2881. Ağzından girip burnundan çıkmak

Ne yapıp yaparak bir kimseyi bir şeye razı etmek.

“İşte İhsan Sait, bu saf insanların **ağızlarından girip burunlarından çıkmış**, tavına getirip elindeki bütün senetleri kıymetinin çok üstünde yutturmuştu” (s.54).

Akıl havsala almamak

Akla mantığa sığmamak.

“Bu, on pezevenğin bir araya gelince bir aziz etmeleri kadar **akla havsalaya sığmaz** bir şeydi” (s.198).

2964. Akıl sır ermemek

Bir işin niteliğini, gizli yönlerini kimse anlayamamak.

“Lalettayın bir insanın **akıl sır erdiremeyeceği** türlü muayeneden sonra, ona 5 gram sükfredövaleriyen, 3 gram bromürdopotasyum, 40 gram sirup d’opiyum ve 150 santim mekabında odömelis karışımı bir şurup yazdı” (s.91).

Akla hayale gelmemek

İnanılmamak.

“Abdülnezakketin diye nam salmış bu medrese kaçkını molla, Galata’yı kasıp kavuran namlı bir kasa hırsız, geceleri kuytu yerlerde gasp yapan zorlu bir haydut, muhabbet tellallarını haraca bağlayan bir ırz düşmanı, zehirli amazon kurbağasından bin beygirlik buhar makinasına, Britanya tacında arzu edilen herhangi bir elmastan yarım okka Rus enfiyesine, patlamalı motör gövdesinden Himalaya tuzuna kadar **akla ve hayale** gelen ve **gelmeyen** her şeyi öyle ya da böyle elbette menfaat karşılığı tedarik edebilecek tynette biriydi” (s.46).

3122. Allak bullak olmak

Altı üstüne gelmek, karmakarışık olmak.

“Neylersin ki ertesi hafta gelen haberle keyfi **allak bullak oldu**” (s.134).

“Derken kapkaranlık ve devâsâ bulutta gizlenen kara ve kinli devin kuvvet ve öfkeyle üflediği fırtına ortalığı **allak bullak etti**” (s.171).

3157. Altını üstüne getirmek

Söz ya da davranışıyla çevreyi birbirine düşürmek, bir şey bulmak için karıştırmadık yer bırakmamak.

“Kulaklarda uğuldayan lodos, Karaköy Meydanı’nın **altını üstüne getirmişti**” (s.81).

3416. Avaz avaz bağırmak

Olanca gücüyle bağırmak.

“Gözleri ve genizleri yanmaya yüz tuttuğunda **avaz avaz haykırmaya**, sonra da deli danalar gibi böğürmeye başladılar” (s.148).

3639. Baş başa (kafa kafaya) vermek

Birbirlerinin düşüncesinden yararlanmak üzere birkaç kişi toplanıp bir konuyu görüşmek.

“Bu yüzden İhsan Sait, Aman Baba ile İdris Dede ve elbette Selahattin’le **baş başa verip** meseleyi hâletmeye çalıştı” (s.142).

3641. Baş beyin kalmamak

Gürültüden ya da çok konuşanı dinleme zorunluluğu dolayısıyla kafası pek yorulup rahatsız olmak.

“Hal böyle olunca kendisinde **baş beyin kalmıyor**, artık iki üç saatten sonra amanı kesiliyordu” (s.76).

3818. Beti benzi atmak

Korkudan, heyecandan birdenbire benzi sararmak.

“**Bet beniz** atmış bir halde, elini kalbine götürürken kapıdaki Arnavut muhafıza bağırdı” (s.12).

“Bu kez zaptiyelerden kaçan biçare vaktiyle dehşetengiz bir yangının kavurup kül ettiği mintıkayı geride bırakarak, Boğazkesen Caddesine çıkıp Tomtom Sokağı girişinde bir ihtiyarla karşılaşırken şüphelinin kendisine doğru koştuğunu zanneden aksakallı adamın **beti benzi attı** ve bu kez o da kaçmaya başladı” (s.14).

“İhsan Sait’in **beti benzi atmıştı**” (s.70).

“Gözlerini açıp yatağından doğrulan İhsan Sait pencereden sızan ay ışığında, kasa kapağının, “Gırrrçç-çç-ç!” diye menteşelerinde dönüp adeta kendi kendine, “Güm!” diye kapandığını görünce, **beti benzi attı**” (s.86).

“Hele hele Harbiye Nezâreti’nden bazı paşaların ve işin kötüsü, Makbul İskoç Riti Şûra-yı Âlî-i Osmanî üstâd-ı a’zâm-ı Faik Süleyman Paşa’nın, inşâsı henüz tamamlanmamış o muazzam hava sefinesini teftiş için hangara geleceklerini haber aldığı anda, vaktiyle mangalda kül bırakmayan bu melûn Moğol’un paçaları tutuşmuş, **beti benzi atmış**, korkudan eli ayağı çözülmüştü!” (s.135).

“Polis, kadını döverken **beti benzi** çoktan **atmış** İdris Âmil’in yanına gelen karakol âmirinin gözlerinde şüphe vardı” (s.210).

“Güverte loştu, ama o anda şimşek çaktığında, korkunç ve donuk görünümlü bir SS zâbitinin şapkasındaki kurukafayı görünce **beti benzi atıverdi**” (s.217).

3928. Bir dediğini iki olmamak

Her istediği hemen yapılmak.

“Toprağın iki metre altında yatan Paşaoğlu’nun sağlığında **bir dediğini iki etmeyen** muhterem pederinin, işlediği cürümler ve karıştığı usulsüzlükler neticesi Yıldız’da bütün itibarını kaybedip Bursa’ya sürgün edildiğini artık bilen İhsan Sait, bevval’i polise teslim ederek üç beş kuruş mükâfat koparmak yerine, bir servete mal olan içerideki bütün teçhizatı ve dışarıdaki dev antenleriyle bu binayı geçici olarak işletmeye karar vermişti” (s.75).

4346. Çan çan etmek

Durmadan yüksek sesle konuşmak.

“Daha bir dakika önce ağzı dili bağlanmış bir kâtip **çan çan konuşuyor**, hafiye oradayken gıkını çıkarmayan meslektaşısı ise lafı ağzından kapıp tatavayı sürdürüyordu” (s.101).

4378. Çekidüzen vermek (Üstüne, başına, ortalığa)

(Üstünü başını, ortalığı) Dağınıklıktan, perişanlıktan kurtarıp düzgün, düzenli duruma getirmek.

“Hele hele Perşembe Pazarı Cadde si’ni geçip Câmii Cedit Sokağı’ndan Karaköy’e çıkınca durup üstüne başına bir **çekidüzen verir**, hasır şapkasını çıkarıp saçlarını bir tarar, ayakkabılarını pantolon paçalarında parlattıktan sonra da yoluna devam ederdi” (s.207).

Dedikodu çıkarmak

Birisi hakkında dedikodu ortaya atmak.

“Çünkü o devirde kadın kız, yabancı bir erkekle sokakta görüldü mü adı çıkar, neredeyse nâmusu kirlenir, hakkında “Falancayla konuştu! Falancayla düşüp kalktı!” **dedikodusu çıktığından** kismet bulamaz, cam kenarında koca bekleye bekleye kurur giderdi” (s.208).

4655. Dik dik bakmak

Sert sert, öfkeli öfkeli bakmak.

“Köprüde ise kadına kıza, hem Kasımpaşalılık hem de münevverlik icabı, **dik dik** değil yangözle **bakardı**” (s.208).

4682. Dili damağı kurumak

Çok konuşmaktan ya da susuzluktan ağzı kurumak.

“Çok geçmeden dazlak, yani Âlî Remzi Meysâlim Beyefendi, “**Dilim damağım kurudu!** Çaydanlıkta çay kaldı mı?” dedi” (s.225).

“**Dili damağı kuruyan** böyle bir insanın, hele parıl parıl parlak, ışııl ışııl ışıldayan âlâ ve mübeccel bir şahsiyete sahipse, arzusunun derhâl emir telakki edilip kendisine bir bardak çay takdim edilmesi gerekmez miydi?” (s.226).

4722. Dinden imandan çıkmak

Çok öfkelenip dinin yasakladığı küfürleri savurmak.

“**Dinden imandan çıkıp** anasının donunu başına geçirdiğinden midir, zihni abanoza dönen Paşaoğlu, hâşâ, inkâr ettiği Hakk’a değil, müspet ilimlerle uğraşan Avrupa’daki Allahsız âlimlere sırtını dayamış, kitap ve makalelerini okudu bu adamların abdestlerinden şüphesi olmadığı için bütün benliğini onların sütüne havale etmişti” (s.23).

4741. Dışinden, tırnağından artırmak

Yiyeceğini (ve başka gereksemelerini) keserek, kazancının hepsini harcamayarak para biriktirmek.

“Allâh korusun, harp çıkarsa, Harbiye Nezâreti, İhsan Sait’in **dışinden tırnağından artırdığı** parayla inşâ ettiği bu harp vâsıtasına, o muhteşem zepline, gözünün yaşına bakmaz, alîmallâh el koyardı” (s.142).

4836. Dur otur olmamak

Hiç dinlenme olanağı bulunmamak, sürekli olarak çalışma zorunluluğu içinde olmak.

“Taşlama çarkları cayırtıyla dönerlerken cehennemde kopmuş kıyamet gibi fişkırان kıvılcımlar, **dur otur olmayan** amelelerin, isten kapkara kesilmiş, ter içindeki suratlarını aydınlatıyordu” (s.133).

“Hangarda, tedirgin olduğu gâyet belli İhsan Sait’in hava sefinesinin başında ameleler **dur otur olmadan** dört dönerek canla başla çalışırken, işe bak ki, Dersaadet’teki paşalar, sırtlarını Almanya’ya yasladıklarından olsa gerek, geçici sulh döneminin tadını çıkarıyorlar, günlerini gün ediyorlardı” (s.138).

4850. Düğün bayram etmek

Çok sevinmek.

“Yine de Hamidiye çıkagelip o dretnotu hasara uğrattığında **düğün bayram etmişlerdi**” (s.168).

4970. El ayak çekilmek

Gece herkes evine, yerine çekilip ortada kimsecikler kalmamak.

“O kapkaranlık meydanda, dimdik ve müstakim binaların pencerelerinden, parafin lambalarının cılız ve ruhsuz ziyaları sızıyor, bacalarından ise, içerideki dökme demir sobalarda yakılan meşe odununun dumanı tüterek, artık **el ayak çekilmiş** sokakları ise ve kuruma boğuyordu” (s.96).

5030. Eli ayağı dolaşmak

Telaştan, heyecandan ne yapacağını şaşırarak düzensiz, karışık iş yapmak.

“Gel gör ki, içinde bulunduğu mahzurlu vaziyet nedeniyle **eli ayağı** birbirine **dolaşıyordu**” (s.149).

5031. Eli ayağı gevşemek

Sıcaktan ya da korkudan hareket etme gücü azalmak.

“Can havliyle yerinden doğrulmaya çalışırken, yıkılan duvarın ardındaki, boynuna bukağı vurulmuş iskeleti ve yerdeki çocuk kalıntılarını fark edince **eli ayağı gevşedi**” (s.56).

“Yemin billâh ederek efendisine, artık her ne olduysa, o şeyi kendisinin yapmadığını anlatmaya çalışıyor, ama **eli ayağı gevşediğinden** ağzında dili dönmüyor ve muradı meramı anlaşılamıyordu” (s.85).

“Ama günün birinde, Boğaz Vapuru Köprü’ye yanaştıktan sonra Babîâli’nin ürkek, ruhsuz ve ağlamaklı memurları tam da Eminönü’ne çıkmışlardı ki, küçük dili titreyecek şekilde boğazını yırtarcasına bağırان bir gazeteci çocuğun şu çığlığını işitiverdiklerinde, korkudan **elleri ayakları gevşedi**” (s.102).

“Gök gürleyince dudakları uçuklayan, veba kol gezince **elleri ayakları gevşeyen**, çığ düşünce yürekleri ağızlarına gelen köle ruhlu bu zavallılar, istikbâllerini sağlama bağlamak için hep kanun peşinde koşmuşlardı” (s.126).

“Hele hele Harbiye Nezâreti’nden bazı paşaların ve işin kötüsü, Makbul İskoç Riti Şûra-yı Âlî-i Osmanî üstâd-ı a’zâm-ı Faik Süleyman Paşa’nın, inşâsı henüz tamamlanmamış o muazzam hava sefinesini teftiş için hangara geleceklerini haber

aldığında, vaktiyle mangalda kül bırakmayan bu melûn Moğol’un paçaları tutuşmuş, beti benzi atmış, korkudan **eli ayağı çözülmüştü!**” (s.135).

“Ama asıl, Edirne geri alındığında Moğol’un **eli ayağı gevşedi!**” (s.137).

Eli ayağı titremek

Korku, sinir vb. sebeplerle heyecanlanmak.

“Silah sesinin yankıları daha kesilmemişken, saraya bir fersah uzak olmayan jandarma karakolunun kumandanı olan bir mülazım, telefon ahizesini kulağına götürmüş, bizzat kendisi hak etmişken arkasından piston basılarak terfi ettirilmiş bir üst amirinin azarlarını ve küfürlerini, sinirden **eli ayağı titreye titreye** dinliyordu” (s.13).

“Ancak bu duruma sevinmesi gereken Culyano’nun nedense yüzü gülmüyor, hatta zaman zaman **eli ayağı titriyordu**” (s.55).

“Korkudan hala yüreğinin yağının eriyedurduğu ve dişleri takırdadığıaynı zamanda sevinçten **eli ayağı titrediği** ve gözlerinin içi güldüğü halde, dizleri üzerinde üç kat aşağıya, zemine indi ve bu sırada sabah ezanını işitti” (s.56-57).

“İhsan Sait mağarada, **eli ayağı titreye** titreye başını gerisine çevirdiğinde mağaranın çıkışını, yani gözlerini kamaştıran o muazzam aydınlığı görüverdi” (s.89).

Eline ayağına üşenmemek

Her türlü yüksünmeden yapmak, hamarat olmak.

“**Eline ayağına üşenmeyen** ameleler, Nirayama’dan gelen aliminyomu, gümbür gümbür gürültüyle çalışan buhar motöründen hareket alan testere tezgâhlarında kestikten sonra kol makaslarıyla çat diye tekrar keserek kaba şeklini veriyor, yırtınıp didinerek çelikten basma kalıplarının kollarına ‘Ya Allah!’ asılıp biçimlendiriyor, zâten hafif olduğu hâlde daha da hafiflemesi için kesme kalıplarına nefes nefese, kan ter için de taşıyarak üzerine delikler açıyorlardı” (s.132-133).

Elini ayağını öpmek

‘Çok yalvarırım’ anlamında kullanılan bir söz.

“Nitekim gözlüklü, “**Elini ayağını öpeyim** vurma artık! Bırak biraz dinleneyim! Yalvarıyorum sana!” diye yakarırken, kasketli, “Kulun kurbanın olayım! Yetsin bu ıstırap! Bu zavallı adama acımıyor musun?” diye sızlanıyordu” (s.229).

Elini kolunu sallaya sallaya dolaşmak

Ortada görünmemesi gereken kimse pervasızca dolaşmak, kimseden çekinmeden dolaşmak.

“Âlicenap ve hamiyetperver zat-ı muhteremler dehşet içindeyken yedi denizin dışarı attığı cibilliyetsiz orostopollar çarşıda pazarda gönülleri ferah keyifleri **yerinde ellerini kollarını sallaya sallaya salimen dolaşıyorlardı**” (s.18).

Ense kulak yerinde olmak

İri yarı olmak, kelli felli olmak.

“Paris modasını takip eden hanımlar gayet şık iken, beylerin kalıbı kıyafeti, **ensesi kulağı yerinde** sayılırdı” (s.33).

5393. Gel gelelim

Ama ancak, şu var ki.

“**Gelgelelim** Paşaoğlu adeta Allahü Teâlâ’nın yarattığı güzelliği hakkıyla his ve idrak ettiği için tozutan dahi bir ressamın fırçasından çıkmış harikulade bir resme benzeyen bahçeye dudak bükerti” (s.20).

“**Gelgelelim** Öklid’in mefkûrevî küresinin tersine, Arz’ının ki inişli yokuşlu, girintili çıkıntılı bir takrîbe olduğu için, doludizgin koşan beygirlerin çektiği kupa arabasının tekerlekleri çukurlara girer girmez içerideki Paşaoğlu, az önce oturduğu koltuğun, kuyruk sokumunun az altına indiğini fark ediyor, tekerlek çıkınca da mabadı tekrar aynı yere çarpıyordu” (s.28).

5597. Göz göze gelmek

Bakışları karşılaşmak.

“Kızlar bu beyefendilerle **göz göze gelmeye** başladığında orkestra valse girdi” (s.61).

“Adam ayaktaydı ve **göz göze geldiler**” (s.88).

“Ara sıra hissettirmediğini zannederek, salondaki ahaliye gözünün ucuyla bakıyor, biriyle **göz göze geldi** mi hemen okuma numarasına devam ediyordu” (s.100).

“Yokuşu çıkmak yerine, gazeteci çocukla **göz göze gelmemeye** itina gösterip hemen koşar adım ara sokaklara saptılar” (s.102).

5951. Havadan sudan (şundan bundan) konuşmak

Belli ve önemli bir konu üzerinde değil, rastgele konulardan konuşmak.

“Hem **havadan sudan konuşuruz**” (s.214).

Hile hurda bilmemek

Aldatma yollarını bilmemek.

“**Hile hurda bilmezdi**” (s.192).

Huyu suyu değişmek

Eskisine göre değişik davranmak.

“Hayatta kalan zabite bir sünnetçi pansuman yapmış, adam beyrinde kurşun olduğu halde senelerce bacasını tüttürüp on gömlek eskitmiş, ancak **huyu suyu değişmişti**” (s.23).

İnim inim inlemek

Sürekli olarak inlemek, çok sıkıntıda olmak.

“Sonraki günlerde ve haftalarda, tavandan sarkan elektrik ampulleriyle aydınlatılan hangar, kanal işlenen planyalardan kopan vırıltılarla, aliminyomun kesildiği testere tezgâhlarından gelen cazırtılarla, dişli açılan torna tezgâhlarından yankılanan zırıltılarıyla, taşlama âletlerinden gelen cırıltılarla **inim inim inlemeye** başladı” (s.132).

“Cümle âlem Rum mezâlimi altında **inim inim inliyordu**” (s.193).

İşi gücü bırakmak

Yaptığı işten uzaklaşmak.

“Onun Halife’yi, hâşâ, beygire benzetmek gibi bir edepsizlik yaptığı hafiyeler tarafından Yıldız’a jurnal edilince **işini gücünü bırakmış**, kendisi gibi kanundan firar eden iki arkadaşıyla beraber, belki asırlardır kimsenin ayak basmadığı bu metruk kiliseye sığınmıştı” (s.99).

Kalıbı kıyafeti yerinde olmak

Görünüşü gösterişli olmak.

“Paris modasını takip eden hanımlar gayet şık iken, beylerin **kalıbı kıyafeti**, ensesi kulağı **yerinde** sayılırdı” (s.33).

6542. Kan ter içinde kalmak

Sırılsıklam ter içinde kalmak.

“İstimbotun afili reisi, akşamüstü Galata Köprüsü’nün Eminönü tarafındaki iskelede yolcularını indiren Beylerbeyi Vapuru’na kâh yarım tornistan edip kâh yarım yol ileri vererek gide gele güç bela yanaşmış, bu arada çınçınlı makine telgrafındaki talimatları tatbika çalışan ateşçi **kan ter içinde kalmıştı**” (s.26).

“Eline ayağına üşenmeyen ameleler, Nirayama’dan gelen aliminyomu, gümbür gümbür gürültüyle çalışan buhar motöründen hareket alan testere tezgâhlarında kestikten sonra kol makaslarıyla çat diye tekrar keserek kaba şeklini veriyor, yırtıp didinerek çelikten basma kalıplarının kollarına ‘Ya Allah!’ asılıp biçimlendiriyor, zâten hafif olduğu hâlde daha da hafiflemesi için kesme kalıplarına nefes nefese, **kan ter içinde** taşıyarak üzerine delikler açıyorlardı” (s.132-133).

“Bu karşı konulmaz emrin ardından, suratları isten kapkara dört tomarcı, iki metre uzunluğundaki cehennem mermiyi **kan ter içinde** var güçleriyle, 18 inç çapında ve neredeyse bir minâre uzunluğundaki o lendûhâ misâli topun kamasından içeri sürdü” (s.166).

6578. Kara kara düşünmek

Kötümser bir hava içinde düşünmek.

“İçi kan ağlıyor **kara kara düşünüp** kendini yiyordu” (s.40).

6681. Kem küm etmek

Verecek cevap bulamayarak, açık bir anlamı olmayan sözler söylemek.

“Gözlerini açsa bile memur sorulara eveleyip geveleyerek cevap veriri, malumat vermek yerine **kem küm eder**, verse bile işe el sürmez, suyu yokuşa akıttırdı” (s.114).

“İdris Âmil **kem küm ederek** suçunu itirâf etti ve gelip adalete teslim olduğunu beyân etti ama âmirin ağzından şu esrarengiz cümle çıkmıştı:

‘Bu mevzû hakkında bize bir malûmât gelmedi’” (s.210).

6809. Kıyameti (kıyametleri, kızıl kıyameti, kızılca kıyameti) koparmak

Aşırı derecede bağırıp çağırmak, aşırı gürültülere, tartışmalara yol açmak.

“**Kızılca kıyamet** işte bundan sonra **kopmuştu**” (s.142).

6949. Kul kurban olmak

Bir kimseye karşı büyük bir saygı ve bağlılıkla fedakârlık yapmaya hazır olmak.

“Dahası kendini Allah yoluna vakfetmiş, fakire fukaraya **kul kurban olarak** rulette kazandığı serveti hak yolunda sarf etmiş, hatta Yenikapı Mevlevihanesi’nde çile doldurmuştu” (s.23).

“Nitekim gözlüklü, “Elini ayağını öpeyim vurma artık! Bırak biraz dinleneyim! Yalvarıyorum sana!” diye yakarıken, kasketli, “**Kulun kurbanın olayım!** Yetsin bu ıstırap! Bu zavallı adama acımıyor musun?” diye sızlanıyordu” (s.229).

7477. Örtbas etmek

Bir durumun duyulmamasını, yayılmamasını sağlayan önlemler almak.

“Ama dazlak, mütevâzı bir şahıs olmalıydı ki, bu faziletini **örtbas etmek** için ikide bir mendilini çıkarıp, yağ içinde kalmış bu bezle kafasını şöyle bir sıvazlıyor, bu sûrede şâşasına nihâyet veriyordu” (s.226).

7703. Saç sakal ağartmak

Bir işte uzun süre çalışmış olmak.

“Orucunda, namazında, dinli diyanetli, evrad çekip, mukabele okuyan, ahiretini mamur etme uğruna **saç sakal ağartmış** hayırlı kademli meymenetli insanlardı” (s.16).

“Ama koskoca, **sakı sakalı ağarmış**, kelli felli, kıçlı göbekli adamların koşar adım kaçtığını görünce keyfi yerine gelmişti” (s.102).

7704. Saç sakal birbirine karışmak

Uzun süre tıraş olmamış, saçını kestirmemiş, kendine çekidüzen vermemiş durumda olmak.

“Beyaz önlük giymiş iki komi masalara servis yaparken, elinde Napoliten mandolinle **saçı sakalı birbirine karışmış** bir ihtiyar yeri göğü çınlatarak Rumca şarkılar söylüyor, daha kırtıpil görünen diğeri ise gitarıyla ona refakat ediyordu” (s.38).

“Aylardır Allahu Teâlâ’nın dağlarında gezdiğinden olsa gerek, **saçı sakalı birbirine karışmıştı**” (s.82).

“Hürriyeti sevmekten çok, maaşlarını zamanında ödemeyen Padişah Efendimiz’e öfkelerinden dolayı malûm fırkayı kuran ve hem zihinleri hem de üniformaları pejmürde alaylı zâbitlerin kumandası altındaki **saçı sakalı karışık** ve göğsü bağı açık hırpanî askerlerin istasyonda mola vermesi, onu tedirgin etmişti” (s.128).

7786. Selamı sabahı kesmek

Dostluk ilişkisine son vermek.

“İkdam gazetesini alan ilk kişiye zavallı bir kurban gözüyle bakıldı ve başına gelmesi muhtemel felaket nedeniyle kendisiyle **selam sabah** bir müddet **kesildi**” (s.102).

7822. Ses seda çıkmamak

Haber ya da tepki gelmemek.

“Ara sıra **ses seda etmeden** kapıya gidip kulak kabartan İhsan Sait, aşağı yukarı şuna benzer laflar eden Beval’in niyetlerine, dolayısıyla kendi akıbetine dair kıymetli ipuçları edinirdi” (s.84).

Ses seda kesilmek

Hiç bir ses duyulmamak.

“Giderek yavaşlayan lokomotifin tamponları, perondaki bariyere yumuşakça dokunduğunda hafif bir “Tınnn!” sesi çıktı ve ardından muhtemel bir faciayı önleyen maharetli makinist istim bırakınca peronda **ses seda kesildi**” (s.16).

Sürüm sürüm sürünmek

Yoksul ve perişan bir biçimde yaşamak.

“Gel gör ki tâlih, bir inkılâp, belki de ihtilâl ve hattâ bir isyân demek olan ziraat gibi bir faâliyetle meşgul âsi çiftçiye de yâr olsaydı, o da tahıl tüccârı önünde boyun büküp el pençe divân durmak yerine, vazife ve maaşla devletimizde bir makama kurulup, dâiresine kendi köyünden işi düşen nâmert köylülerini **sürüm sürüm süründürüp** hayattan kâm alırdı” (s.162).

Tekme tokat girişmek

Dayak atmak.

“Adama **tekme tokat girişip** yere devirdiler” (s.231).

8438. Üstüne üstüne gitmek

1) Bir şeyin bir kimsenin üstüne doğru tekrar tekrar yürümek.

2) Güç bir şeyden yılmayıp sürekli olarak o şeyle uğraşmak.

“Ama kızcağız kitâp kurdu olmalıydı ki, rafları incelerken kendinden geçiyor, aksi gibi İdris Âmil’in **üstüne üstüne geliyor**, hattâ bazen dirsekleri birbirine cızzz diye değiyordu” (s.211).

8554. Yalvar yakar olmak

Çok yalvarıp yakarmak.

“Bu yüzden tam 20 gün cenabet dolaşmış, **yalvar yakar** olduğu bir gardiyanın getirdiği, o da bir tencerecik ılık suyla arınmıştı” (s.112).

Yeri göğü inletmek

Yüksek sesle ve olanca güçle bağırarak.

“Ambulans az sonra, canavar düdüğüyle **yeri göğü inlete inlete** geldi” (s.213).

Zangır zangır titremek

Aşırı biçimde titremek.

“Bu sırada bir nefer asabı bozulduğu için zangır zangır titreyen kumandanı havlu sallayarak ferahlatmakta, diğeri elinde nane ruhu damlatılmış bir bardak su ile hazır beklemekte, zalim amiri ise mülazımın birbirine vuran çenelerinden gelen takırtıyı, telefon hattındaki arızadan kaynaklanan parazit sanmaktaydı” (s.13).

8963. Zil zurna sarhoş

Aşırı derecede sarhoş.

“**Zilzurna** olan adamcağız, ağzındaki bütün dişler döküldüğü halde şarkı söylemeye hala dili döndüğünce devam etmekteydi” (s.96).

4.1.5. Birleşik Fiil Grubu Biçimindeki Deyimler

4.1.5.1. Birleşik Fiil Biçimindeki Deyimlerin Masterla Kurulması

Türkçede deyimlerin önemli bir kısmı masterla sonlanmaktadır. Bu tür deyimlerde fiil unsuru değişik kip ve kişi ekleriyle çekinlenebilmektedir. “17137 deyimden 11901 tanesi masterla sonlanan birleşik fiil grubu şeklindedir. Bu deyimler arasında iki kelimedenden oluşanlar 9493 deyimle çoğunluğu meydana getirmektedir. Bu deyimlerden 3892 tanesinde ise isim unsuru hiçbir çekim eki almadan kurulmuştur” (Sinan, 2015: 124).

Birleşik fiil grubu şeklinde kalıplaşan bu deyimlerde bir isim ve bir fiil unsuru bulunmaktadır. Önce isim unsuru sonra fiil unsuru gelmektedir. İsim unsuru isim çekim eklerini alabilmekte; fiil unsuru ise gerekli fiil çekim eklerini alabilmektedir.

Birleşik fiil grubunda oluşmuş deyimlerdeki isim ve fiil unsurundan birinin veya her ikisinin de sözlük anlamından uzaklaşmasıyla oluşması bu deyimleri birleşik fiil gruplarından farklı kılar.

4.1.5.2. İsim- Fiil Biçimindeki Deyimler

Abdest almak

Müslümanlar belli ibadetleri yapabilmek için bir düzen içerisinde bazı organları yıkayıp bazılarını mesh ederek arınmak.

“Üstelik bu suyla daha önce **abdest alındığı** belliydi” (s.112).

“Homurdanan kambura, hemen gidip **abdest alarak** lüzum gelen duaları okuduktan sonra o gece istihâreye yatmasını, ertesi sabah gördüğü rüyayı ona anlatmasını tembihledi” (s.118).

“Rahat yatağından kaldırılıp üstelik bir de o ayazda buz gibi suyla **abdest almak** zorunda bırakılan Bevval, diş gıcırdata gıcırdata, elinde ibrik ve leğenle dışarı çıktı” (s.118).

“Diğerleri uykuya daldıktan sonra gerçekten de temiz kalbiyle bir **abdest aldı**” (s.120).

“Hata ve günâhlarından kurtulman için belki ıstırap suyuyla **abdest alman** gerekir” (s.235).

“Hırslarımızdan, eksik ve fazla her şeyden ıstırap suyuyla **abdest alarak** arınıp, biz de İdris Âmil’i, bu Beşerî Kâbe’yi tavâf etmeliyiz” (s.238).

2928. Âh almak

Zulmettiği kişinin bedduasını almak.

“Allâh bir, kendisine sadâkatle hizmet eden Bevval’in **âhını aldığından** dolayı İhsan Sait, başına bir felâket gelmesinden artık iyice korkuyordu” (s.143).

Akıl erdirmek

Ne olduğunu anlamak, sırrı çözmek.

“Gel gör ki bahçeyi gezenlerden bazıları, katırtırnağı, ayıüzümü, kuzukulağı, kediotu, filbahri, tilkitaşağı, aslanağzı gibi nebatatın isimlerini neden hayvanlar âleminden aldığına **akıl erdirememişler** ve sükût-u hayale uğrayıp paralarını geri istemişlerdi” (s.20).

“Daha iki kuşak önce dedelerinin göttüğü sığır “Oha!”nidasının anlamını bildiği halde, karılarını karanlık bir zindan yerine kapkara çarşafı hapseden bu namertler, kıza kavalıelik eden delikanlının onlara bakarak neden “Ohze!” diye bağırdığına da **akıl erdiremezlerdi**” (s.32).

3229. Ant içmek

Bir şey yapacağına, ya da yapmayacağına kutsal bir şeyi tanık göstererek söz vermek.

“İhsan Sait denilen bu barbar, millete hâmilik eden ve memleketi **selâmete çıkarmaya** gayret eden İttihâtçılar’a da, akidesi bozulup delâlete düşerek günâha giren müminleri Hak yoluna ama rızaî ama zoraki sokmaya **ant içmiş** sofulara da metelik vermemektiydi” (s.136).

Arzu duymak

Birine veya bir şeye karşı istek duymak.

“Bu hâllerile, Tabîat’ı seyrede seyrede onunla bir olan doğulu bir bilgeye benziyorlardı ve tıpkı bu bilge gibi, hiçbir dünyevî nimete **arzu** ve ilgi **duymuyor** gibiydiler” (s.225).

3370. Ateş açmak

Birçok kişi birden karşılarındakilere ateşli silahlarla mermi atmak.

“İşte bu askerler yerlerini yeni gelenlere terk ederlerken, bir de Rus topçusu **ateş açmış**, düşen dânelere ortalıkta kan gövdeyi götürür olmuştu” (s.177).

“Bu sırada çavuşun adamları mavzerleriyle **ateş açmış**, ama iki Rus da makineli tüfeğin başına geçip silâhı kurduktan sonra ölüm yağdırmaya başlamışlardı” (s.183).

3480. Ayak basmak

Bir yere varmak.

“Onun Halife’yi, hâşâ, beygire benzetmek gibi bir edepsizlik yaptığı hafiyeler tarafından Yıldız’a jurnal edilince işini gücünü bırakmış, kendisi gibi kanundan firar eden iki arkadaşıyla beraber, belki asırlardır kimsenin **ayak basmadığı** bu metruk kiliseye sığınmıştı” (s.99).

“Tam karaya **ayak basarken** kıcına tekmeyle basmışlar, ardından da pantolonuyla donunu fırlatmışlardı” (s.218).

3573. Bağdaş kurmak

Sağ ayağını sol, sol ayağını sağ uyluğunun altına koyup oturmak.

“O gece binanın içinde, kibleye sırtını vermiş ve dindarlığına dikkat çekmek için bir de külâhına imamlar gibi sarık sarmış olan Bevval, başlarında beyaz birer namaz takkesi olan mühendis Aman Baba, İdris Dede ve torunu, bir de elbette İhsan Sait’ten ibaret, hepsi de **bağdaş kurmuş** cemaate, öne arkaya sallana sallana yanık sesiyle mevlid-i şerif okuyordu” (s.124).

3643. Baş çekmek

- 1) Ön ayak olmak.
- 2) Halayın başında bulunup oyunu yönetmek.

“İşte firavunları birer müşteri olarak kabûl eden mumyacı hekimler ve piramit mimarlarının **başı çektiği** bir ahiret sanayii ortaya çıktı” (s.191).

Baş etmek

Gücü yetmek.

“Kafe Konkordiya farelerle **baş etmek** için zehir kullanırken, Kafe Granbalkon bu iş için kapanı tercih eder, çünkü zehrin bir pastaneye girecek en son şey olduğuna inanırdı” (s.34).

3648. Baş göstermek

Belirmek, ortaya çıkmak.

“Arap kitaptaki hikâyeyi anlatırken o, gülmekten zaman zaman tıkanır, suratı önce kıpkırmızı ve sonra da mosmor olur, boğulma tehlikesi **baş gösterince** de, Paşaoğlu’nun sıhhatinden mesul olan uşağın benzi öyle atardı ki, o anda görenler zavallı Arap’ı bir Şimali Avrupa kavmine *mensup* zannederlerdi” (s.20).

“Nihayet kapı açıldı ve eziyete katlandıkları için sevaplarının daha da artacağını düşünmüş iki üç kişiyle birlikte Aman Baba da dışarı çıkınca ortalıkta bir kıpırdanma **baş gösterdi**” (s.41).

“Hastalık tehlikesi de **baş göstermişti**” (s.177).

3738. Baş kaldırmamak

Durup dinlenmeden çalışmak.

“Bu parçaları rapt etmek için kendilerini paralarcasına, frezede dişli açılıp kılavuzla vida çekiyor, bazen de bir besmele fısıldadıktan sonra, asetilen hamlacıyla **baş kaldırmadan** lehim yapıyorlardı” (s.133).

3761. Başvurmak

1) Bir işin yapılmasını bir kimseden ya da bir kuruluştan istemek, müracaat etmek.

2) Gereksemesini karşılamak üzere, yararlanacağı şeyle ilişki kurmak.

“Nihayet yüreksizliğine kılıf uydurmak için teşâüre **başvurarak**, kendisinin bir hanım tarafından fethedilen bir fâtihi olduğunu söylemişti” (s.135).

3784. Bel bağlamak

Kendisine yardımcı olacağına inanıp bir kimseye ya da bir şeye güvenmek.

“O güne dek **bel bağladığı** müspet ilimleri ve fenni terk etmek niyetinde olmayan adamın amacı, Allah’ın resulüne indirilen kitabı, Hertz dalgaları neşreden bir cihaz yani mürsile yoluyla cümle aleme irsal etmek, göndermek idi” (s.48).

“Daha az öncesine kadar **bel bağladıkları** Âmir’e ihanet edeceklerdi” (s.231).

Besmele çekmek

Bir işe başlarken Bismillahirrahmirrahim sözünü söylemek.

“Lâzım gelen duaları okudu ve **besmele çekip** yatağına uzandı” (s.120).

Bitap düşmek

Çok yorulmak, yorgun düşmek.

“Fakat bu meselelerle alâkası olmayan o aç, soğuktan tir tir titreyen ve bütün gün yürümekten **bîtâp düşmüş** askerlerin korktukları başlarına gelmişti: Evet!

Köyde hastalık vardı ve buranın suyu asla içilmeyecek, köyde çeyrek saat bile mola verilmeyecekti” (s.172).

“Ama saatler sonra, dazlak ile süveterlinin zorla iş yaptırdığı zavallılar, sandıkları boşaltıp Teşkilât’ın gayr-i muntazam bir şekilde fişlediği şahısların isimlerini okumaktan, daha şimdiden **bîtâp düşmüşlerdi**” (s.229).

4078. Boy göstermek

Bir iş yapmayarak sadece gösteriş için bir yerde bulunmak.

“Muasırlaşma yolundaki inkılâplar da fayda vermiş, bu mümtaz beylerin koluna girmiş hanımefendiler de, başlarında yana yatık şık şapkaları, roplarının altındaki midi etekleri, baldırlarını ortaya koyan ipek çorapları, sivri ve yüksek topuklu iskarpinleriyle zarâfetlerini teşhir ederek, elektrikli sokak lambalarının aydınlattığı caddede **boy gösterir** olmuşlardı” (s.198).

4090. Boy ölçüşmek

Durumu iyi olan birisinden kendisinin daha geri olmadığını gösterecek davranışlarda bulunmak.

“Onun namını duyan beyler ve paşalar kıraathaneye gelip Rebaz’la **boy ölçüşüyorlar**, gel gör ki tokatlanıp gidiyorlardı” (s.78).

4096. Boyun eğmek

Güçlünün buyruğuna uymayı kabul etmek.

“Yüzünde kadere **boyun eğmiş** bir ifadeyle efendisinin yanına ses etmeden giden kambur, boynundan poşusunu çözüp adamın çenesini bağladıktan sonra ellerini açıp Fatiha okumaya başladı” (s.71).

“Gel gör ki tâlih, bir inkılâp, belki de ihtilâl ve hattâ bir isyân demek olan ziraat gibi bir faâliyetle meşgul âsi çiftçiye de yâr olsaydı, o da tahıl tüccârı önünde **boyun büküp** el pençe divân durmak yerine, vazife ve maaşla devletimizde bir makama kurulup, dâiresine kendi köyünden işi düşen nâmert köylülerini sürüm sürüm süründürüp hayattan kâm alırdı” (s.162).

Büyük gelmek

Kıyafet, bol ve geniş olmak.

“Gerçi zâbit, bir hürriyet kahramanıydı, ama fedâîlerine gazetecileri öldürme emri verdiği bakılırsa, Britanya’da 7 asır önce dokunmaya başlanan kumaştan biçilip her seçimde üzerine yeni yamalar vurulan hürriyet denilen elbise, aklen ve ahlaken yetişkin insanın ölçülerini mezurayla bir kez aldıktan sonra makas yerine giyotin kullanan, ve en kötüsü, müşterilerinin bedenlen ve aklen bir çocuk olduğundan habersiz Fransız terzilerine sipariş edildiğinden midir, ona fazla **büyük geliyor** olmalıydı” (s.130-131).

4165. Buz kesmek

Çok üşümek, vücudu buz gibi olmak.

“Şiddetli tipi devam ediyor, askerlerin zâten **buz kesip** hissizleşmiş olan kulakları sadece rüzgârın uğultusunu algılıyordu” (s.181).

4185. Can atmak

Bir şeye erişmeyi pek çok istemek.

“İşin tuhafı, salondaki konuşmaları takip için tıpkı kediler veya köpekler gibi kulak kepçelerini sağa sola, ileriye geriye, öne arkaya oynatabiliyor, Padişah’ımızın saltanatını tehdit edebilecek bir lakırdı, bir fısıltı, bir isyan haberi işitip o lafı eden namussuzu saraya fitlemek için **can atıyordu**” (s.100).

“Sirkeci’de inip köprüye yürürlerken o dinli diyanetli, o namazında abdestinde, o Hacca gidip Kâbe örtüsüne bir yüz sürmek için yanıp tutuşan, o Hacer’ül Esved’i bir öpmek için **can atan** kambur Bevval, kendisini erkek yapan saik nedeniyle olsa gerek, Eminönü Meydanı’nda bir kadının tombul kalçasını mincıklayıverdi” (s.111).

“Yurdu olan gökyüzü ne yükselmeye âdeta **can atan** bu izzet ve kudret timsâli hava sefinesi, ejderhavâri bir devâsâ bulut gibi, bedeninden zemindeki azman kum torbalarına bağlı olduğu bilek kalınlığındaki halatları, ihtirâsı ve iktidarıyla gıcırdatmaktaydı!” (s.139).

“Göklere yükselmek için **can atan** bir ejderhaya benzeyen hidrojen dolu devâsâ hava sefinesinin halatlarına asıldıkları için, zaman zaman ayakları yerden kesili kesiliveriyor, yerden yüksel dikleri böylesi durumlarda, sanki boşlukta koşuyorlarmış gibi bacaklarını sallıyorlardı” (s.149-150).

Can gelmek

Canlanmak, güçlenmek.

“Ama komiserin orada olduğunu görünce adama sanki **can geldi** ve koşup karakol âmirinin ellerini öpmeye ve bir yandan da zırıl zırıl ağlamaya başladı” (s.46).

4245. Can kalmamak

Gücü tükenmek, bitkin duruma gelmek.

“Ancak kimsede **can kalmamış**, hemen herkes sıfırı tüketmişti” (s.174).

Cevap vermek

1) Karşılık olarak bildirmek veya söylemek.

2) Gereksinimi karşılamak.

3) İyi sonuç vermek, iyi sonuç alınmak.

“Kendi dengi olanlara kılınç çekmeye, kendisine taş attıkları takdirde platinden sert yılanını maymunların ağzına **cevap** olarak **vermeye** ve ulemânın da, şuarânın da, ukelânın da, üdebânın da efkâr-û tefekkürünü sinkâf etmeye hazır bu barbar, habis zihninde sâbit fikir hâline gelen şu hava sefinesinin inşâsı için ne kumpaslar kurmuş, ne fırıldaklar döndürmüştü!” (s.128).

4288. Ceza kesmek (Görevli kişi, birine)

Para cezası yazmak.

“Zâten reislik onlar tarafından zül ve zahmet addedildiğinden, devlet meseleleriyle uğraşmayana **ceza kesilirdi**” (s.192).

Cila çekmek

İçilen içkinin etkisini artırmak veya azaltmak amacıyla bir şey içmek.

“Bahtiyarlığına bir de **cilâ çekmek** için çekmecedeki zemberekli müzik kutusunu kurdu ve bir jig dinlemeye başladı” (s.28).

4430. Çile çekmek

Büyük sıkıntı ve üzüntü içinde yaşamak.

“İşin tuhaf yanı, dünyada kim en çok **çile çekerse**, bu kralın gözdesi olacaktı” (s.193).

4433. Çile doldurmak

Sürmekte olan sıkıntılı durumun sona ermesini beklemek.

“Dahası kendini Allah yoluna vakfetmiş, fakire fukaraya kul kurban olarak rulette kazandığı serveti hak yolunda sarf etmiş, hatta Yenikapı Mevlevihanesi’nde **çile doldurmuştu**” (s.23).

Darbe indirmek

İyi olan durumu kötüye dönüştürmek, bir işi engellemek.

“Öyle ki manometrenin kıızıl ibresi kadranın yeşil tarafından kırmızıya doğru ardı ardına ölümcül **darbeler indiriyor**, yuttuğu onca kömürle kudurup çileden çıkmış bir kara canavara benzeyen lokomotif, kapkara bacasından kıvılcımlı kükürtlü nefesini vere vere üzerinde Frenkçe yazılar yazılı zifiri vagonları ıhlaya poflaya çekiyordu” (s.15).

4546. Dayak (sopa) yemek

Sopa ile dövülmek.

“Az sonra polis gelmiş ve Beval, sopa üstüne **sopa yiyeceği** nezarethaneye atılmıştı” (s.111).

“**Yediği sopalar** onu bitap düşürdüğü için ilk gece deliksiz uyudu” (s.111).

Ders çıkarmak

Bir olaydan deneyim kazanmak, ibret almak.

“Paşaoğlu’nu, Demir Minâreler’i, orayı nasıl ele geçirdiğini, Almanla yaptığı şatranç müsabakasını, Rebaz’ı, Döjira’dan aldığı ilk mektubu, ona olan aşkını ve çektiği acıyı, imâl ettirdiği uçağı, zeplini, kendini dondurucu soğukta muhâfaza ettirerek geleceğe nasıl yolculuk ettiğini, kibrini, kibriyle işlediği günâh ve cinâyetleri, nasıl Âlî İhsan adıyla harbe gittiğini, orada çektiği sıkıntıları, aldığı vicdânî ve bedenî yaraları, yine gelip kendine nasıl secde edip, kendini nasıl affetmeyi başardığını, bütün bunlardan **çıkardığı dersleri**, İdris Âmil’i, nâm-ı diğer

İnsan-ı Kâmil'i, ona olan özlem ve gıptasını, dünyada olup bitenleri bir bir yedi kişiye yazdırdı" (s.239-240).

Dikkat çekmek

- 1) ask. 'Dikkat' komutunu yüksek sesle söylemek.
- 2) mec. İlgi toplamak.
- 3) mec. Göze batmak, fark edilmek.

"O gece binanın içinde, kibleye sırtını vermiş ve dindarlığına **dikkat çekmek** için bir de külahına imamlar gibi sarık sarmış olan Bevval, başlarında beyaz birer namaz takkesi olan mühendis Aman Baba, İdris Dede ve torunu, bir de elbette İhsan Sait'ten ibaret, hepsi de bağdaş kurmuş cemaate, öne arkaya sallana sallana yanık sesiyle mevlid-i şerif okuyordu" (s.124).

Dikkat kesilmek

Bütün dikkatini bir şey üzerinde toplamak.

"Bu alelacayip kumara **dikkat kesilmiş** bitirimhane sakinlerinden birkaçı eksik pulu ararken, Baba, Paşaoğlu'na, " Sana bir şans daha veriyorum" dedi" (s.44).

4733. Dirsek çürütmek

Okuyup öğrenmek için yıllarca çalışmak.

"Çünkü Sorbon'da **dirsek çürütüp** tam 12 sene tıp tahsil etmiş, her biri birer allame olan hocalarca tedip ve terbiye edilmiş, ciltlerce kitabı sular seller gibi hıfz edip tıp ilmine vukûf hâsıl etmişti" (s.91).

4738. Diş gıcırdatmak

Öfkesini, kötülük yapmaya hazırlandığını durumuyla göstermek.

"Adamın ona **diş gıcırdatmış** aşikârdı" (s.84).

"Rahat yatağından kaldırılıp üstelik bir de o ayazda buz gibi suyla abdest almak zorunda bırakılan Bevval, **diş gıcırdata** gıcırdata, elinde ibrik ve leğenle dışarı çıktı" (s.118).

4747. Divân durmak

Büyük bir kimse katında, ellerini göğsü üzerinde kavuşturup ayakta durmak.

“Gel gör ki tâlih, bir inkılâp, belki de ihtilâl ve hattâ bir isyân demek olan ziraat gibi bir faâliyetle meşgul âsi çiftçiye de yâr olsaydı, o da tahıl tüccârı önünde boyun büküp el pençe **divân**⁷ **durmak** yerine, vazife ve maaşla devletimizde bir makama kurulup, dâiresine kendi köyünden işi düşen nâmert köylülerini sürüm sürüm süründürüp hayattan kâm alırdı” (s.162).

4754. Diz çökmek

1) Dizlerini yere koyarak oturmak.

“Adamcağız **diz çökmüş**, ağlıyordu” (s.122).

“Çekik gözlü, geniş suratlı, çıkık elmacık kemikli, kibiri kırılmış Moğol, karlı yol üzerinde yürüyerek buzlaşmış bedeninin önüne geldi ve **diz çöküp** ona secde etti” (s.185).

“**Diz çök!**” (s.194).

“İşin kötüsü bu aile babalarının bıyıkları, tıpkı Klark Geybil’inki gibiydi ve bu hâllerıyla hanım kısmının tek milini, önlerinde **diz çöktüreceklerine** inanıyorlardı” (s.199).

Doğru çıkmak

Geçek olduğu anlaşılmak.

“O devirde de bunların çoğu, kendilerini tehdit eden kâtil ve zorbalardan tırsar, ama kuvvetleri sade vatandaşa yettiğinden onların tepesine biner, “Hırsıza polis olmaz, polis dostlara” sözünü **doğru çıkarmak** için ellerinden geleni esirgemezlerdi” (s.210).

4820. Dudak bükme

Beğenmemek, umursamamak.

⁷ Divân: (Farsça-Arapça) Osmanlı İmparatorluğu’nda önemli devlet adamlarından kurulan büyük kurul (Aksoy, 198: 726).

“Gelgelelim Paşaoğlu âdetâ Allâhû Teâlâ’nın yarattığı güzelliği hakkıyla his ve idrâk ettiği için tozutan dâhi bir ressamın fırçasından çıkmış harikulâde bir resme benzeyen bahçeye **dudak bükerdi**” (s.21).

5120. El koymak (Bir şeye)

- 1) Hükümet, bir malı, bir kuruluşu buyruğu altına almak.
- 2) Bir yolsuzluğu ortaya çıkarma incelemesine girişmek.

“Allâh korusun, harp çıkarsa, Harbiye Nezâreti, İhsan Sait’in dışından tırnağından artırdığı parayla inşâ ettiği bu harp vâsitasına, o muhteşem zepline, gözünün yaşına bakmaz, alîmallâh **el koyardı**” (s.142).

5133. El sürmemek

- 1) Dokunmamak.
- 2) Yapmaya başlamamak.

“Gözlerini açsa bile memur sorulara eveleyip geveleyerek cevap veriri, malumat vermek yerine kem küm eder, verse bile işe **el sürmez**, suyu yokuşa akıttırdı” (s.114).

5138. El uzatmak

- 1) Dokunmaya, almaya kalkışmak.
- 2) Yardım etmek.

“İşte pastacı el kantarının kancasını bu halkadan geçirip oğlanı havaya kaldırarak her hafta tartıyor, abur cubura düşün çocuk şişmanlamışsa onun harama **el uzattığına** hükmedip veled-i zinayı işten atıyordu” (s.35).

Eser kalmamak

Hiçbir belirti, iz olmamak.

“Aralı duran dev kapılardan içeri girdiğinde, bir zamanlar Paşaoğlu’nun inşâ ettirdiği o âhize-mürsileden **eser kalmadığını** gördü” (s.115).

“Aşağı baktığında hangardan, imâlâthânedenden, barakalardan **eser kalmadığını** gördü” (s.152).

“Ama bir kişi dışında mangadan da **eser kalmamış**, daha birkaç dakika önce gözlerinde umut kıvılcımları oynaşan herkes ölmüştü” (s.184).

“Roma’da Rum lar’dan iz **eser kalmamıştı** ama bir tek şey dışında” (s.194).

Es geçmek

Dikkate almamak, sözleri arasında o konuya değinmemek.

“Hatta heykeltıraş yollardaki ve binalardaki insanları bile **es geçmemiş**, kadını, erkeği, hafiyesi, zaptiyesi, ulaması şuarası, fukarası, delisi divanesi, fırı kopili ile onları da bu dev şehir maketine katmıştı” (s.10).

Faaliyet göstermek

Çalışmak, işler durumda olmak, etkinlik göstermek.

“Allâhû Teâlâ uğruna çırpınıp debelenen, ayağına üşenmeyip camiye giden, ramazan ayında zahmete girip ter dökerek oruç tuttuktan sonra iftarı eden, Peygamber Efendimizin şefaatine mazhar olmak için mücadele veren, kısacası ahret için **faaliyet göstererek** kozunu oynayan kim varsa ecel terleri döküyordu” (s.17).

Fakir düşmek

Yoksullaşmak.

“Ama Fransa Kralı hem bu harp hem de zevcesi Mari Antuanet’in müsrifliğiyle milletini **fakir düşürmüştü**” (s.196).

Falso yapmak

Yanlış davranışta bulunmak.

“Anlaşılan bir **falso yapmışlardı**” (s.202).

Fasıla vermek

Ara vermek, kesmek.

“İhsan Sait günün birinde hem Bevval’i hem de Paşaoğlu’nun kasasında bulduğu galenli bir ahizeyi denemek istemiş ve bu aleti yanına aldıktan sonra Bevval’e mürsile mikrofonunun başına geçip **fasıla vermeksizin**, dedesinden dinlediği Hayber Cengi Hikâyesi’ni anlatmasını tembihlemişti” (s.84-85).

“Bu devâsâ makina fâsıla **vermeden çalışırken**, ameleler de, dönerken gıcırdayıp çatlama tehlikesi arz eden dişlileri yağlıyor, tazyik ve sürat saatlerini muayene ediyor, buhar yâhut duman kaçağı olan boruların vanalarını derhâl kapıyor veya açıyorlardı” (s.163).

5317. Fırıldak çevirmek (döndürmek)

Yapmak istediği bir iş için hileli yollar peşinde olmak.

“Kendi dengi olanlara kılınç çekmeye, kendisine taş attıkları takdirde platinden sert yılanını maymunların ağzına cevap olarak vermeye ve ulemânın da, şuarânın da, ukelânın da, üdebânın da efkâr-û tefekkürünü sinkâf etmeye hazır bu barbar, habis zihninde sâbit fikir hâline gelen şu hava sefinesinin inşâsı için ne kumpaslar kurmuş, ne **fırıldaklar döndürmüştü**” (s.128).

Fırsat bulmak

Uygun, elverişli zaman bulmak.

“Zâten **fırsatını buldu** mu zıddına zıddına gider, tembihlerine fazla kulak asmaz, emirlerini yerine getirmeyi de sürüncemede bırakırdı” (s.84).

Fitil vermek

Kızdırmak, azdırmak, kışkırtmak.

“Papa ona ve şâir krallara, ilâhlarının çarmıha gerildiği mukaddes toprakları fethetmeleri için **fitil verince**, binlerce serseri ve zorba yola revân olmuş, ama Papa’nın bu şekilde kıl atmasının neticesi hüsrarla sonuçlanmıştı” (s.194).

5358. Galebe çalmak

Utku kazanmak, yenmek.

“Ama çok geçmeden tarassut hırsı **galebe çalıyor**, başını kaldırıp yine şöyle bir kitakse etmeden duramıyordu” (s.100).

Galip gelmek

Yenmek, üstün gelmek.

“Fransa Kralı Lui’den de yardım görüp **gâlip geldiler**” (s.196).

Garez bağlamak

Birine karşı kin beslemek.

“Torun Selahattin, en ufak bir sakarlığında, dedesi tarafından hem suratına bir tokat çarpıldığı hem de, “Horoz akıllı! Kaz beyinli! Keşkek Aleyhisselâm!” sözlerine muhatap olduğu için ihtiyara **garez bağlıyor**, adamın iyi kötü her lâfından mânâ çıkarıyordu” (s.102).

5403. Gem vurmak

Birinin taşkınlığını önlemek.

“Kadının kıcını avuçladığı için durmadan kendine yuha çekiyor, nefesine **gem vuramadığını** düşündükçe bre aman diyordu” (s.112).

“Hava sefinesinin içindeki hidrojen, İsa Aleyhisselâm’ın ruhu gibi göklere yükselmeye azmetse de, her biri gavur ölüsü gibi ağır yüzlerce kum çuvalından zepline bağlı kalın halatlar, onun bu saplantısına **gem vuruyordu!**” (s.139).

5484. Gömlek eskitmek

Yaşam sürdürmüş olmak.

“Hayatta kalan zabite bir sünnetçi pansuman yapmış, adam beyinde kurşun olduğu halde senelerce bacasını tüttürüp on **gömlek eskitmiş**, ancak huyu suyu değişmişti” (s.23).

“Aman’dan dört **gömlek** fazla **eskittim**” (s.117).

5510. Gönül açmak

Neşelendirici şeylerle sıkıntıyı gidermek.

“**Gönlü açılmış**, içi gülmüştü” (s.39).

5512. Gönül (hatır) almak (Hatır almak)

Gücenmiş olsun olmasın bir kimseyi, güzel sözle, uygun davranışla, bir armağanla hoşnut etmek, sevindirmek.

“Aynı şekilde âdemoğlu ilk kez bu dönem de birbirine **gönül alıcı** sözler söylemişti” (s.190).

Göz açtırmamak

Başka bir iş yapmasına vakit, imkân vermemek.

“Fakat Rus topçusu da **göz açtırmıyordu**” (s.179).

5571. Göz atmak

Uzun uzadıya üzerinde durmayıp şöyle bir bakmak.

“Onu önce esrarengiz bir şuanın ısıdığı bir perdenin arkasına geçirip bedeninin içine bir **göz attı**” (s.91).

5584. Göz dikmek (Göz koymak)

Bir şeyi her halde ele geçirmek istemek.

“Derken **gözlerini** tavandaki billur avizeye **dikip**, “Zulkarneyyyyn! Ey Zulkarneyyyyn! Gel ey Zulkarneyyyyn!” diye, abuk sabuk inlemeye başladı” (s.202).

5731. Göz yummak

Kusurları hoşgörü ile karşılamak.

“Hatta bir ikisi, onun firarına **göz yumacaklarını** bile ima etti” (s.113).

5762. Günah işlemek

Dince suç sayılan bir iş yapmak.

“Paşaoğlu’nu, Demir Minâreler’i, orayı nasıl ele geçirdiğini, Almanla yaptığı şatranç müsabakasını, Rebaz’ı, Döjira’dan aldığı ilk mektubu, ona olan aşkını ve çektiği acıyı, imâl ettirdiği uçağı, zeplini, kendini dondurucu soğukta muhâfaza ettirerek geleceğe nasıl yolculuk ettiğini, kibrini, kibriyle **işlediği günâh** ve cinâyetleri, nasıl Âlî İhsan adıyla harbe gittiğini, orada çektiği sıkıntıları, aldığı vicdânî ve bedenî yaraları, yine gelip kendine nasıl secde edip, kendini nasıl affetmeyi başardığını, bütün bunlardan çıkardığı dersleri, İdris Âmil’i, nâm-ı diğer İnsan-ı Kâmil’i, ona olan özlem ve gıptasını, dünyada olup bitenleri bir bir yedi kişiye yazdırdı” (s.239).

Gün doğmak (birine)

İsteklerini gerçekleştirmek için iyi bir duruma erişmek veya eline olağanüstü bir fırsat geçmek.

“Geçen asır sonlarında şâhikasına ulaşmış lisân, yerini bir kabile diline bırakınca bu pestenkerânî münevverlere **gün doğmuştu**” (s.205).

5813. Haber almak

Kendisine haber ulaşmak.

“Demek ki gece mışıl mışıl uyuduğunu sanadursun, yatağından kalkıp hala uyuduğu halde birtakım haltlar karıştırıyordu ve demek ki seyr-i fil menam illetinden mustarip bu adam çağız, yani artık nereden ve hangi usullerle **haber aldıysa** gümrük resminin yüzde 11’e çıkacağını bir gün önceden haber vermek suretiyle yine kendi kendisinin itimadını kazanmaya çalışan bu herifçioğlu, demek ki, seciyesiz bir batakcı, haysiyetsiz bir düzenbaz, ciğersiz bir kaşkarıkocu olan İhsan Sait’in yine bizzat kendisiydi” (s.90).

“Hele hele Harbiye Nezâreti’nden bazı paşaların ve işin kötüsü, Makbul İskoç Riti Şûra-yı Âlî-i Osmanî üstâd-ı a’zâm-ı Faik Süleyman Paşa’nın, inşâsı henüz tamamlanmamış o muazzam hava sefinesini teftiş için hangara geleceklerini **haber aldığı**nda, vaktiyle mangalda kül bırakmayan bu melûn Moğol’un paçaları tutuşmuş, beti benzi atmış, korkudan eli ayağı çözülmüştü!” (s.135).

“Ertesi gün diğerleriyle birlikte bir Alman paşasının da geleceğini **haber aldığı** için beynine yıldırım düşmüş öküz gibi sersemleyip gök gürültüsü işitmiş kuzu misâli korkan İhsan Sait’in tersine, teftişe gelecek biri Alman dört paşa, sabah erkenden ava gitmiş, öğleye doğru Nezâret’e çizmeleri çamur içinde dönmüşlerdi” (s.138).

5816. Haber vermek

Haber ulaştırmak, bildirmek.

“Bunda pasaj lardaki terzilerin, manifaturacıların, ithâl kumaşçıların, Paris modasını haber verip üstelik bir de elbise patronu dağıtan mecmûaların payı yok değildi” (s.33).

“Demek ki gece mışıl mışıl uyuduğunu sanadursun, yatağından kalkıp hala uyuduğu halde birtakım haltlar karıştırıyordu ve demek ki seyr-i fil menam illetinden mustarip bu adam çağız, yani artık nereden ve hangi usullerle haber aldıysa gümrük resminin yüzde 11’e çıkacağını bir gün önceden **haber vermek** suretiyle yine kendi

kendisinin itimadını kazanmaya çalışan bu herifçioğlu, demek ki, seciyesiz bir batakcı, haysiyetsiz bir düzenbaz, ciğersiz bir kaşkarikocu olan İhsan Sait'in yine bizzat kendisiydi" (s.90).

"İşte bu yüzden, yokluğu ertesi gün anlaşılan Şültz'ü arayan Almanlar'dan biri, yeni kazılmış çukuru fark edip **haber verince**, göğsünde askerî liyâkat madalyası yanı sıra bir de pilot nişânı ile yeni gelen yüzbaşı sayesinde ceset toprak yüzüne ve cinâyet de su yüzüne çıktı" (s.142).

5829. Hafakanlar basmak

Çok sıkılıp bunalmak.

"Ayaktakımının sızıldanıp vızıldanmasından **hafakanlar bastığı** için, maroken koltuğunun altındaki çekmecedен çıkardığı konyaktan kadehine doldurup biraz dikti" (s.27).

"Sonraki günler, o boş hapishanede biçareyi **hafakanlar bastı**" (s.112).

Halt karıştırmak

Halt etmek.

"Demek ki gece mışıl mışıl uyuduğunu sanadursun, yatağından kalkıp hala uyuduğu halde birtakım **haltlar karıştırıyordu** ve demek ki seyr-i fil menam illetinden mustarip bu adamcağız, yani artık nereden ve hangi usullerle haber aldıysa gümrük resminin yüzde 11'e çıkacağını bir gün önceden haber vermek suretiyle yine kendi kendisinin itimadını kazanmaya çalışan bu herifçioğlu, demek ki, seciyesiz bir batakcı, haysiyetsiz bir düzenbaz, ciğersiz bir kaşkarikocu olan İhsan Sait'in yine bizzat kendisiydi" (s.90).

Halt yemek

Münasebetsiz davranmak ve ya konuşmak.

"Onun bahşettiği rızkı yalayıp yutmak Cenab-ı Hakk'ın şanını ziyade ederdi ama yatağında bir saat kadar daha pinekleyen Paşaoğlu, akla ziyan, kaleme gelmez bir **halt yerdı**" (s.19).

“**Yediği halt** bununla da kalmaz, bir yandan da Râbile nam bir Fransızın kaleme aldığı Kögrantüa başlıklı müstehcen eseri, bu kitap kendisine söve dövüle ezberletilmiş Arap uşaktan dinlerdi” (s.20).

“Ancak dev hangarın yanında, tuğladan örülme yüksekçe bacasıyla kim bilir hangi **haltların yeneceği**, akıllara ziyân bir imâlâthâne inşâ edilmişti” (s.132).

5916. Hasret kalmak

Özlediği kimseye, yere, şeye bir türlü kavuşamaz olmak.

“İhsan Sait, sanki **hasret kaldığı** âşığının bizzât kendisiymiş gibi tayyareye pervânesinden sarılmış hüngür hüngür ağlarken, Aman Baba da elinde fenerle motör, kanatlar, kuyruk takımı ve gövdeyi muayene ediyordu” (s.123).

Hatim indirmek

Kuranı başından sonun kadar okuyup bitirmek.

“Dersaadet’in kalburüstü şeyhlerinin başlarının yakılarak telef edilmeye başlanması, yüzlerce kere **hatim indirip**, farzı sünneti teravihiyle binlerce rekât namaz kılarak Hak Teâlâ’nın cemalini görebilmek uğruna Cennet-i Ala’ya göçmek için yanıp tutuşan sofı ahaliyi helak sırası kendilerine gelecek diye dehşete düşürmüştü” (s.17-18).

“Kitabı sabaha kadar kıraat edip **hatim indirdi**” (s.40).

5946. Hava almak

- 1) Açık bir alana çıkıp ciğerlerine temiz hava alarak dinlenmek.
- 2) Beklediği halde eline bir şey geçmemek.
- 3) Havasız olan kapalı kabın içine hava girmek.

“Bunun üzerine Leylâ, “Hastahânedan çıktık tan sonra Beyoğlu’nda dolaşıp biraz **hava almaya** ne dersin?” (s.214).

Hayal kurmak

Gerçekleşmesi istenen, özlene şeyi düşünmek.

“Herkes o gece varmaları gereken köyde tığınacağı yemeğin **hayâlini kuruyordu**” (s.172).

Hayır işlemek

Dine ve insanlığa uygun, iyi bir davranışta bulunmak.

“Şeyh İsmail Efendi Vani Hazretleri’nin cesedi başında bekleyenlerden bazı temiz kalpliler katilin **işlediği onca hayır** ve girdiği bunca sevaptan sonra maktulü Cennet’e tez vakitte yollamak isteyen bir hayırsever olduğunu söyleseler de hurilerin Kevser şarabı sunduğu bu mekân yine de palas pandıras gidilecek bir yer değil gibiydi” (s.18).

Hedef almak

- 1) Nişan almak.
- 2) Ulaşılmak istenen amaca göre davranmak.
- 3) Bir kimseyi bir yeri yıpratmak, eleştirmek amacıyla karşısına almak.

“Fırka’yı **hedef alan** bir protesto yazısı yazılıp bu korkunç suçun üzerine atıldığı İdris Âmil, Kasımpaşa Birlik Sokak’ta ki evinde gece vakti horul horul uyurken âniden, düdük sedâsıyla döşeğinden sıçrayıverdi” (s.211).

6049. Hesap vermek

Sorumlu olduğu işi nasıl yürüttüğünü ilgiliye anlatmak.

“Haddi varsa gelsin paşalara **hesap versin**” (s.135).

“Ama bu zavallıları tekme tokat çalıştıran dazlak ile süveterli, binânın dışındaki Âmirleri’ne **hesap vereceklerini** anlamış olmalıydılar ki, az buçuk yumuşar gibi oldular” (s.229).

6097. Hüküm sürmek

- 1) Kişi erkini yürütür olmak.
- 2) Bir şeyin güçlü varlığı sürüp gitmek.

“Sabah ezanına az bir vakit kala gelen trenin, o işitilmemesi imkânsız sesi, sessizliğin **hüküm sürdüğü** Dersaadet’in hemen hemen her tarafından duyulduğundan sırtlarında hamutlarla bir baldırı çıplaklar kalabalığı gara doğru koşar adım akın etmeye başladı” (s.16).

“Salonda bir sessizlik **hüküm sürüyor**, herkes müsabakanın galibine bakıyordu” (s.111).

“Artık ortalıkta bir sessizlik **hüküm sürüyordu**” (s.155).

“Ortalıkta bir keşmekeş **hüküm sürüyordu** ki, smokinli, gücü ve forsunu kullanarak onları ayırdı ve kargaşaya son verdi” (s.231).

Huy edinmek

Bir davranışı alışkanlık haline getirmek.

“Ancak yolu oradan geçen haddini bilmez bir kambur bir fersah gerideki bostanda yediği bir iki karpuzun tesiriyle olsa gerek, camii duvarına işemeyi **huy edinmişti**” (s.73).

“İlminde derya gibi olduğundan, müşterilerini bir iç dünyaya sahip, şahsiyeti ve umutları ve en önemlisi bir ruhu olan insanlar gibi değil de, kendisine para ödeyecek bedenler olarak görmeyi **huy edinmişti**” (s.91).

İstirap çekmek

Ağrı ve acı içinde kıvrınmak, aşırı derecede üzülme.

“Ya **ıstırap çekmeye!** Hele bir insan olarak **ıstırap çekmeye!** Yoksa sen insanları tanımayan, bilmeyen, câhil ve korkak bir ilâh mısın!” (s.234).

İftira atmak

İftira etmek.

“Çok geçmeden, birine Zulkarneyn diye **iftira atan** Beval nâm bir gammazın, Rebaz isimli bir şarapçının kayıtlarına rastladılar” (s.230).

6255. İllallah demek

“Yeter artık, bıktım, usandım, aman!” demek ya da diyecek duruma gelmek.

“Ama duaları sonraki haftalarda da kabul olunmayınca artık **illallah dedi**” (s.112).

İlgi duymak

Bir işe, bir olaya, bir kimseye önem vermek, yakınlık duymak.

“Bu hâlleriyle, Tabîat’ı seyrede seyrede onunla bir olan doğulu bir bilgeye benziyorlardı ve tıpkı bu bilge gibi, hiçbir dünyevî nimete arzu ve **ilgi duymuyor** gibiydiler” (s.225).

6266. İmza atmak

İmzasını yazmak, imzasını koymak.

“Defteri tutan alacaklı ve borçlu, kayıt bölümüne hem **imzasını atmış** hem de mürekkebe batırdıkları parmaklarını basmışlardı” (s.55).

“Nihâyet İhsan Sait, yine kaparoz verdiği imamla yamyamın eşiğine yüz sürüp artık **imzâyı atmasını** ricâ edince adam insâfa gelir gibi oldu” (s.114).

6319. İş düşmek (Birine)

Yapması gereken bir iş belirlemek.

“Kâbustan ibâret bunca evrâkı düzenleme **iş**i de sana **düşüyor**” (s.232).

İzin koparmak

Güçlkle izin almak.

“Seneler sonra kumar oynamak için Paşaoğlu’nun geldiği Nazilli Meyhanesi’nin arka tarafı, Allah’ın kitabını okuduktan sonra şaraba tövbe eden Alman mühendisin sabah namazından yatsıya kadar mescit olarak kullanma **izni kopardığı** bu bitirimhaneydi” (s.41).

Kâfi gelmek

Yetmek, yetişmek.

“Burası sadece, duvardaki birkaç aplikle aydınlanıyor ve bunlardan sızan ölgün ziyâ, saltanat devrinde devletin milyonlarca lira borçlanıp aldığı muhteşem mobilyaların yıldızlarını tutuşturmaya anca **kâfi geliyordu**” (s.200).

Kâm almak

Umduğunu ve istediğini elde etmek, dilediği biçimde zevk almak, keyfini çıkarmak.

“Gel gör ki tâlih, bir inkılâp, belki de ihtilâl ve hattâ bir isyân demek olan ziraat gibi bir faâliyetle meşgul âsi çiftçiye de yâr olsaydı, o da tahıl tüccârı önünde

boyun büküp el pençe divân durmak yerine, vazife ve maaşla devletimizde bir makama kurulup, dâiresine kendi köyünden işi düşen nâmert köylülerini sürüm sürüm süründürüp hayattan **kâm alırdı**” (s.162).

“İşte bu yüzden, dünya hayatından ne kadar **kâm alıyorlarsa**, vefât da onlar için büyük bir korku kaynağıydı” (s.190).

6496. Kamış atmak (veya koymak)

Olumlu yolda gelişen işi olumsuz yöne kaydırmak (argo).

“Kasada bulduğu talimatları yerine getirse, ihtimal ki adam kendisine **kamış kordu**” (s.90).

Kanaat getirmek

Kanmak, aklı yatmak, inanmak.

“Hava sefinesini artık inşâ edebileceğine **kanaat getirdiğinde**, o gözleri çekik, elmacık kemikleri çıkık, suratı geniş yezit, yani hayâsız haysiyetsiz İhsan Sait nâm Moğol’un kuşu uyanmış, kendini bir halt sanmaya başlamıştı” (s.125).

6512. Kan dökmek

1) Yaralanmak ya da ölmek.

2) Yaralamak ya da öldürmek.

“Ancak biri, “Yeterince **kan dökülmedi mi!** Allâhım! Beni neden yarattın da başıma iş açtın? diye söyleniyordu” (s.183).

Karar almak

Bir davayı, bir sorunu sonuca bağlamak.

“Üniversitenin amfisinin alkıştan inlediği sırada, hakkında **alınan kararlardan** habersiz İdris Âmil, Leylâ’yı incittiği için bin pişman olduğu hâlde, Galata Rıhtımı’nda bir kafede oturup çay içmişti” (s.216).

Karar vermek

Bir sorunu karara bağlamak, kararlaştırmak.

“Hafiye taifesi ve sansür yoluyla kullarının akıllarını kullanmalarına kısıtlama getirdiğinden, onlar adına her şeye şimdi bizzat kendi **karar vermeye** mecburdu” (s.10).

“Paşaoğlu da bu kumarhâneye gitmeye **karar verdi**” (s.37).

“Her ne kadar bizzât kendisi olsa da, fotoğraftaki madikçinin, tıraş salladığı ve vâdettiği ne varsa, silmesinin yüksek ustura olduğuna kanaat getiren İhsan Sait, Dersaadet’te bir somnambülû yine kendisinden koruyacak kişi olan Hekim Jak Karako’ya muayene olmaya **karar verdi**” (s.90).

“Şimdi size teklifimi iyi düşününüz ve icâp eden tetkikleri de yapıp bir **karar veriniz**” (s.216).

6611. Karşı çıkmak

- 1) Dışarıdan gelen bir kimseyi karşılamağa gitmek.
- 2) Başkasının tuttuğu yolun yanlış olduğu savıyla ortaya koymak.

“Kasketli ile koltuğunun altında deri bir çanta taşıyan iri kıyım bereli buna **karşı çıktılar**” (s.228).

6619. Karşı koymak

Sert bir davranışla ya da güç kullanarak engel olmaya çalışmak.

“Bu **karşı konulmaz** emrin ardından, suratları isten kapkara dört tomarcı, iki metre uzunluğundaki cehennem mermiyi kan ter içinde var güçleriyle, 18 inç çapında ve neredeyse bir minâre uzunluğundaki o lendûhâ misâli topun kamasından içeri sürdü” (s.166).

Karşılık vermek

- 1) Küçük büyüğüne karşı gelmek.
- 2) Cevap vermek, yanıt vermek.

“Parayı uzatıp üstünü aldıktan sonra İdris Âmil’e, “Hoşça kalınız İdris Bey!” demiş, ama sesi heyecandan boğulan adamcağızın **verdiği karşılığı** işitememişti” (s.211).

Kayış atmak

Kaytarmak, farkında değilmış gibi yapıp üstünde durmamak, önem vermezmiş gibi yapmak.

“İmparatorluğun dört bir tarafından gelmiş erbaştan bir Arap onbaşı, bir yandan ordugâhtaki çadırların sökülmesi için sağa sola emirler yağdırırken, erattan **kayış atıp** kaçan kurnazlara, lâkırdıya boğup işi savsaklayan sümsüklere, şafakta tuttuğu üç saatlik nöbetten sonra çömeliş kuytuda yestehlerken oracıkta uyuyakalan miskinlere, “Yelan elkıs halı halakak! Bedı niktız memhune!” diye haykırıyordu” (s.169).

6648. Kazık atmak

Bir malı bir kimseye değerinden çok pahalıya satmak.

“Para hırsları, **attıkları kazıklar** ve hesapları sayesinde zamanla öyle zengin oldular ki, sikkeleri kadar akılları da som ve saf oldu” (s.192).

Kelle koşturmak

Gereğinden çok acele etmek.

“Bir kahvede oturup hür olmanın keyfini azıcık olsun bile sürmeden İhsan Sait’in köprüden geçip Karaköy’den Mesudiye Caddesi’ne doğru **kelle koşturması**, artık geciktirmeden para babası olması arzusundan kaynaklanıyor gibiydi” (s.52).

“O güne ve saate kadar tayyareyi yapmak için **kelle koşturduklarından**, artık dara gelemiyor ve elleri ayakları durmuyordu” (s.121).

Kıç tokuşturmak (göt tokuşturmak)

(Birisiyle) Çok samimi olmak; çıkar gereği sıkı fıkı yaşamak.

“Böylece İttihatçılar ve Masonlar’dan gözüne kestirdikleriyle kıç tokuşturmaya başladı” (s.129).

Kıl atmak

Can sıkacak, ortalığı bulandıracak bir söz söylemek ya da bir davranışta bulunmak.

“Papa ona ve şâir krallara, ilâhlarının çarımıha gerildiği mukaddes toprakları fethetmeleri için fitil verince, binlerce serseri ve zorba yola revân olmuş, ama Papa’nın bu şekilde **kıl atmasının** neticesi hüsrarla sonuçlanmıştı” (s.194).

Kıl çekmek

Dalkavukluk etmek, yaltaklanmak.

“Bu esnada kibrinden dazlağın yanına yaklaşılmazken, gözlüklü ve fedora şapkalı ona **kıl çekmekteydi**” (s.230).

Kılıç çekmek

Saldırmak veya selamlamak amacıyla kılıcı kınından çıkarmak.

“Kendi dengi olanlara **kılınc çekmeye**, kendisine taş attıkları takdirde platinden sert yılanını maymunların ağzına cevap olarak vermeye ve ulemânın da, şuarânın da, ukelânın da, üdebânın da efkâr-û tefekkürünü sinkâf etmeye hazır bu barbar, habis zihninde sâbit fikir hâline gelen şu hava sefinesinin inşâsı için ne kumpaslar kurmuş, ne fırıldaklar döndürmüştü!” (s.128).

Kıymet vermek

Değerli olarak kabul etmek, değerlendirmek.

“Bu, kaderin tâ kendisiydi, çünkü artık Lafit Roşild’e bile **kıymet vermeyecek**, ama ilk içtiği şarabı asla bulamadığı için Dersaadet’te şişesi 20 paraya satılan âdî Dimitrakopulo şaraplarını tiksintiyle içecek, nâmı lakâbı ayyaşa çıkacaktı” (s.78).

“Hüsrân içinde olmalarının sebebi ise, erkek olan çoğunun, zürriyetlerini sürdürme derdinde olan ana babaları tarafından lala paşa büyütüldükten sonra cemiyete salınması ve bu ortamda, vaktiyle ailelerinde kendilerine **verilen kıymeti** hak etmediklerini anlamalarıydı” (s.205).

Kofti yutmak

Aldanmak, yalana kanmak.

“Ama papazın biri bu **koftiyi yutmamış** ve Papa’nın gazabını celp edecek şekilde, bir beyânnâme karalayıp bunu mabedinin kapısına çivilemişti” (s.196).

6852. Kol gezmek

Gücünü ve etkinliğini sürdüren bir durum göstermek.

“İşin fenası, ejderha gibi haraççıların, cellât misali kopukların ve yüzü soğuk külhanilerin **kol gezdiği** bu ruh karartıcı muhit pek de tekin sayılmazdı” (s.96).

“Gök gürleyince dudakları uçuklayan, veba **kol gezince** elleri ayakları gevşeyen, çığ düşünce yürekleri ağızlarına gelen köle ruhlu bu zavallılar, istikbâllerini sağlama bağlamak için hep kanun peşinde koşmuşlardı” (s.126).

“Cesedi yine Bevval taşımıştı, ama sabaha az bir zaman kalması ve nöbetçilerin **kol gezmesi** nedeniyle Şültz’ü ancak yarım metre derinliğe gömebildiler” (s.142).

“Ayrıca çevrede, ceketlerinin üstünde görünen kabarıklıklara bakılırsa, büyük kalibreli tabancalar taşıyan sivil polisler de **kol geziyordu**” (s.215).

6914. Kucak açmak

(Birini)barındırıp korumaya hazır olduğunu göstermek.

“Kuşlar cıvıldaşır ve guguklarken, ona **kucak açan** aşkının mektubunu cebinden çıkarıp tekrar tekrar okudu” (s.94).

6932. Kulak asmamak

Önem vermemek, dinlememek.

“Zaten fırsatını buldu mu zıddına zıddına gider, tembihlerine fazla **kulak asmaz**, emirlerini yerine getirmeyi de sürüncemede bırakırdı” (s.84).

6934. Kulak kabartmak

Çaktırmadan belli etmemeye çalışarak dinlemek.

“Sol elinde şamdan ve sağdakinde raket olduğu halde karanlığa **kulak kabarttı**” (s.10).

“Ara sıra ses seda etmeden kapıya gidip **kulak kabartan** İhsan Sait, aşağı yukarı şuna benzer laflar eden Bevval’in niyetlerine, dolayısıyla kendi akıbetine dair kıymetli ipuçları edinirdi” (s.84).

5935. Kulak kesilmek

Bütün dikkatiyle dinlemek.

“Şimdi herkes oyunu kaybeden Paşaoğlu’nun ağzından çıkacak Kelime-i Şahadet’e **kulak kesilmişti**” (s.43).

6948. Kulak vermek, (kulak tutmak)

İyi anlamak üzere dinlemek.

“Adamın sözlerine **kulak verince**, İhsan Sait’in başından aşağı kaynar sular döküldü” (s.104).

“Delikanlı zımpara faslına devam ederken, bir yandan da içindeki mûsikîye **kulak veriyor** olmalıydı ki, dizleri üzerinde yaylanmaktaydı” (s.117).

“Tayyâreye baktıkları anda, mevlit okuyan Bevval sesini öfkeyle sertleştiriyor, kendisine **kulak vermedikleri** için onları bu şekilde azarlamış oluyordu” (s.124).

6952. Kumpas kurmak

Bir kimseyi tuzağa düşürecek gizli bir iş düzenlemek.

“Kendi dengi olanlara kılınç çekmeye, kendisine taş attıkları takdirde platinden sert yılanını maymunların ağzına cevap olarak vermeye ve ulemânın da, şuarânın da, ukelânın da, üdebânın da efkâr-û tefekkürünü sinkâf etmeye hazır bu barbar, habis zihninde sâbit fikir hâline gelen şu hava sefinesinin inşâsı için ne **kumpaslar kurmuş**, ne fırladıklar döndürmüştü!” (s.128).

“Fakat kazandığı bu hususiyeti çekemeyen arkadaşları ona bir **kumpas kurmuşlardı**” (s.209).

Küfür savurmak

Küfretmek.

“Belki dimağ darlığı belki de fikir eksikliğinden akli fazlaca baliğ olmayan bir muhafızın işgüzarlığı nedeniyle bu belaya dâhil edilen jandarma çavuşu sunturlu bir küfür savurup kendilerine bir çatapat bile emanet edilemeyecek çolpa neferlerine tüfek doldur emri verdi” (s.13).

7029. Laf dinlemek

Söylenen bir sözü, verilen bir öğüdü kabul etmek, davranışlarını bunlara uydurmak.

“Milletine lâf lâkırdı **dinletemedi**” (s.195).

7055. Lakırdı (laf) taşımak

Birinin bir kimse aleyhindeki sözlerini o kimseye ulaştırmak.

“Aslında hafiye **lakırdı taşımakta** haklı sayılırdı, çünkü jurnal başına dört kuruş prim alıyordu ve aksilik bu ya, o gün işleri kesat gitmişti” (s.101).

Layık görmek

Yakıştırmak, uygun görmek.

“Kısacık olduğu için kendisine pek yakıştıramadığı boyuna göre ayarlayıp duvara astığı aynada, küçücük ve yumuk gözlerini, sivilceli yüzünü, uzun burnunu görünce, hayatın bu sûreti, kendisi gibi mümtaz bir şahsiyete ne hakla **lâyık gördüğüne** bir mânâ veremez, işte aynanın ona gösterdiği eksiği gediği edebiyat vâsıtasıyla kapatmaya çalışırdı” (s.206).

Maharet kazanmak

Beceri edinmek, ustalaşmak.

“Bu kıt’ada tiyatroya fazlasıyla gittiklerinden, kıraathâne münevverlerini, lâf sokmadan sadece yüz buruşturup hor görme konusunda artistik bir **maharet kazanmışlardı**” (s.205).

7100. Mana (anlam) çıkarmak

Bir söze söyleyenin bir davranışa onun aklından geçmeyen bir anlam vermek.

“Torun Selahattin, en ufak bir sakarlığında, dedesi tarafından hem suratına bir tokat çarpıldığı hem de, “Horoz akıllı! Kaz beyinli! Keşkek Aleyhisselâm!” sözlerine muhatap olduğu için ihtiyara gazez bağlıyor, adamın iyi kötü her lâfından **mânâ çıkarıyordu**” (s.102).

7101. Mana (anlam) vermek

Yorumlamak, kendince bir yargıya varmak.

“Kısacık olduğu için kendisine pek yakıştıramadığı boyuna göre ayarlayıp duvara astığı aynada, küçücük ve yumuk gözlerini, sivilceli yüzünü, uzun burnunu görünce, hayatın bu sûreti, kendisi gibi mümtaz bir şahsiyete ne hakla lââyık gördüğüne bir **mânâ veremez**, işte aynanın ona gösterdiği eksiği gediği edebiyat vâsıtasıyla kapatmaya çalışırdı” (s.206).

7108. Maraza çıkarmak

Kavga çıkarmak.

“Görkemli musiki başladı, kavalıye tayfası yekindi, hâlbuki sadece kazara, kimisi şiveli dişiye, bazısı kakneme sarıldı, beriki güzele düşgeldi, öteki çirkine rastladı, hovarda mitrayı kavzadı; ne var ki maraza çıkmadı, cicili bicili boliça, erine kolunu doladı, harika terane süregeldi, el âlem delice eğlendi” (s.61-62).

4509. Matrak geçmek

1) Ortadaki işle ilgilenmeyip başka şey düşünmek.

2) Karşısındakini anlamaz yerine koyarak aldatırcasına konuşmak.

“Fakat gün geçtikçe ne oldum delisi olmuş, kendinse tembihat vermek için yalıya çağrılan Şeyh İzettin’e “Kerizettin Efendi”, Abdulrezzak Kırâmi Hazretlerine “Zırtullahıkırmâni Efendi” ve Şeyh Abdulmabud’a “AbullabutEfendi” diye hitap edip **matrak geçince** epey beddua almıştı” (s.23).

Mecal kalmamak

“Bir süre koştuktan sonra bacaklarında **mecal kalmayan** ihtiyar, arkasındaki zavallı şüpheliye nefes nefese, “yiğidim!.. Bırak ben zavallı Hıdır’ı... Bugüne kadar elime erkek eli değmedi... Aman ne olur... Kurbanın olayım...” diye yalvarıyordu ki Topçular caddesi yakınında dizlerinin bağı çözüldü ve elinde bir revolver ile bekleyen serkomiserin ayakları dibine yığılıverdi” (s.14-15).

Mesken tutmak

Yerleşmek.

“Dersaadet’teki mübarek şeyhlerin meçhul bir canı tarafından künyelerinin silinmeye başlamasından epey önce, hanedanla münasebeti, dedesinin Padişah

Efendimiz’le sütkardeşi olmasından öteye gitmeyen bir zat-ı nâmuhterem Tarabya’da bir yalıyı, yani paşa babasının mütevazı ikametgâhını **mesken tutmuştu**” (s.19).

“Beyoğlu’nu **mesken tutan** bu münevverler, Arapça ve Farsça üstâdı birincilerden farklı olarak Fransızca, İngilizce, Almanca gibi garp lisânlarını gâyet güzel biliyor, Avrupa edebiyatını yakından takip ediyorlardı” (s.204).

7152. Metelik vermemek

Değer, önem vermemek, umursamamak.

“İhsan Sait denilen bu barbar, millete hâmilik eden ve memleketi selâmete çıkarmaya gayret eden İttihâtçılar’a da, akidesi bozulup delâlete düşerek günâha giren müminleri Hak yoluna ama rızaî ama zoraki sokmaya ant içmiş sofulara da **metelik⁸ vermemekteydi**” (s.136).

7163. Meydan okumak

Kendisinin daha üstün olduğu savıyla başkasını karşılaşmaya çağırmak.

“Kız tarafından reddedilmesini iplemediğini göstermek isteyen paşa da **meydan okur** gibi sırtıp sağa sola bir baktıktan sonra taifesiyle çekip gitti” (s.31).

“Kendi lisanına ait elifbenin beşinci harfinin yanına kâh 2 kâh 4 rakamını ekleyip duruyor ve artık ne hikmetse meçhul bir rakibe **meydan okuyordu**” (s.76).

“Gaz hücrelerindeki toplam dokuz yüz bin kûsûr metre küp hidrojenle arzın cazibesine **meydan okuyan** bu rahmânî ve ulvî zeplin, bâkî ve ebedî görünüyor, görkemli bir totem gibi, sanki secde edilmeyi bekliyordu!” (s.139).

7180. Mola vermek

Uzun süren yolculukta, yorucu bir çalışmada bir süre durup, oturup dinlenmek.

“Hürriyeti sevmekten çok, maaşlarını zamanında ödemeyen Padişah Efendimiz’e öfkelerinden dolayı malûm fırkayı kuran ve hem zihinleri hem de üniformaları pejmürde alaylı zâbitlerin kumandası altındaki saçlı sakalı karışık ve göğsü bağı açık hırpanî askerlerin istasyonda **mola vermesi**, onu tedirgin etmişti” (s.128).

⁸ Metelik: (Rumca) on para değerinde olan eski maden para (Aksoy, 1988: 965).

“Fakat bu meselelerle alâkası olmayan o aç, soğuktan tir tir titreyen ve bütün gün yürümekten bî tâp düşmüş askerlerin korktukları başlarına gelmişti: Evet! Köyde hastalık vardı ve buranın suyu asla içilmeyecek, köyde çeyrek saat bile **mola verilmeyecekti**” (s.172).

Mücadele vermek

Savaş vermek, mücadele etmek.

“Allahü Teâlâ uğruna çırpınıp debelenen, ayağına üşenmeyip camiye giden, ramazan ayında zahmete girip ter dökerek oruç tuttuktan sonra iftarı eden, Peygamber Efendimizin şefaatine mazhar olmak için **mücadele veren**, kısacası ahret için faaliyet göstererek kozunu oynayan kim varsa ecel terleri döküyordu” (s.17).

Mühür basmak

Mühürlemek.

“Kral da bu Büyük Karton’a **mührünü basmaya** mecbûr oldu” (s.195).

Müjde vermek

Bir kimseye sevindirici, mutlu bir haberi ulaştırmak.

“Bu arada Aman Baba ona bir **müjde de vermişti**” (s.134).

Münasip görmek

Uygun ve yerinde bulmak.

“Bu binanın aslında dik ve sert olması gereken pencerelerinin üzerine kremayı kavisli sıkarak yumuşacık at nalı kemerler vücuda getirmiş, hatta desteklesin diye, apartmanın sokağa taşan çıkmasının altındaki bindirmelerin bile salyangozvari olmasını **münasip görmüştü**” (s.32).

Nam salmak

Ününü her yana yaymak.

“Pruvasında beyaz köpüklerle boğazda seyreden teknenin çiçeği burnunda reisi, güzellikleriyle **nam salmış** genç kızların bulunduğu yalıların önünden geçerken düdük öttürüp fiyaka yapıyor, bu esnada fesini öne devirip saçlarını bir düzeltiyor, parmağını ıslattıktan sonra kaşlarını sıvazlıyordu” (s.24).

“Abdülnezakketin diye **nam salmış** bu medrese kaçkını molla, Galata’yı kasıp kavuran namlı bir kasa hırsızı, geceleri kuytu yerlerde gasp yapan zorlu bir haydut, muhabbet tellallarını haraca bağlayan bir ırz düşmanı, zehirli amazon kurbağasından bin beygirlik buhar makinasına, Britanya tacında arzu edilen herhangi bir elmastan yarım okka Rus enfiyesine, patlamalı motor gövdesinden Himalaya tuzuna kadar akla ve hayale gelen ve gelmeyen her şeyi öyle ya da böyle elbette menfaat karşılığı tedarik edebilecek tıynette biriydi” (s.46).

“Vilyam’ın zürriyetinden Rişar, kahramanlığıyla **nâm salmıştı**” (s.194).

7212. Nara atmak

Kabadayıcı bağırmak.

“Canı yanıp izzet-i nefsi kırılan bu dam ise bir **nara attıktan** sonra çeşme başından fırlayarak hem şaplak atan müridin hayâlarına hem de ona tecrübe yolla ilahiyat öğreten şeyh efendinin kuyruk sokumuna tekme indirdi, üstelik bir de enselerine enselerine patlatıyordu” (s.40).

“O muazzam zeplinin hemen altına kurulan masada biralar açıldı ve bardaklara doldurulmadan şişelerden içilmeye, şarkılar söylenmeye, **nâralar atılmaya** başlandı” (s.147).

7217. Nazar değmek

Göz değmek.

“**Nazar mı değdiğindendir**, yoksa az önce mideye indirdiği ahududulu şarlottan mı bilinmez Paşaoğlu’nun gönlü bulanıyor, öğüreceği geliyordu” (s.35).

7250. Nefes (yürek) tüketmek, (Nefesi tükenmek)

Bir konu üzerinde söz söyleye söyleye çok yorulmak.

“Neredeyse iki gündür yemek yemeyen, uyku uyumayan askerlerin bacaklarında mecâl kalmamış, yorgunluktan **nefesleri tükenmişti**” (s.173).

Nihayet vermek

1) İlişkiyi kesmek, bir işi, alışkanlığı yapmaktan vazgeçmek.

2) Bitirmek, tamamlamak, sonuçlandırmak.

“Ama dazlak, mütevâzı bir şahıs olmalıydı ki, bu faziletini örtbas etmek için ikide bir mendilini çıkarıp, yağ içinde kalmış bu bezle kafasını şöyle bir sıvazlıyor, bu sûrede şâşaasına **nihâyet veriyordu**” (s.226).

“Dazlağı yere yıktıktan sonra birbirleriyle kavgaya tutuşanların yol açtığı keşmekeşe **nihâyet veren** smokinli, “Ama bu adam tek başına işin üstesinden gelemez ve bizim kâbusumuz da nihâyet bulmaz!” dedi” (s.232).

7315. Nöbet tutmak

Bir kişi sıra kendisine gelen işin başında belli bir süre bulunmak.

“İmparatorluğun dört bir tarafından gelmiş erbaştan bir Arap onbaşı, bir yandan ordugâhtaki çadırların sökülmesi için sağa sola emirler yağdırırken, erattan kayış atıp kaçan kurnazlara, lâkırdıya boğup işi savsaklayan sümsüklere, şafakta **tuttuğu** üç saatlik **nöbetten** sonra çömelip kuytuda yestehlerken oracıkta uyuyakalan miskinlere, “Yelan elkıs halı halakak! Bedı niktız memhune!” diye haykırıyordu” (s.169).

7365. Omuz silkmek

Aldırmamak, umursamamak, benimsememek.

“Cibilliyetsiz herif yine Pera Palas’ta, Cadde-i Kebir’deki gazino ve tiyatrolarda safâ sürüyor, elden çıkmaya başlayan Rumeli mehlekese, felâketle re ve faciâlara **omuz silkiyordu**” (s.135).

Oruç tutmak

Oruç ibadetini yerine getirmek.

“Allahü Teâlâ uğruna çırpınıp debelenen, ayağına üşenmeyip camiye giden, ramazan ayında zahmete girip ter dökerek **oruç tuttuktan** sonra iftarı eden, Peygamber Efendimizin şefaatine mazhar olmak için mücadele veren, kısacası ahret için faaliyet göstererek kozunu oynayan kim varsa ecel terleri döküyordu” (s.17).

7522. Papara yemek

İyice azarlanmak.

“Ama evet efendimcilik mesleğinde adeta rakipsiz olmasına rağmen, şemsiyeyi getirmediği için Paşaoğlu’ndan **papara yemişti**” (s.28).

“Söylentisi tez zamanda paşa babasına geldiğinde **paparayı yerdı**” (s.37).

Para akmak

Yatırım yapılmak.

“Hin tüccârlar sayesinde **paranın akması** sonucu, kilise duvarlarına o dehşetengiz resimler yapan, menâzır hissi bozuk, beceriksiz ressamın yerini, hisli ve içli, nârin ve nâzik, eli işe yatkın üstâdlar almıştı” (s.195).

7531. Para dökmek

Bir iş için çok para harcamak.

“Yüksek tavanlı bu odadaki tezgâhlar üstünde lüzumsuz bir tahvil terazisi ve havagazına bağlı iki beki dışında hepsi üfleme camdan büyük ve küçük iki kornü, gaz yıkama balonu, manasız bir otuzluk tüp statıği, fuzuli bir desikatör, kip cihazı ve beyhude yere **para dökülerek** satın alınmış benzeri edevat-ı kimyeviye kendini gösteriyordu” (s.22).

7532. Para dönmek

Bir işin yapılabilmesi için haksız yere şuna buna para verilmek.

“Gümrükte **para dönüyor** ve bir tek düğmesine dokunan şahsın derhal kodesi boylayacağı avantacı memurlar da İhsan Sait’in işlerini sürünceme bırakıyorlardı” (s.113).

7533. Para etmemek

1) Değer pahasına satılamamak.

2) Etkili olmamak, işe yaramamak.

“Tüccârın hesabı öyle bir şeydi ki, tılsım büyü dua **para etmez**, ancak adam aklını kullanırsa doğru çıkardı” (s.192).

7537. Para kesmek

Çok para kazanmak

“İşin kötüsü, kaldığı koğuşun ızbandut gibi, her fırsatta ondan bundan **para kesen** zalim ama gayet sofı, beş vakit namazında bir ağası vardı” (s.50).

7549. Para yatırmak

Gerektiğinde almak üzere bir yere para vermek.

“Elindeki **parayı** buna **yatır**” (s.87).

7550. Para yedirmek

Bir işi yapsın diye birine yasa dışı para vermek.

“Şatranç müptelası Alman, eğer memleketinde iktisatlı davranır ve kadına kıza **para yedirmezse**, bu gidişle onun sille servetini kasasından boşaltabilirdi” (s.81).

7561. Parmak basmak

Parmağının ucuna mürekkep sürüp imza yerine kâğıt üzerine basmak.

“Defteri tutan alacaklı ve borçlu, kayıt bölümüne hem imzasını atmış hem de mürekkebe batırdıkları **parmaklarını basmışlardı**” (s.55).

7585. Patlak vermek

Gizlenen ya da kötü olan durum birden ortaya çıkmak.

“Fakat işin en kötüsü, zeplin artık bir kez görüldükten sonra bir harbin **patlak verme** ihtimâliydi” (s.142).

“Tedirginliğinin sebebi ise, seferberlik ve dolayısıyla, **patlak vermesi** kuvvetle muhtemel harp nedeniyle, aşkı cânanı Döjira’ya kavuşmak uğruna inşâsı için senelerdir parasını ve terini akıttığı zeplinin paşalar tarafından cukkalanmasıydı” (s.144).

7619. Pislik götürmek

Pislik içinde olmak.

“Bu nedenle İhsan Sait’in dizleri ve ağı zaten muşambaya dönmüş dar pantolonunu, omuzları ve koltuk altları sökülmüş ceketini, yakası yağ ve kir içindeki Frenk gömleği ve lime lime olmuş boyunbağını buna rağmen yeni kalıplanmış gibi duran fesini **pislik götürüyordu**” (s.51).

Racon kesmek

1) Görünüşe göre hüküm vermek.

2) Gösteriş yapmak.

“Çünkü ilim ve fennin muazzam olduğu tâ gelecek asırlardan, zamanda seyahat ederek tâ bu tarihe kadar gelmeye muvaffak olan adam, salonda **racon kesmekte** kendini haklı görüyordu” (s.232).

Rast gitmek

Uygun düşmek, istenilen biçimde gelişmek.

“İnan olsun, bu sinsî yezidin işleri **rast gidiyor**, zarları ezel ve ahîr düşüş geliyordu!” (s.128).

7658. Ramak kalmak

Az kalsın.

“Sabah ezanı okunduğunda Arap Camii’nde, daha dört saat önce birinin katil diğerinin maktul olmasına **ramak kalmış** iki kişi hayatlarının ilk namazını yan yana kıldılar” (s.47).

7670. Rest çekmek

Kesin ve olumsuz olarak son sözü söylemek.

“Çünkü oyunda kartlar dağıtılırken yüzü ekşidiği için rakipleri adamın eline kötü kâğıt geldiğine hükmediyor, ne zaman **rest çekse** blöf sanıp görüyorlardı” (s.36).

Sakal atmak

1) (Bir satıcıya) Siftah sağlamak, günün ilk alışverişini yapmak.

2) (Memur vb.) Rüşvet vermek.

3) Bahşış vermek.

“Nihayet **sakal attığı** bir imamı daireye gelmeye razı ederek, yiyici bir memuru ona ikna ettirdi ve adam iştahsızca evraka imzasını attı” (s.114).

Saygı duymak

Birine, bir şeye karşı saygı hissetmek.

“Her asil gibi cesur da olduğundan, sağlamcı ve yüreksiz zavallılara, aslında garantili birer ahiret talimât-nâmesi olan kitâplar indirerek kendi hürriyetini kısıtlayan bir ilâha değil, ne zaman yıldırımlar savuracağı, ne zaman kar yağdıracağı, ne zaman açacağı ve ne zaman dolu boşaltacağı asla tahmin edilemez, o mutlak anlamda hür, Gök Tanrı’ya **saygı duyardı**” (s.125).

Sefâ sürmek

Rahat, sakin ve eğlenceli yaşamak.

“Cibilliyetsiz herif yine Pera Palas’ta, Cadde-i Kebir’deki gazino ve tiyatrolarda **safâ sürüyor**, elden çıkmaya başlayan Rumeli mehlekesine, felâketle re ve faciâlara omuz silkiyordu” (s.135).

7785. Selâm almak

Birinin selamına karşılık vermek.

“O da nezaketen **selâmı aldı**” (s.88).

7790. Selâm vermek

1) Birine esenleme sözü söylemek.

2) Namazı bitirirken başını sağa ve sola çevirmek.

“Sinir tutunca kafası mütemadiyen sağa doğru sallanıyor, namazda solundaki meleğe **selâm vermesi** zorlaşıyordu” (s.41).

“Kâtip nazikçe başını öne eğip, her ne kadar sokakta ise de, İhsan Sait’e **selâm verdi**” (s.88).

“İhsan Sait eğilerek bu muhterem pedere **selâm verdikten** sonra salondan çıktı” (s.111).

“O esnâda, elinde bir Amati ile hürmetle eğilip **selâm verdikten** sonra salona giren bir kemancı, gâyet romantik bir nağme çalmaya başlamıştı” (s.129).

“Zâbitlerden ikisi topların yanında durup, ona **selâm çakan** astına tepeyi işâret etti, derken geldiği yoldan dörtnala geri döndü” (s.176).

Servis yapmak

Sofrada hizmet etmek ve yemeği dağıtmak.

“Beyaz önlük giymiş iki komi masalara **servis yaparken**, elinde Napoliten mandolinle saç sakalı birbirine karışmış bir ihtiyar yeri göğü çınlatarak Rumca şarkılar söylüyor, daha kırtıpil görünen diğeri ise gitarıyla ona refakat ediyordu” (s.38).

7840. Sıkıntı çekmek

Geçim darlığı içinde olmak.

“Neyse ki şarap temininde **sıkıntı çekmiyordu**” (s.78).

“Derken kapı gıcırdayarak açıldı ve bir zamanların o kibirli Moğolu, atlattığı nice varta ve **çektiği** onca **sıkıntıdan** sonra bir deri bir kemik ve iki büklüm, âdeta mezar kaçkını gibi karşılarında belirdi” (s.236).

“Paşaoğlu’nu, Demir Minâreler’i, orayı nasıl ele geçirdiğini, Almanla yaptığı şatranç müsabakasını, Rebaz’ı, Döjira’dan aldığı ilk mektubu, ona olan aşkını ve çektiği acıyı, imâl ettirdiği uçağı, zeplini, kendini dondurucu soğukta muhâfaza ettirerek geleceğe nasıl yolculuk ettiğini, kibrini, kibriyle işlediği günâh ve cinâyetleri, nasıl Âlî İhsan adıyla harbe gittiğini, orada **çektiği sıkıntıları**, aldığı vicdânî ve bedenî yaraları, yine gelip kendine nasıl secde edip, kendini nasıl affetmeyi başardığını, bütün bunlardan çıkardığı dersleri, İdris Âmil’i, nâm-ı diğer İnsan-ı Kâmil’i, ona olan özlem ve gıptasını, dünyada olup bitenleri bir bir yedi kişiye yazdırdı” (s.239).

Sigara tellendirmek

Keyifle sigara içmek.

“Akşamüstüne doğru yalının bahçesine çıkan Paşaoğlu burada ulu bir çınarın gölgesindeki şezlonga uzanıp kahvesini içer, bir de **cıgara tellendirirdi**” (s.20).

Sipariş vermek

Bir şeyin yapılmasını, getirilmesini veya gönderilmesini birine ısmarlamak.

“Sandalyesini çekip nârin avını oturtuktan sonra, garsona önce kendi **siparişini verdi** ve ardından zâbite, çapkınca tebessüm ederek ne arzu ettiğini sordu” (s.129).

Son vermek

Bitirmek, sona erdirmek.

“Oysa Cemahîr-i Müttehîde’deki köleliğe **son vermek** için çıkan dâhil!” (s.197).

“Ortalıkta bir keşmekeş hüküm sürüyordu ki, smokinli, gücü ve forsunu kullanarak onları ayırdı ve kargaşaya **son verdi**” (s.231).

7918. Sopa yemek

Sopa ile dövülmek.

“Az sonra polis gelmiş ve Bevval, sopa üstüne **sopa yiyeceği** nezarethaneye atılmıştı” (s.111).

7927. Söz açmak (Bir şeyden)

Bir konu üzerinde konuşmaya başlamak.

“Ne var ki bir üçüncü münevver zümresinden de **söz açmak** doğru olacaktı” (s.205).

7939. Söz (laf) dinlemek, (Söz tutmak), (Söze yatmak)

Söylenen bir sözü, verilen bir öğüdü kabul etmek, davranışlarını bunlara uydurmak.

“Milletine **lâf** lâkırdı **dinletemedi**” (s.195).

7980. Söz vermek

1) Yapacağını kesin olarak söylemek

2) Oğullarıyla evlendirmek üzere bir kızı isteyen aileye, kızın ailesi “peki” demek.

3) Bir toplantıya başkanlık eden kişi konuşmak isteyen kimseye konuşma izni vermek.

“Onlara teklif edeceği şeyler ve **vereceği sözler** menfaatlerine uygun olduğu sürece, İttihatçılar ve Masonlar, Moğol’un kirli emellerine yüksek sadâkatle hizmet edeceklerdi” (s.129).

8069. Şafak sökmek

Sabaha karşı, gece karanlığı aydınlığa dönüşmeye başlamak.

“Araba süren kamburu **şafak sökene** kadar takip eden İhsan Sait, güneş doğduğunda Demir Minareler’i görüverdi” (s.63).

Şeytan aldatmak

Bazı davranışlarda iradeli, güçlü davranmamak, nefesine uymak.

Şeytan aldattığından olsa gerek, cinâyetlerini işte bu uykuda işler, hamamcı olurdu!” (s.136).

8136. Taban tepmek

Yorgunluğa katlanarak uzun yol yürümek, çok gidip gelmek, sık sık gitmek.

“O sırada Alyon Sokak’ta nefes nefese **taban tepen** şüpheliden dört yüz adım kadar gerideydiler” (s.14).

Tahsil görmek

Eğitim almak.

“Zâten hemen hepsi Avrupa’da **tahsil görmüştü**” (s.204).

Taş atmak

Birine dolaylı olarak iğneleyici, dokunaklı söz söylemek.

“Kendi dengi olanlara kılıncı çekmeye, kendisine **taş attıkları** takdirde platinden sert yılanını maymunların ağzına cevap olarak vermeye ve ulemânın da, şuarânın da, ukelânın da, üdebânın da efkâr-û tefekkürünü sinkâf etmeye hazır bu barbar, habis zihninde sâbit fikir hâline gelen şu hava sefinesinin inşâsı için ne kumpaslar kurmuş, ne fırıldaklar döndürmüştü!” (s.128).

Tekbir getirmek

Müslümanlıkta Tanrı'nın büyüklüğünü yüceliğini anmak için söylenen ve Allahuekber sözü ile başlayan duayı okumak.

“Göktaşları, seyyâreler, yıldız ve takım yıldızlar, pulsar ve bulutsular onun çevresinde **tekbir getire** getire dönüyor” (s.238).

Tekmil vermek

1) Ast bir iş ve durum hakkında üste bilgi vermek.

2) Ast, üstüne künyesini söylemek.

“En sonunda bekçinin mesaisi bitti ve vukûat **tekmili vermek** üzere, bağlı olduğu karakola doğru yola koyuldu” (s.212).

8240. Ter dökmek

Zor bir iş üzerinde uğraşmak.

“Allahü Teâlâ uğruna çırpınıp debelenen, ayağına üşenmeyip camiye giden, ramazan ayında zahmete girip **ter dökerek** oruç tuttuktan sonra iftarı eden, Peygamber Efendimizin şefaatine mazhar olmak için mücadele veren, kısacası ahret için faaliyet göstererek kozunu oynayan kim varsa ecel terleri döküyordu” (s.17).

8284. Top atmak

İflas etmek.

“Adamların hesaplarının doğru olması icâp ediyordu, yoksa **topu atarlar**, parasız çulsuz kalırlardı” (s.192).

Türkü tutturmak

Türkü söylemek.

“Bir de **türkü tutturmuş**, keyif ve coşkusundan yolu üzerindeki konserve kutularını, şişe kırıklarını, buruşturulup atılmış kâğıtları tekmeleye tekmeleye yürüyordu” (s.222).

8374. Uyku basmak (bastırmak)

Çok uykusu gelmek.

“İhsan Sait’e **uyku bastırması**” (s.94).

“İçtiği ayranın tesiriyle **uyku bastıran** İhsan Sait yatağına uzandı ve hemen yanibaşında yatan, Sultanahmet Hapihanesi’nde rahata iyice alışmış Bevvâl’i dürtükleyip uyandırdı” (s.118).

8375. Uyku çekmek

Uzun bir süre uyumak, iyice uyumak.

“O gece yattığında deliksiz bir **uyku çeken** İhsan Sait, sabah olduğunda, Prens Dojira’ya yazdığı mektubu akşamdan içine bırakıp kilitlediği kasanın açık olduğunu gördü ve gülümsedi” (s.95).

Vakit geçirmek

Oyalanmak, uğraşmak.

“Bu nedenle canı sıkılan Binbaşı, **vakit geçirmek** için olsa gerek, esrarengiz şahsa şöyle bağırdı” (s.202).

8509. Yağ bağlamak

1) Semirmek.

2) Üzerine yağ birikmiş olmak.

“Tam olarak nereden olduğu bilinmiyor, ama susuz ziraat yapılan, dolayısıyla ahâlinin ziyâdesiyle boş zamanının olduğu, bu nedenle pinekleyip **yağ bağladıkları** için enselerinin katmerlendiği bir muhitten olsa gerek” (s.161).

Yardım görmek

Destek elde etmek, bağış almak.

“Fransa Kralı Lui’den de **yardım görüp** gâlip geldiler” (s.196).

Yelken açmak

Yola çıkmak için hareket etmek.

“Derken uçsuz bucaksız deryâya **yelken açtı** ve hakikaten de haftalar sonra karaya vâsıl oldu” (s.195).

8733. Yol açmak (Bir şeye)

- 1) Davranışıyla başkalarının da o işi yapmasına örnek olmak, öncülük etmek.
- 2) Neden olmak.

“Kendisinden önceki mahkûmların boş ranzalara yazdığı aşk ve gurbet şiirlerini okuyup ağlamaklı oluyor, helâ kapısı arkasındaki müstehcen resimler ise geceleri şeytanın onu aldatmasına **yol açıyordu**” (s.112).

“Ardından kıtlıktan milyonlarca insanın vefatına **yol açtılar**” (s.198).

“Dazlağı yere yıktıktan sonra birbirleriyle kavgaya tutuşanların **yol açtığı** keşmekeşe nihâyet veren smokinli, “Ama bu adam tek başına işin üstesinden gelemez ve bizim kâbusumuz da nihâyet bulmaz!” dedi” (s.232).

8737. Yol almak

Yolda ilerlemek.

“Çimenler üzerinde **yol alan** tayyâre kendi kendine yerden kesilmişti” (s.122).

“İhsan Sait kordona asılıp kış safra tankından su boşaltınca, zeplin bir süre kuyruk havada **yol aldı**” (s.150).

“Tabana kuvvet biraz daha **yol aldıklarında**, gece yarısından çok sonra yirmi hâneli bir köye girdiler ve birbiri ardına, “Mevzûn adım! Marş!.. Yerinde say! Marş!..Kıt’a dur! Hazrol! Sola-dön! Rahat dur!.. İstira hat et!.. Sağol!” sesleri duyulmaya başladı” (s.174).

Yol gitmek

Yolda ilerlemek.

“Silkelene sarsıla, savrula silkile epey bir **yol gitmişlerdi** ki sürücü dizginlere asılıp içeriye seslendi” (s.28).

8780. Yuha çekmek

Hakaret etmek için “yuha” diye bağırmak.

“Kadının kıcını avuçladığı için durmadan kendine **yuha çekiyor**, nefesine gem vuramadığını düşündükçe bre aman diyordu” (s.112).

8856. Yüz çevirmek

Ona karşı gösterdiği ilgiyi kesmek.

“Mavi Salon’daki yedi kişiden aldığı hayat dersi ve nasihatın bir semeresi olarak, gelecekte bugüne değil, daha da geçmişe, seneler ve seneler öncesine tekrar seyahat edip ağzının payını alan bu sabık barbar, çok önceki bir başka devirde, yani şeytanî bir mahlûk olduğu zamanlarda, haftalar ve aylarca, dağlarda dolaşp Tabîat’ta Yüce Varlık’ı aramış, dünya nimetlerine **yüz çevirmiş**, kendisine yapılan türlü haksızlığa gülüp geçmeyi öğrenmiş ve en önemlisi, dünyaya ve burada yaşayanlara borcunu ödemeye muvaffak olmuştu” (s.236).

8868. Yüz sürmek

Büyük sevgi, saygı gösterilen birinin katına çıkarken eşiğine, ayağına doğru - yüzünü yere sürercesine- eğilmek.

“Bir zamanlar kapuma **yüz süren** Suhulettin dinilen deyyus için geldim” (s.62).

“Sirkeci’de inip köprüye yürürlerken o dinli diyanetli, o namazında abdestinde, o Hacca gidip Kâbe örtüsüne bir yüz sürmek için yanıp tutuşan, o Hacer’ül Esved’i bir öpmek için can atan kambur Bevval, kendisini erkek yapan saik nedeniyle olsa gerek, Eminönü Meydanı’nda bir kadının tombul kalçasını mıcıklayıverdi” (s.111).

“Nihâyet İhsan Sait, yine kaparoz verdiği imamla yamyamın eşiğine yüz sürüp artık imzâyı atmasını ricâ edince adam insâfa gelir gibi oldu” (s.114).

8869. Yüz tutmak

Olma yönünde ilerlemek.

Gerçi çocuğun cebindeki taşlar bitmeye **yüz tutmuştu** (s.35).

“Vakit gece yarısını geçince yerinden kıpırdama ihtiyacı hissetti, çünkü yanı başındaki canavarın cesedi kokmaya başlamış, üstüne üstlük mumda sönmeye **yüz tutmuştu**” (s.56).

“30 adam yüksekliğindeki ahşap tavanın sağında, her ne kadar isten kararmış olsa da “Allah” lafzı, solunda ise silinmeye **yüz tutmuş** “Muhammed” ismi yazılı

olduğuna bakılırsa burası camii gibi bir mübarek mekân olmalıydı ama kelepçelenip demet haline getirildikten sonra yirmisi otuzu duvarlara rapt edilmiş ve metrelerce uzanan elektrik kablolarına ne buyrulurdu?” (s.66).

“Gözleri ve genizleri yanmaya **yüz tuttuğunda** avaz avaz haykırmaya, sonra da deli danalar gibi böğürmeye başladılar” (s.148).

Zarar vermek

- 1) Kötülük etmek
- 2) Birinin parasal kayba uğramasına sebep olmak.

“Çünkü onlar için haklı yâhut haksız olmak değil, birilerinin kendilerine **zarar verip** vermemesi önemliydi” (s.168.s)

Zeval bulmak

Bozulup yok olmak, çökmek.

“Göklere miracından sonra, o korkunç soğukta lahdinin içinde mermer bir ilâh heykeli gibi kaskatı buzlaşan Moğol’un bedeni bu hâliyle, **zevâl bulmadan** pâyidar kalacaktı” (s.158).

4.1.5.3. İsim+ İyelik Eki- Fiil Biçimindeki Deyimler

2745. Adı çıkmak

- 1) Pek haklı olmadığı halde ün kazanmak.
- 2) Namusça lekeli biri olarak bilinmek.

“Çünkü o devirde kadın kız, yabancı bir erkekle sokakta görüldü mü **adı çıkar**, neredeyse nâmusu kirlenir, hakkında “Falancayla konuştu! Falancayla düşüp kalktı!” dedikodusu çıktığından kısmet bulamaz, cam kenarında koca bekleye bekleye kurur giderdi” (s.208).

2990. Aklı gitmek

Çok beğenmek, bayılmak.

“Ama İdris Âmil’in, hele Beyoğlu’nda o dünya güzeli, çivi topuklu iskarpinleriyle attıkları her adımda bembeyaz ipek çoraplarının sardığı baldırları titreyen kızları gördükçe **aklı giderdi**” (s.208).

3180. Amanı kesilmek

Aman diyecek gücü kalmamak, yardım dileycek kimse bulamamak.

“Hal böyle olunca kendisinde baş beyin kalmıyor, artık iki üç saatten sonra **amanı kesiliyordu**” (s.76).

Asabı bozulmak

Sinirlenmek, morali bozulmak.

“Bu sırada bir nefer **asabı bozulduğu** için zangır zangır titreyen kumandanı havlu sallayarak ferahlatmakta, diğeri elinde nane ruhu damlatılmış bir bardak su ile hazır beklemekte, zalim amiri ise mülazımın birbirine vuran çenelerinden gelen takırtıyı, telefon hattındaki arızadan kaynaklanan parazit sanmaktaydı” (s.13).

Bacası tütme

Ailenin yaşamının sürüp gitmesi.

“Hayatta kalan zabite bir sünnetçi pansuman yapmış, adam beyinde kurşun olduğu halde senelerce **bacasını tüttürüp** on gömlek eskitmiş, ancak huyu suyu değişmişti” (s.23).

3818. Benzi atmak

Korkudan heyecan gibi sebeplerle aniden benzi sararmak.

“Arap kitaptaki hikâyeyi anlatırken o, gülmekten zaman zaman tıkanır, suratı önce kıpkırmızı ve sonra da mosmor olur, boğulma tehlikesi baş gösterince de, Paşaoğlu’nun sıhhatinden mesul olan uşağın **benzi öyle atardı ki**, o anda görenler zavallı Arap’ı bir Şimali Avrupa kavmine mensup zannederlerdi” (s.20).

3844. Beyni bulanmak

Sersemlemek, rahat düşünemez olmak.

“Kendini daima geleceği hesaplamak zorunda hissetmiş İhsan Sait’in **beyni bulanmıştı**” (s.86).

4136. Burnu büyüme

Büyüklenmek, kibirlenmek.

“Bu haliyle hele hele Dersaadet gibi bir yerde tek olunca, **burnunun büyümesi** kaçınılmazdı” (s.91).

Burnu büyümüş insan ne hâllere düşüyor Ya Rabbi! (s.135).

Canı çekilmek

1) Vücudun herhangi bir organının canlılığı azalır gibi olmak.

2) İçi ezilmek.

“Çünkü ödemesi gereken bütün bedelleri ödediğini düşündüğünden, **canı** artık **çekiliyordu**” (s.184).

Canı gidip gelmek

Ayılıp bayılmak.

“**Canı gidip geliyor**, gözleri kararır gibi oluyordu” (s.35).

4238. Canı sıkılmak

Yapacak işi olmadığından içinde bir sıkıntı duymak, bir olaya üzülmek, bir kimseye öfkelenmek.

“Ama onun hafiye olduğunu ve belli ki yarın öbür gün ona işi düşebileceğini bilen garson ondan para almayınca hafiyenin **canı sıkıldı**” (s.101).

“Bu nedenle **canı sıkılan** Binbaşı, vakit geçirmek için olsa gerek, esrarengiz şahsa şöyle bağırdı” (s.202).

4241. Canı yanmak

Bir yeri acımak.

“**Canı yanıp** izzet-i nefsi kırılan bu dam ise bir nara attıktan sonra çeşme başından fırlayarak hem şaplak atan müridin hayalarına hem de ona tecrübi yolla ilahiyat öğreten şeyh efendinin kuyruk sokumuna tekme indirdi, üstelik bir de enselerine enselerine patlatıyordu” (s.40).

4677. Dili açılmak (Dili çözülme)

Konuşmaya başlamak.

“Nihayet bu şahısların da **dili çözüldü** ve Padişah’ımızın hürriyet ilan ettiğini önce bir alay insan, derken koskoca bir güruh öğrendi” (s.103).

4686. Dili dönmemek

Yanlışsız söyleyememek.

“Yemin billâh ederek efendisine, artık her ne olduysa, o şeyi kendisinin yapmadığını anlatmaya çalışıyor, ama eli ayağı gevşediğinden ağzında **dili dönmüyor** ve muradı meramı anlaşılamıyordu” (s.85).

4707. Dili tutulmak

Korku, heyecan gibi nedenlerle söz söyleyemez olmak.

“Kapıdan “Davranma yakarım!” diye bağırmak istedi ancak **dili tutulmuş** olacak ki, ağzından sadece zavalıca bir inilti çıktı” (s.70).

“Üstelik bir de gözyaşı lekesi olan bu mektubu okurken İhsan Sait’in eli kolu titriyor, tuttuğu kâğıt sarsıntının etkisiyle hışırdarken, kalbi aşırı heyecandan güm güm atan ve neredeyse **dili tutulan** adamcağızın ağzından belli belirsiz, “ Ibı! Ibı! Ibı! Ibı! Ibı! Ibı! Ibı! Ibı!” sesleri çıkıyordu” (s.93).

“Şaşkınlıktan ağzı bir karış açılan İdris Âmil’in **dili tutulmuştu**” (s.218).

4709. Dili varmamak

Kötü bir şey söylemeyi doğru bulmamak, istememek.

“Söylemeye insanın **dili pek varmaz** ama şimdi ancak, zabıta teşkilatının deyişiyle her ceset, müminlerin tabiriyle her mevta, çelebilerin deyimiyle her naaş, külhanilerin üslubuyla her leş yahut kitabi tabiplerin ilmi terimiyle her kadavra kadar ehemmiyetleri vardı” (s.17).

Façasını bozmak

Birisini yüzünden yaralamak, yüzünde kalıcı bir iz bırakmak.

“Babalar kızlara, bu nazik ve narin delikanlıya tav olmamalarını, çünkü hayattaki tehlikelerden onları ancak, düelloda **façası bozulmuş**, yanağında veyahut alnında en az bir kılınç izi olan, kanlı canlı ve paraya önem veren gerçek centilmenlerin koruyacağını anlatmışlardı” (s.61).

5431. Gıkı çıkmamak

Bir davranış karşısında hiç sesini çıkarmamak.

“Daha bir dakika önce ağzı dili bağlanmış bir kâtip çan çan konuşuyor, hafiye oradayken **gıkını çıkarmayan** meslektaşısı ise lafı ağzından kapıp tatavayı sürdürüyordu” (s.101).

5463. Göğsü kabarmak

Övünç duymak.

“Ayıptır söylemesi, helâyâ gidip yestehlediği zaman çömeldiği yerden kalkar ve bedeninden çıkan gâitasını uzun uzun hayranlıkla, **göğsü kabarana** kadar seyreder, ardından da anasının her zaman dolu bıraktığı ibrikteki suyu, içi cız ederek döküp necâsetini, daha doğrusu opus’unu deliğe uğurlardı” (s.206).

5487. Gönlü bulanmak

Midesi bulanmak.

“Nazar mı değdiğindendir, yoksa az önce mideye indirdiği ahududulu şarlottan mı bilinmez Paşaoğlu’nun **gönlü bulanıyor**, öğüreceği geliyordu” (s.35).

5611. Gözleri buğulanmak

Gözleri yaşararak çevreyi bulanık görmek.

“Bevval beygiri kırbaçlayıp onu Ayestefanos İstasyonu’na götürürken, gece o saatten sonra başı yastık yüzü görmediği için **gözleri** uykusuzluktan **buğuluydu**” (s.87).

“Bu yüzden **gözleri buğulandı**, ardından dolu dolu oldu” (s.94).

5615. Gözleri dolmak (dolu dolu olmak)

Üzülme ya da duygulanmadan gözleri yaşla dolmak.

“Bu yüzden **gözleri** buğulandı, ardından **dolu dolu** oldu” (s.94).

Gözleri dolmuştu (s.234).

5616. Gözleri (gözü) dönmek

Aşırı bir istek ya da öfkelenme dolayısıyla saldırarak durumda olmak.

“**Gözü dönmüş** Kazaklar, mahmuzladıkları atlarını dörtnele onlara doğru koştururlarken, içlerinden biri, “Hiy teveye a rot!” diye küfredip, mızrağını bir süvârinin ağzına daldırıp ensesinden çıkardı” (s.179).

5622. Gözleri kararmak

Baş dönmesinden, açlıktan, aşrı yorgunluktan gözleri iyi göremez olmak.

“Canı gidip geliyor, **gözleri kararır** gibi oluyordu” (s.35).

5625. Gözleri parlamak

Yüzünde sevinç ve umut belirtileri görülmek.

“Gel gör ki bir gece dalga boyu değiştiğinde kulaklığından şuna benzer bir ses işitince **gözleri parladı**” (s.76).

“İhsan Sait’i fark edince **gözleri parıldadığı** halde şöyle nida etti:

Melûn barbar fazla konuşmadı, çünkü hava sefinesinin, yemek masasına çarşaf gibi yayılan planlarını elleriyle âdeta okşaya okşaya incelemesine bakılırsa tava gelen zâbitin **gözleri**, on dörtlük bir genç kızın kiler gibi **parlamış**, dudakları namâsum bir tebessümdür yayılmıştı” (s.130).

“Âsi çiftçinin **gözleri** heyecanla **parıldamıştı**” (s.165).

“Kazandıkları bu sınırlı hürriyetle çoğunun **gözleri** umutla **parıldadı**” (s.230).

5646. Gözü dalmak

Gözü bir noktaya dikilmiş olarak, dalgın bakmak.

“Derken sinirli bir şekilde gözlerini ovuşturan adama meseleyi arz eder, ama mevzunun biraz uzunca, yani dört beş cümle olması sebebiyle çok geçmeden memurun **gözleri dalar**, laf bitince de içi geçmiş ve pineklemeye başlamış olurdu” (s.114).

5658. Gözü ilişmek (Gözüne ilişmek)

Rastgele görmek.

“Ama az sonra Leylâ, elinde tepsiyle ona ıhlamur ikrâm ederken eğildiğinde kızın memelerine **gözü ilişmiş**, o ana kadar uyuyan zebbi, o daracık bornozu adamakıllı zorlamaya başlamıştı” (s.220).

5665. Gözü kaymak

Bir şeye farkına varmayarak, elinde olmayarak bakmak.

“Sipariş ettiği krepli sığır konsomesi geldiğinde, Paşaoğlu’nun **gözü** bu grubun yanındaki masaya **kaydı**” (s.29).

5713. Gözü olmak

Bir şeyi elde etme isteği taşımak.

“Daha dün gece bir canavarın taarruzuna maruz kaldığı için yine sallana sallana Culyano’nun mekânına dönerken birkaç sofı zat tarafından güpegündüz sarhoş dolaşmakla itham edilip azarlandıysa da onun **gözü** kasanın içindekilerde **olduğu** için sataşmaları nazar-ı dikkate almadı” (s.57).

“Ama İdris Dede’nin parada **gözü yoktu**” (s.117).

“Bu adamın parada pulda **gözü yoktu**” (s.192).

5720. Gözü tutmak (tutmamak) (Birini, bir şeyi)

1) Görünüşü, davranışı dolayısıyla bir kimseyi beğenmek (beğenmemek).

2) Görünüşü, durumu dolayısıyla bir şeyi beğenmek (beğenmemek).

“Brrrrrs! Çüşüş! deyip atları bu kapı önünde durdurduğunda ise içeriden çıkıp gelen adamı pek **gözü tuttu** denemezdi” (s.115).

6140. İçi geçmek

1) Yaşlılıktan, zayıflıktan gücü azalmış olmak.

2) Uyku ağır basıp dalıvermek.

“Derken sinirli bir şekilde gözlerini ovuşturan adama meseleyi arz eder, ama mevzunun biraz uzunca, yani dört beş cümle olması sebebiyle çok geçmeden memurun gözleri dalar, laf bitince de **ichi geçmiş** ve pineklemeye başlamış olurdu” (s.114).

“Pinekleyen bir itin yanındaki samanların üzerine bir seksen uzanmış, kafasını yastık niyetine onun karnına yerleştirmiş olanın ise **içi geçmişti**” (s.146).

6147. İçi kalkmak

Midesi bulanmak.

“Selahattin ise **içi kalkıp** ikide bir istifrâğ ettiğinden, onlara yardım edecek hâlde değildi” (s.148).

6189. İçi yanmak

Çok büyük bir acı ve üzüntü duymak.

“Güzel gözlerinizden damlayan inci, okudukça beni meftun eden mektubunuza değil, adeta **içimi yakan** cehennem alevine damlayıp söndürdü ve sinemdeki yaralara devâ oldu” (s.94).

6187. İçi titremek

1) Bir zarar gelecek korkusu içinde bulunmak.

2) Çok istek ve özlem duymak.

“Ertesi gün, birleştirdikleri üst kanadın altına iki sehpa koyup tayyâreyi bunun altına getirdiler ve kanadı gövdeye **içleri titreyerek** rapt ettiler” (s.119).

6332. İşi düşmek (Birine, bir yere)

Yapılacak bir işi için birinden yardım isteme durumunda olmak, bir yerde yapılacak işi bulunmak.

“Ama onun hafiye olduğunu ve belli ki yarın öbür gün ona **işi düşebileceğini** bilen garson ondan para almayınca hafiyenin canı sıkıldı” (s.101).

“Bulundukları dairede Padişah Efendimiz’in resmi asılı olduğu için arkalarını devlete dayar, kendirline **işi düşen** şahısları, maaşları onların vergilerinden ödendiği halde azarlar, hakir görür, itip kakarlardı” (s.113).

“Gel gör ki tâlih, bir inkılâp, belki de ihtilâl ve hattâ bir isyân demek olan ziraat gibi bir faâliyetle meşgul âsi çiftçiye de yâr olsaydı, o da tahıl tüccârı önünde boyun büküp el pençe divân durmak yerine, vazife ve maaşla devletimizde bir

makama kurulup, dâiresine kendi köyünden **işi düşen** nâmert köylülerini sürüm sürüm süründürüp hayattan kâm alırdı” (s.162).

6443. Kafası kızmak

Öfkelenmek.

“**Kafamı kızdırma!** Sen nereden geldin buraya!” (s.203).

6741. Keyfi gelmek

Neşelenmek.

“**Keyfi** yerine **gelmiş** olacak ki, kerevetin yanındaki sehpa da bulunan fonografa Pervuz Hanım’ın kantosunun kaydedildiği silindiri yerleştirdi ve aleti kurdu” (s.68).

“İhsan Sait’in **keyfi** iyice yerine **gelmişti**” (s.80).

“Ama koskoca, sakı sakalı ağarmış, kelli felli, kıçlı göbekli adamların koşar adım kaçtığını görünce **keyfi** yerine **gelmişti**” (s.102).

6742. Keyfi kaçmak

Neşesi bozulmak.

“Günün birinde öğle molasında, amelelerin yemeği namazı bırakıp hangardan dışarı koşuşturmaları üzerine dışarı çıktığında **keyfi** iyice **kaçmıştı**” (s.137).

Kıçı kalkmak

Kendi yetenekleriyle üstesinden gelemeyeceği bir işi başarabilirim sanmak, kendisine birden güvenivermek.

“Derken kralların teker teker **kıçıları kalkmaya** başladı” (s.194).

“İşin kötüsü çalıştırdıkları adamlar yine iş başındaydılar ama, sanki **kıçıları kalkmış** gibiydi” (s.230).

6762. Kılı kıpırdamamak

Bir şeyler yapması beklenen durum karşısında en küçük bir davranışta bulunmamak.

“Uykusuz, bitkin, aşağılanmış, sol gözü morarmış, kafası ağrıdan zonklayan İhsan Sait, **kılı kıpırdamadan** Alman’a bakıyordu” (s.100).

6990. Kuyruğu titremek

Gebermek.

“Yarım saat içinde, işte bütün bu zavallılar **kuyruğu titretmişti**” (s.148).

7089. Makaraları koyuvermek

Kahkahalarla uzun uzun gülmek.

“Kim bilir kaç kere *Kur’ânı* hatmetmiş zavallı arap bu âmiyâne eseri kıraat ederken o, bakalım hikâyede daha ne maskaralık olacak diye otuz iki dişini göstererek sabırla bekler, eserin müellifi bir kepazelik anlattı mı Paşaoğlu **makaraları koyuverip** kahkaha üstüne kahkaha patlatırdı” (s.20).

7248. Nefesi tükenmek

Bir konu üzerinde söz söyleye söyleye çok yorulmak.

“Neredeyse iki gündür yemek yemeyen, uyku uyumayan askerlerin bacaklarında mecâl kalmamış, yorgunluktan **nefesleri tükenmişti**” (s.173).

7413. Ödü patlamak

Ansızın çok korkmak.

“İşin fenası daima olduğu gibi arkasına dönüp bir nazar etmekten de **ödü pathyordu**” (s.88).

“Çünkü dünyanın tahmin edilebilir olmaması **ödlerini patlatıyordu**” (s.126).

“Sargon gibi diğer bir zorbanın, Ramses’in de vefât etmekten **ödü patlar**, bu yüzden sadece askerlerden değil, hekimlerden oluşan bir ordu da beslerdi” (s.190).

7507. Paçaları (kolları) sıvamak

İşe bütün gücüyle girişmeye hazırlanmak.

“Ancak bu kölelerden aceleci olan bazıları, ilâhi kanunları terk edip, tabîatın kanunlarını keşfetmek için **paçaları sıvadı**” (s.126).

Paçası tutuşmak

Telaşlanmak.

“Hele hele Harbiye Nezâreti’nden bazı paşaların ve işin kötüsü, Makbul İskoç Riti Şûra-yı Âlî-i Osmanî üstâd-ı a’zâm-ı Faik Süleyman Paşa’nın, inşâsı henüz tamamlanmamış o muazzam hava sefinesini teftiş için hangara geleceklerini haber aldığıında, vaktiyle mangalda kül bırakmayan bu melûn Moğol’un **paçaları tutuşmuş**, beti benzi atmış, korkudan eli ayağı çözülmüştü!” (s.135).

Poz vermek

Resim yaptırmak veya fotoğraf çektirmek için durum almak.

“Ama pantolonu ütülü ve iskarpinleri pırıl pırıl olduğu hâlde adam, yani kendisi, başparmaklarını pantolon askılarına geçirip kasıldığına bakılırsa, bir de kibirle **poz vermişti**” (s.90).

“Bu yüzden kendisini, sonu belli olmayan bir maceraya sürükleyip çaparize getireceğinden çekindiği, o fotoğrafta kibirle **poz vermiş** tırnaksıza, yani bizzât kendisine, pek itimât etmiyordu” (s.90).

Sırası gelmek

1) Bir başkasından sonra sıra birinin veya bir şeyin olmak.

2) Sırası düşmek.

“Vazifesini artık îfâ etmeye **sıra geldiğini** zannederek, “Müsaadenizle!” bile demeden, yakışık almaz bir şekilde yerinden kalkıp ellerini bir ovuşturdu” (s.201).

Sinirleri bozulmak

Çok sinirlenmek, ne yapıp edeceğini bilmeden şaşkın, karmaşık bir duruma düşmek.

“Ne var ki **sinirleri** biraz **bozulduğu** için uyumakta zorlanıyordu” (s.89).

Şansı dönmek

Talihi iyiye doğru veya kötüye doğru dönmek.

“Başlangıçta fena gitmiyordu ama sonunda **şansı döndü** ve Allah’ın işine bak ki Aman Baba onu mars etti” (s.44).

8228. Tepesi (beyni)atmak

Birden bire çok öfkelenmek.

“Hâl böyle olunca, haklı olarak **tepesi atan** dazlak, kasketli Sadri Müslim’e, “Sandalyende pinekleyeceğine git de bana bir çay koy. Burada işimiz çok!” diye çıkıştı” (s.226).

Tıkacı atmak

Çok öfkelenerek daha önce yapmadıklarını yapmak, söylemediklerini söylemek.

“İhsan Sait, “Haydi Bevval, bir orta kahve yap”demeyegörsün, adamın yüzü alabora oluverir, öfkeden **tıkacının attığı** her hâlimden belli olurdu” (s.84).

8333. Tüyleri ürpermek

Üşümekten, korkmaktan, dehşet duymaktan, vücuttaki kıl dipleri kabarmak.

“Bir defasında odasında mikrofon başındayken **tüyleri ürperir** gibi olmuş, Allah biliyor ya, arkasını dönüp bir bakmaya cesaret bile dememişti” (s.83-84).

“Bevval’in **tüyler ürpertici** bir alışkanlığı da mutfakta masatla bıçak bilemekti” (s.84).

8712. Yıldızı parlamak

Ün kazanmak, talihi açılmak.

“Şu, ilk ve tek şiirini, Kapalıçarşı’da kuyumculuk yapan ve Fırka’nın ileri gelenleri arasına girmeye gayret eden Rışar Diriboz nâm bir hayırseverin maddî destek sağladığı, Boz dergisinde neşrettikten sonra **yıldızı parlamıştı**” (s.206).

8818. Yüreği çarpmak

Çok heyecanlanma dolayısıyla yüreği hızlı hızlı çalışmak.

“Biraz sinirlenip sıkılan İhsan Sait zarfı açtı ve güzeller güzeli Prenses Dojira’nın o fotoğrafını gördüğü anda, **yüreciği çarpmaya** başladı” (s.91).

8821. Yüreği erimek

Kaygı içinde bulunmak, üzülecek bir durum olacak diye içinde bir rahatsızlık bulunmak.

“Korkudan hala **yüreğinin** yağının **eriyedurduğu** ve dişleri takırdadığı ve gözlerinin içi güldüğü halde, dizleri üzerinde üç kat aşağıya, zemine indi ve bu sırada sabah ezanını işitti” (s.56-57).

Yüreği götürmemek

Dayanamamak, katlanamamak.

“Bir sonraki ay bu vaziyeti **yüreği götürmemeye** başladı” (s.113).

8823. Yüreği hoptlamak

Birden bire korkup heyecanlanmak.

“Ancak ne iştir ki sağ yanında pis, sanki bir hayvan leşininki gibi bir koku burnuna gelince **yüreği hoptladı**” (s.55).

8840. Yüreği sızlamak

Derin bir acıma duygusuyla üzülmek.

“Fazla dayanamayan İhsan Sait **yüreği sızıldamış** olmalı ki, cüzdanından 50 kaime çıkardıktan sonra, öfkeli Bey’e ‘Efendim, bu para zararınızı karşılar. Kabul buyurunuz ve delikanlının ceylanını bırakınız’ dedi” (s.82-83).

8876. Yüzü gülmek

Neşelenmek, sevinmek, sevindirici bir duruma kavuşmak.

“Zaten son zamanlarda memur maaşları ödendiği için piyasanın **yüzü gülmüş**, borçlular birer ikişer gelip hesaplarını kapatmaya başlamışlardı” (s.55).

“Ancak bu duruma sevinmesi gereken Culyano’nun nedense **yüzü gülmüyor**, hatta zaman zaman eli ayağı titriyordu” (s.55).

“Sekiz kişinin de **yüzü gülüyordu**” (s.239).

Yüzü kızarmak

Utanmak.

“İhsan Sait’in mahcubiyetten **yüzü kızarmıştı**” (s.82.)

“İhsan Sait **yüzü** pancar gibi **kızarmış**, ayağa kalkıp geri geri giderken tam arkasındaki koskoca Çin vazosuna çarptı” (s.109).

“Ardından da, duygularını kolay ifâde edemeyen her erkek gibi **yüzü kızarmış** ve başını önüne eğmişti” (s.130).

“**Yüzü kızarmıştı**” (s.211).

4.1.5.4. İsim+(İyelik Eki)+ Belirtme Hâli Eki- Fiil Biçiminde Olanlar

4.1.5.4.1. İsim+ Belirtme Hali Eki- Fiil Biçimindeki Deyimler

6034. Hesabı kapamak (kapatmak)

- 1) Alacağını almış ya da borcunu ödemiş olmak.
- 2) Tartışmaya son vermek.

“Zâten son zamanlarda memur maaşları ödendiği için piyasanın yüzü gülmüş, borçlular birer ikişer gelip **hesaplarını kapatmaya** başlamışlardı” (s.55).

İmzayı basmak (çakmak)

İmzalamak, imza etmek.

“Ama kerhen de olsa **imzâyı bastı**” (s.114).

“Kolay kolay göze alamayacağı bir şey olsa bile, belindeki Kolt’u memurun birine teşhir edince adam zar zor **imzâyı bastı**” (s.114).

6545. Kapağı (bir yere) atmak

İsteddiği daha iyi bir yere geçmek, eski yerinden kurtulup ulaşmak istediği yere kavuşmak.

“Bu yüzden eşin dostun pistonuyla bir daireye **kapağı attıklarında** rahat ve emin bir hayat yaşayacaklarına iyice kanaat getirirlerdi” (s.113).

Kodesi boylamak

Hapse atılmak, tutukevine konmak.

“Aksilik bu ya, Aman Baba’yı ve yüzlerce mücrimi hapisten çıkaran umumi af daha dün ilan edildiği için Bevval’in **kodesi boyalayacağı** kesindi” (s.111).

“Gümrükte para dönüyor ve bir tek düğmesine dokunan şahsın derhal **kodesi boylayacağı** avantacı memurlar da İhsan Sait’in işlerini sürünceme bırakıyorlardı” (s.113).

Küfrü basmak

Küfretmek.

“Fakat Hüdeyde nakliye sefinesini batırmaya muvaffak olduğunda, sahildekiler bu harp sefinesine **küfrü basmışlardı**” (s.168.)

7793. Semeri devirmek

Eşek gibi kabaca yatmak.

“Diğeri çeşmenin tuğla duvarına omzunu dayamış, sonuncusu ise bu şahsın hemen berisine **semeri devirmişti**” (s.146).

7840. Sıfırı tüketmek

Bütün gücünü harcamak, yapılacak başka şeyi kalmamak.

“Neredeyse **sıfırı tüketmek** üzereydi” (s.76).

“Ama hemen hepsi **sıfırı tüketmişti**” (s.150).

“Ancak kimsede can kalmamış, hemen herkes **sıfırı tüketmişti**” (s.174).

Yeri öpmek

Alay Yere düşmek, yere serilmek.

“Kasketli ona direnecek gibi oldu ama, dazlak onun suratına şaplağı basınca **yeri öptü**” (s.226).

4.1.5.4.2. İsim+İyelik Eki+ Belirtme Hâli Eki- Fiil Biçimdeki Deyimler

2888. Ağzını aramak

Bir kimseyi konuşturarak belli bir konu üzerindeki düşüncesini öğrenmeye çalışmak.

“Okuma yazma bilmedikleri halde sırf cesaretini ispat için gazete alan birkaç kabadayının **ağzını arayanlar** bile oldu” (s.102).

Aklını kaçırmak

Delirmek.

“Köprü boyunca ahşap döşemeler üzerinde Eminönü’ne acele adımlarla yürürken, dağlarda dolaşa dolaşa **aklını kaçırdığı** aşikâr Ali ihsan arkasından şöyle bağıırıyordu” (s.83).

3016. Aklını kaybetmek

Deli gibi olmak.

“Hele oğlan bütün gece uyumayıp sabaha kadar şarkı söyleyince bir an onun **aklını kaybettiğine** bile inanası geldi” (s.222).

Aklını kullanmak

İyice düşünüp taşınarak hareket etmek.

“Hafiye taifesi ve sansür yoluyla kullarının **akıllarını kullanmalarına** kısıtlama getirdiğinden, onlar adına her şeye şimdi bizzat kendi karar vermeye mecburdu” (s.9).

“Tüccârın hesabı öyle bir şeydi ki, tılsım büyü dua para etmez, ancak adam **aklını kullanırsa** doğru çıkardı” (s.192).

3019. Aklını oynatmak (Aklı zıvanadan çıkarmak)

Delirmek.

“Ama adam bu yüzden **aklını oynatmıştı!**” (s.190).

3210. Anasını ağlatmak

Bir kimseye çok eziyet etmek, sıkıntı çektirmek.

“Bu sıralarda bir hayvan, bir kurt, Romus ve Romulus nâm Rum ikizini emzirmekteydi ki, bunlardan İkincisinin zürriyeti dünyanın **anasını ağlatacaktı**” (s.193).

3211. Anasını bellemek

Birisine en büyük kötülüğü yapmak.

“Madara olup boynu bükülmüş Paşaoğlu tam masadan kalkıp kapıya yönelmişti ki Baba ona, daha demin **anasını bellediği** yetmiyormuş gibi, “Hey! Dur bakalım! Kitabını unuttun” diye seslendi ve yerinden kalkıp o ciltsiz, sayfaları eprimiş Kur’an-ı Kerim’i Paşaoğlu’nun koynuna soktu” (s.44).

Arkasını dayamak (birine)

Birinin koruyuculuğuna güvenmek.

“Bulundukları dairede Padişah Efendimiz’in resmi asılı olduğu için **arkalarını devlete dayar**, kendirline işi düşen şahısları, maaşları onların vergilerinden ödendiği halde azarlar, hakir görür, itip kakarlardı” (s.113).

3421. Avucunu yalamak

Umduğunu ele geçirememek.

“Bu karlı alışveriş sonunda teşebbüs ruhu olmadığı için ceplerindeki altın liralari muhafaza etmeyi başarabilmiş topu topu birkaç şapşala ise **avuclarını yalamak** düşerdi” (s.53).

3789. Belini bükme (Bir durum, birinin)

Büyük üzüntü içinde bırakmak, bir şey yapamaz duruma getirmek.

“Nihâyet vergiler **bellerini büktü**” (s.196).

Çırasını yakmak

Hak ettiği cezayı vermek, çok güç durumda bırakmak.

“İşte bu oğlan daha sonra Muhteşem İskender nâmıyla ordusunu Fars diyârına sürecektir, bu diyâr ahâlisinin canına yâsin okuyup Fars Krallığı’nın **çirasını yakacaktı**” (s.192).

“Ama şimalde bir memlekette Çar’ın da Çariçe’nin de çocuklarının da **çirasını yaktılar**” (s.198).

Dikkatini çekmek

Uyarmak.

“İşin kötüsü, uykusuzluktan adamakıllı sersemlemiş ve süklüm püklüm görünen İhsan Sait kolay bir av olarak oradakilerin **dikkatini de çekmişti**” (s.108-109).

4941. Ekmeğini kazanmak

Geçinmek için gereken parayı kazanmak.

“Geçtikleri yerleri çekirge sürüsü gibi kuruttuklarından, **ekmeklerini kazanmak** için, sürekli seyahat edip yeni köyler basmak zorundaydılar” (s.190).

“O devirlerde **ekmek** kolay **kazanılmadığı** için ithâm edilen şahıs kendisini korkaklıkla ithâm eden zorbaya hemen oracıkta cesaretini ispat için kavga başlatmaya, ona ağız burun girmeye mecburdu” (s.190).

Faydasını görmek

Yarar sağlamak, kâr elde etmek.

“Yaradılıştan kılbaz ve piyazcı olan sürücü o güne kadar, hürmetle eğilmenin çok **faydasını görmüştü**” (s.28).

5692. Gözünü açmak (Kendisi ya da başkasının)

- 1) Dikkatli olmak
- 2) Uykudan uyanmak.
- 3) Birisine bilgiler vererek görüşünü genişletmek, bir kimseyi uyarmak.
- 4) Birini cinsel ilişkiye alıştırmak.

“Az sonra uzaktaki bir çiftliğin horozu tünediği yerde **gözünü açtı**” (s.105).

Gözünü alamamak

Bir şeye, bir yere bakmaktayken, gözünü oradan başka bir yere çevirememek.

“Bu nedenlerle rakipleri onun ellediği taşları almak zorunda kaldıklarında, gayr-ı sıhhî kalelere, sidikli atlara, kıglı fillere, sümüklü vezirlere ve bitli piyadelere dokunmaya çekinirler, ama **gözlerini** adamın asla mat olmamış belki de bir Olemp ilahı kadar ölümsüz şahından da **alamazlardı**” (s.78).

“Bu durum Alman için olağandı, ama Türk paşalar **gözlerini** çizmelerinden **alamıyorlardı**” (s.139).

Gözünü almak

1) Şiddetli ışık sebebiyle gözü iyi göremez duruma getirmek.

2) *mec.* Aşırı biçimde etkilenmek.

“Ama zeplinin kumanda kabinin deki İhsan Sait, elindeki yegâne tenvir fişğini aşağı atınca, parlayan magnezyomun o son derece kuvvetli ziyâsı nişâncıların **gözünü aldı** ve atışları isâbetsiz oldu” (s.151).

“Pus giderek azalıyordu ve derken güneşin, kumanda kabininin ön penceresinden vuruveren sınımsız ziyâsı, İhsan Sait’in **gözlerini alıverdi**” (s.154).

5693. Gözünü ayırmamak (Bir şeyden)

Bir şeye sürekli olarak bakmak.

“Kuledeki sessizlik, **gözünü** nişangâhın iç taksimâtından **ayırmayan** nişâncının, “Gatovi!” sesiyle bozuldu” (s.167).

5697. Gözünü dikmek (Bir şeye)

Bir şeye sürekli olarak bakmak.

“Derken **gözlerini** tavandaki billur avizeye **dikip**, “Zulkarneyyyn! Ey Zulkarneyyyn! Gel ey Zulkarneyyyn!” diye, abuk sabuk inlemeye başladı” (s.202).

5736. Gururunu okşamak (Birin)

Yüzüne karşı değerlerini belirterek bir kimseyi duygulandırmak.

“İspanya’da şatolar ve Memâlik-i Osmaniye’de de yedi kubbeli hamamlar kuran mütekebbir ve müteazzım Paşa’yı, her ne kadar akla ziyân olsa da, onun **gurur** ve ihtirâsını **okşayan**, ileride karabasan olacak muazzam rüyalarından aşağısı kurtarmaz gibiydi” (s.145).

5826. Haddini bilmek

Neler yapabileceğini ya da neler yapması gerektiğini bilerek onun ötesine geçmemek.

“Ancak yolu oradan geçen **haddini bilmez** bir kambur bir fersah gerideki bostanda yediği bir iki karpuzun tesiriyle olsa gerek, camii duvarına işemeyi huy edinmişti” (s.73).

5973. Hayatını kazanmak

Kazancıyla geçimini sağlamak.

“Mihel Çıkmazı’na hemen adamsalındı ve az sonra bu kişi, **hayatını** el falı bakarak **kazanan** Madam İsabella ile karakola geldi” (s.47).

6309. İstifini bozmamak

Bir davranışta bulunmasına yol açması beklenen olay karşısında eski durumunu değiştirmemek, aldırış etmemek.

“İtalya’nın Bâbîâlî’ye ültimatomunu bile yan sallayan barbar, Trablusgarp’ın işgâlinde bile **istifini bozmamıştı**” (s.133).

“Yanına salavâtla varılır bu vaziyo paşa, İhsan Sait içeri girdikten sonra yaverin kapıyı kapadığını işittiğinde hiç **istifini bozmadan** pencereden dışarı bakmaya devam etti” (s.145).

Kafasını toplamak

Sağlıklı düşünebilir olmak.

“Bu yüzden Kuloğlu Sokağındaki Yohan Biraderler’in kitâpçı dükkânına girdi ve sırf **kafasını toplasın** diye, hiç anlamadığı hâlde Fransızca, Almanca ve İngilizce kitâpları karıştırmaya, en azından eğer var ise, içindeki resimlere bakmaya başladı” (s.210).

6486. Kalıbını basmak

1) Bir şeye bütün içtenliği ile tanıklık etmek,

2) Bir şeyi büyük bir inançla desteklemek.

“Çünkü Allah vergisi dehasıyla, boyunun ölçüsünü almak isteyenleri şatrançta en fazla elli hamlede mat edeceğine **kalıbını basıyor**, bunu gerçekten de başarıyordu” (s.78).

“İlim, fen, irfân, sanat, din, edebiyat ve daha bir nice zagon ve raconla medenî âlemin adam edemediği bu cibilliyetsizin, kravat bağladığı hâlde esasında asimile bir barbar olduğuna, akıl fikir sahibi her insan sarrafı **kalıbını basardı**” (s.125).

Kellesini uçurmak

Kafasını keserek koparmak.

“Ama ‘ihtilâlin âlimlere ihtiyacı yok!’ dedikten sonra tabiat âliminin **kellesini uçuran** donsuz serseriye ne demeliydi?” (s.197).

Kesesini doldurmak

Fırsatlardan yararlanarak para kazanıp zengin olmak.

“Bu sanatçılar, hepsi birer şâheser olan resimler ve heykeller yapma yapma **keselerini dolduruyorlardı**” (s.195).

6743. Keyfini bozmak

Hastalanmak.

“Ancak bu hercümerc İhsan Sait **keyfini pek bozmadı**” (s.81).

6767. Kılımı (bile) kıpırdatmamak (oynatmamak)

Bir olay karşısında en ufak bir davranışta bulunmamak.

“Ellerini kollarını asla sallamamalarının yanında yüzlerinde **kıl bile kıpırdamayan** İngilizler, birbiriyle Ortodoks Hristyanların tek sesli ilahilerinde olduğu gibi monoton sesle konuşurlarken, onları sadece dinleyen İtalyan, ellerini birbirine vurup şaklattıktan sonra bir kahkaha patlatıyor, bazen gözlerinden yaş geldiği halde dizlerini döve döve kıkırdıyor, zaman zaman da katıldığı için yüzü kıpkırmızı kesilip havasızlıktan boğulma tehlikesine maruz kalıyordu” (s.29).

6851. Kolayını bulmak

Kolayca yapma yolunu bulmak.

“Bin bir zahmetle ekip biçip süt sağmadan bu adam, beleştan geçinmenin ve ondan bundan zorbalıkla avanta koparmanın bir **yolunu bulmuştu**” (s.189).

6876. Kozunu oynamak

Elindeki en üstün ve en etkin olanağı kullanmak.

“Allahü Teâlâ uğruna çırpınıp debelenen, ayağına üşenmeyip camiye giden, ramazan ayında zahmete girip ter dökerek oruç tuttuktan sonra iftarı eden, Peygamber Efendimizin şefaatine mazhar olmak için mücadele veren, kısacası ahret için faaliyet göstererek **kozunu oynayan** kim varsa ecel terleri döküyordu” (s.17).

7252. Nefsini köreltmek

Gereğini yaparak iştah duygusunun dindirmek.

“İşte bu vakitte, yanı başındaki gül ağacı sehpadan çingırağını alıp çingırdattıktan hemen sonra, kapıda zaten alesta bekleyen Arap uşak oradakilere bir iki bağırdıktan sonra gelip oda aydınlansın diye perdeleri açar, ardından hizmetçinin getirdiği gümüş kahvaltı tepsisini alıp yataktaki Paşaoğlu’nun önüne koyar, beyefendi de artık istiridye çorbası mıdır, antilop yağında kızarmış yumurta mı, yoksa mahlepli çörek mi, Allah ne verdiyse tepsideki nevaleyle **nefsini köreltirdi**” (s.19).

“Çünkü adamın her secdesinde midelerine bir yumurta fazladan giriyor, **nefislerini** az da olsa **köreltiyorlardı**” (s.51).

“Ne var ki tâyin edilmiş memurlar diğer inkılâpların faydasını görecektir, yani, börtü böcek yılan çıyan gibi ananevi gıdalarla **nefsini köreltme** yerine, ana babalarına âsi olup toprağa ilk tohumu eken ihtilâlcilerin soyundan gelen şu çiftçi kıraathânedede pineklerken o maaşlılar da, âmirlerinin helâ sonrası taharetini dilleriyle yapıp nafakalarını devlet bütçesinden doğrultacaklardı” (s.161).

7821. Sesini kesmek (biri ya da birinin)

1) Söylemekte olan bir kişi artık bir şey söylemez olmak.

2) Bir kişiyi artık söyletmemek.

“Daha az öncesine kadar havlayan köpek bile **sesini kesmiş**, salonu bir sessizlik kaplamıştı” (s.234).

“Ve köpek **sesini kesti**” (s.238).

7861. Sırtını Dayamak

Güçlü birinin koruyuculuğuna güvenmek, ondan güç almak.

“Dinden imandan çıkıp anasının donunu başına geçirdiğinden midir, zihni abanoza dönen Paşaoğlu, hâşâ, inkâr ettiği Hakk’a değil, müspet ilimlerle uğraşan Avrupa’daki Allahsız âlimlere **sırtını dayamış**, kitap ve makalelerini okudu bu adamların abdestlerinden şüphesi olmadığı için bütün benliğini onların sütüne havale etmişti” (s.23).

“Hangarda, tedirgin olduğu gâyet belli İhsan Sait’in hava sefinesinin başında ameleler dur otur olmadan dört dönerek canla başla çalışırlarken, işe bak ki, Dersaadet’teki paşalar, **sırtlarını** Almanya’ya **yasladıklarından** olsa gerek, geçici sulh döneminin tadını çıkarıyorlar, günlerini gün ediyorlardı” (s.138).

7977. Sözünü tutmak

Verdiği sözü yerine getirmek.

“Nitekim **sözünü de tuttu**” (s.43).

“Çünkü **sözünü tutmayıp** meyhanede kârhânedede görünürse, kumar borcunu ödememiş sayılacağı için namussuz addedilecek, fiyakası bozulacaktı” (s.44).

“Asla tahmin edilemez bu yılan, vaatlerini ve **sözlerini** hiçbir zaman **tutmaz**, gerekçe olarak da Dünya’nın nizâmsız, kanunsuz, kâidesiz ve asla ölçülemez olduğunu gösterirdi” (s.127).

8145. Tadını çıkarmak

Güzel bir şeyden istediği gibi yararlanmak.

“Okurken bir yandan da boşalan kadehine şarap dolduruyor, kitabın **tadını** iyice **çıkartıyordu**” (s.39).

“Hangarda, tedirgin olduğu gâyet belli İhsan Sait’in hava sefinesinin başında ameleler dur otur olmadan dört dönerek canla başla çalışırlarken, işe bak ki, Dersaadet’teki paşalar, sırtlarını Almanya’ya yasladıklarından olsa gerek, geçici sulh döneminin **tadını çıkarıyorlar**, günlerini gün ediyorlardı” (s.138).

Yerini almak

Yerine geçmek.

“Bu yüzden gelip masada **yerlerini aldılar**” (s.202).

“İşte bu alimler içeri girip **yerlerini aldıkdan** sonra, kürsüye kısa boylu, tıknaz ve göbekli, yuvarlak gözlüklü bir müderris çıkıp kendini şöyle tanıttı:

‘Bendeniz Abdülmuttalip Uz. Cumhuriyetimizin ilk İdrisologuyum’” (s.215).

8760. Yolunu bulmak

Bir kişi amacına ulaşmak için gereken çalışma biçimini bulmuş ve uygulamakta bulunmuş olmak.

“Bin bir zahmetle ekip biçip süt sağmadan bu adam, beleştan geçinmenin ve ondan bundan zorbalıkla avanta koparmanın bir **yolunu bulmuştu**” (s.189).

8900. Yüzünü (suratını) ekşitmek (buruşturmak)

Yüzüne memnun olmadığını belirten bir anlam vermek.

“Fakat buruk ve kekre bir şey tatmış gibi **yüzünü ekşitmişti**” (s.36).

“Çünkü oyunda kartlar dağıtılırken **yüzü ekşidiği** için rakipleri adamın eline kötü kâğıt geldiğine hükmediyor, ne zaman rest çekse blöf sanıp görüyorlardı” (s.36).

“Bu kıt’ada tiyatroya fazlasıyla gittiklerinden, kıraathâne münevverlerini, lâf sokmadan sadece **yüz buruşturup** hor görme konusunda artistik bir maharet kazanmışlardı” (s.205).

4.1.5.5. İsim+ İyelik Eki+ Yaklaşma Hâli Eki- Fiil Biçimindeki Deyimler

4.1.5.5.1. İsim+ Yaklaşma Hâli Eki- Fiil Biçimindeki Deyimler

Abanoza dönmek

(Birisi) Sürekli olarak aşağılık biçimde davranmak, adilik etmek.

“Dinden imandan çıkıp anasının donunu başına geçirdiğinden midir, zihni **abanoza dönen** Paşaoğlu, hâşâ, inkâr ettiği Hakk’a değil, müspet ilimlerle uğraşan Avrupa’daki Allahsız âlimlere sırtını dayamış, kitap ve makalelerini okudu bu

adamların abdestlerinden şüphesi olmadığı için bütün benliğini onların sütüne havale etmişti” (s.23).

2679. Aceleye gelmek (dara gelmek)

Çabuk yapıldığı için gereken özen gösterilmemiş olmak.

“O güne ve saate kadar tayyareyi yapmak için kelle koşturduklarından, artık **dara gelemiyor** ve elleri ayakları durmuyordu” (s.121).

3261. Araya girmek

1) İki kişiyi uzlaştırmaya çalışmak.

2) Bir iş ya da bir olay, daha önce başlanmış olan bir işin yapılmasını geciktirmek.

“İşte bu sırada, otomobilin bestekârla birlikte getirdiği ikinci şahıs **araya girdi** ve şunları söyledi” (s.201).

Cezbeye tutulmak (kapılmak)

Bir duygu veya inanışın etkisiyle aşırı ölçüde coşup kendinden geçmek

“Ne var ki Paşaoğlu laboratuarda ilmi bir tecrübenin neticesini beklerken **kapıldığı cezbeye** elektrikiye-i sakine muhassalasının iki topuzu arasında hâsıl olan, parlak şerareleri izlerken girdiği galeyana, üzerinde çalıştığı harümüntakili subapın cereyan-ı elektrikiyeyi halâdan yek istikamette nakletmesi hakkında tefekkür ederken içinin arada bir hop etmesine bakılırsa hâlimden memnun görünüyordu” (s.24).

“**Cezbeye tutulmuş** bir halde, yukarıdan zincir sarkıtıp kancasına motörün kulpunu geçirdiler” (118).

“**Cezbeye kapılmış** bir hâlde, kuyruğundan çekerek tekerlekleri üzerinde binadan dışarı çıkardılar” (s.120-121).

Çaparize gelmek

Engelle karşılaşmak, hileye aldanmak, tuzağa düşmek

“Bu yüzden kendisini sonu belli olmayan bir maceraya sürükleyip çaparize getireceğinden çekindiği, o fotoğrafta kibirle poz vermiş tırnaksıza yani bizzat kendisine pek itimat etmiyordu” (s.90).

Çılgına dönmek

1) Sevinç, öfke, kızgınlık vb. duygular sonucu aşırı ölçüde heyecanlanmak.

2) Kendine hâkim olamamak.

“Öte yandan Karl nâm bir Germen, ‘Kral değil köleyim!’ diye bağırıp haysiyet kazanan amelelere dünya cenneti vâdedince **çılgına döndüler**” (s.197).

Dehşete düşmek

Çok korkmak.

“Dersaadet’in kalburüstü şeyhlerinin başlarının yakılarak telef edilmeye başlanması, yüzlerce kere hatim indirip, farzı sünneti teravihiyle binlerce rekât namaz kılarak Hak Teâlâ’nın cemalini görebilmek uğruna Cennet-i Ala’ya göçmek için yanıp tutuşan sofî ahaliyi helak sırası kendilerine gelecek diye **dehşete düşürmüştü**” (s.18).

“Bir yandan da bağırıyor ve şu çığlıklarla adamcağızı **dehşete düşürüyordu**:

‘Hürriye-aaat! Hürriye-aaat! Hürriyet! Musavat! Uhuvvet! Hürriye-aaaaaat!’”

“Öyle ki Allâh korusun, Leylâ gözlerini bir açsa **dehşete düşer**, onu yaka paça evden kovardı” (s.221).

Denize açılmak

Kıyıdan çok uzaklaşmak.

“Tan yeri ağardığında gökte martılar çığlık çığlığa uçuşuyor, balıkçılar **denize açılmaya** hazırlanıyorlardı” (s.16).

4671. Dile gelmek (lisana gelmek)

1) Dile düşmek.

2) Önce konuşmazken konuşmaya başlamak.

“Daha birkaç saat önce bu kelimeyi ağzına almaya tırsan ahali, adeta **lisana gelmiş**, kıraathanelerde, cami avlularında, devlet dairelerinde, meydanlarda ve birahanelerde, ara vermeden ve durup oturmadan hürriyetten bahsediyordu” (s.103).

4756. Dize gelmek

Güçlünün buyruğunu kabul etme durumuna gelmek.

“Adamcağız **diz çökmüş**, ağlıyordu” (s.122).

“Çekik gözlü, geniş suratlı, çıkık elmacık kemikli, kibiri kırılmış Moğol, karlı yol üzerinde yürüyerek buzlaşmış bedeninin önüne geldi ve **diz çöküp** ona secde etti” (s.185).

“İşin kötüsü bu aile babalarının bıyıkları, tıpkı Klark Geybil’inki gibiydi ve bu hâllerıyla hanım kısmının teknilini, önlerinde **diz çöktüreceklerine** inanıyorlardı” (s.199).

Doldola getirmek

İnandırmak, ikna etmek. Yanlış bilgi vererek kandırmak.

“**Doldola getirme** beni yoksa koparıp eline veririm!’ Bunun üzerine İhsan Sait, ‘Etme eyleme!’ dedi” (s.97).

Ele geçirmek

1) Yakalamak.

2) Sahibi olmak.

“Ama burası çoktan piyâde tarafından **ele geçirilmişti**” (s.179).

“Eğer haklarından gelip yolu açarsak, bir de Plemyot’u **ele geçirirsek**, mülâzım bize bir lira ikrâmiye ile en az on saat istirahat verir” (s.182-183).

“Paşaoğlu’nu, Demir Minâreler’i, orayı nasıl **ele geçirdiğini**, Almanla yaptığı şatranç müsabakasını, Rebaz’ı, Döjira’dan aldığı ilk mektubu, ona olan aşkını ve çektiği acıyı, imâl ettirdiği uçağı, zeplini, kendini dondurucu soğukta muhâfaza ettirerek geleceğe nasıl yolculuk ettiğini, kibrini, kibriyle işlediği günâh ve cinâyetleri, nasıl Âlî İhsan adıyla harbe gittiğini, orada çektiği sıkıntıları, aldığı vicdânî ve bedenî yaraları, yine gelip kendine nasıl secde edip, kendini nasıl affetmeyi başardığını, bütün bunlardan çıkardığı dersleri, İdris Âmil’i, nâm-ı diğer İnsan-ı Kâmil’i, ona olan özlem ve gıptasını, dünyada olup bitenleri bir bir yedi kişiye yazdırdı” (s.239).

Galeyana getirmek

Coşturmak.

“Zâten ekmek derdinde olan insanları, ‘Ekmek bulamıyorlarsa pasta yesinler,’ sözü **galeyâna getirmişti**” (s.196).

Gaza basmak

1) Harekete geçirmek veya hızını artırmak için motorlu taşıtın gaz pedalına basmak.

2) Bir işi hızlandırmak.

“Derken kalantor adam otomobilin **gazına basmış** ve Mercedes’in egzozundan püsküren duman, İdris Âmil’in gözlerini yaşanmıştı” (s.223).

Gerdeğe girmek

Gelinle damat düğün gecesi bir araya gelmek.

“Planlar bir yana, hayâlleri ise, ağanın kızı Bestenûr ile **gerdeğe girmek**, kasabada bakkal dükkânı açmaktı” (s.162).

5586. Göze almak (almamak)

Yapmaya karar verdiği iş dolayısıyla karşılaşılabileceği tehlikeyi kabul etmek (etmemek).

“Kolay kolay **göze alamayacağı** bir şey olsa bile, belindeki Kolt’ memurun birine teşhir edince adam zar zor imzayı bastı” (s.114).

5588. Göze çarpmak

Dikkati çekecek görünüşte olmak.

“Aşağıda Beyazıt Meydanı görünüyor ve buradaki darağacında, daha dün gece Padişah Efendimiz’e suikasta teşebbüs ettikleri için asılarak idam edilen, göğüslerine iğnelenmiş mahkeme kararlarıyla, biri ihtiyar iki kişinin cesedi **göze çarpıyordu**” (s.18).

“Gel gör ki alt damağında hiç diş yoktu, üst damakta ise sadece tam ortada, o da irice ve sivri bir tek diş **göze çarpıyordu**” (s.55).

“Taşta, ‘Hüve’l Fâni’ ibaresi **göze çarpıyordu**” (s.143).

“Yanlarında bazı imamlar da **göze çarpıyordu**” (s.178).

5753. Günaha girmek

Davranışıyla, dince suç sayılan bir iş yapmak.

“İhsan Sait denilen bu barbar, millete hâmilik eden ve memleketi selâmete çıkarmaya gayret eden İttihâtçılar’a da, akidesi bozulup delâlete düşerek günâha giren müminleri Hak yoluna ama rızaî ama zoraki sokmaya ant içmiş sofulara da metelik vermemekteydi” (s.136).

5892. Haraca bağlamak

Bir kimseye belli zamanlarda kendisine belli miktarda para vermesini zorbalıkla kabul ettirmek.

“Abdülnezakketin diye nam salmış bu medrese kaçkını molla, Galata’yı kasıp kavuran namlı bir kasa hırsızı, geceleri kuytu yerlerde gasp yapan zorlu bir haydut, muhabbet tellallarını **haraca bağlayan** bir ırz düşmanı, zehirli amazon kurbağasından bin beygirlik buhar makinasına, Britanya tacında arzu edilen herhangi bir elmaştan yarım okka Rus enfiyesine, patlamalı motör gövdesinden Himalaya tuzuna kadar akla ve hayale gelen ve gelmeyen her şeyi öyle ya da böyle elbette menfaat karşılığı tedarik edebilecek tıynette biriydi” (s.46).

5902. Harekete geçmek

Yapmaya başlamak.

“Üstüne üstlük, gece kurduğu tertibatı **harekete geçiren** obtüratör balonunun halı altında olduğunu adı gibi bildiğinden olsa gerek adeta gösteriş ve nam olsun diye, işte tam buraya , bile bile basmış görünüyordu” (s.90).

Havalara uçmak

Çok sevinmek.

“Motor gümbür gümbür çalışmaya başlamıştı Herkes sevinçten **havalara uçuyordu**” (s.122).

6069. Hizaya gelmek

1) Birçok kişi, düz çizgi durumunda sıra olmak.

2) Aykırı davranışlı iken doğru yolda olanlara uymak.

“Bölükler bu nizâma geçince, “Birinci ve üçüncü bölükler! Sola! İkinci ve dördüncü bölükler! Sağa! Çark! Marş!.. Du uuuur! **Hizâya geeel!** li-leri!” diye haykırınca tabur, atların, “lak-a lak-a lak-a lak-a laka” sesli adımıyla ilerlemeye başladı” (s.170).

Hülyaya dalmak

Hayal kurmak.

“Anlaşılan derin **hülyalara dalmıştı**” (s.221).

İddiaya girmek (tutuşmak)

Karşıt iddialarda bahse girişmek.

“Bir hesabı da vardı: Mat anında ellinci hamleye ne kadar kaldıysa, rakibiyle o kadar şişe şarabına **iddiâya giriyordu**” (s.78).

İfrata kaçmak

Çok ileri gitmek, aşırı davranmak.

“Salondakiler ise tam tersi, kıyafet konusunda **ifrata kaçmışlar**, hele hele hanımlar göğüslerini bağırırlarını açmışlardı” (s.107).

İmlaya gelmemek

Bir şey veya düşünce düzenlenemeyecek kadar karışık olmak, yönleme uyamayacak bir durumda olmak.

“Çetrefil işler ve **imlâya gelmez** hâdiseler arasında hemen herkes tarafından unutulduğundan, bu hengâme İhsan Sait’in işine geliyordu” (s.137).

İnsâfa gelmek

Acımasız ve haksız tutumdan vazgeçmek.

“Nihâyet İhsan Sait, yine kaparoz verdiği imamla yamyamın eşiğine yüz sürüp artık imzâyı atmasını ricâ edince adam **insâfa gelir** gibi oldu” (s.114).

İstihâreye yatmak

Girişilecek bir işin hayırlı olup olmadığını göreceği rüyadan anlamak için abdest alıp dua okuyarak uyumak.

“Homurdanan kambura, hemen gidip abdest alarak lüzum gelen duaları okuduktan sonra o gece **istihâreye yatmasını**, ertesi sabah gördüğü rüyayı ona anlatmasını tembihledi” (s.118).

“Bu arada Bevval, İhsan Sait’e gelip, “Efendi, bu gece de **istihâreye yatem mi?**” diye sorduğunda hem imânının sağlamlığı hem de göreceği rüyanın çıkacağı konusunda iddiâlı gibiydi” (s.120).

6479. Kale almamak

Sözünü etmeye değer saymamak, önemsiz saymak.

“Ancak Moğol, kendi fikirlerini bile **kale⁹ almıyordu**” (s.136).

“Kel kafası, Mavi Salon’un tavanına asılı üç buçuk tonluk kesme billûrdan, ama yanmayan avize gibi parıldayan adamı kimse **kaale almamış** gibiydi” (s.225).

6480. Kaleme almak

Bir konuyu yazmak.

“Yediği halt bununla da kalmaz, bir yandan da Râbile nam bir Fransızın **kaleme aldığı** Kögrantüa başlıklı müstehcen eseri, bu kitap kendisine söve dövüle ezberletilmiş Arap uşaktan dinlerdi” (s.20).

“Yanlış işitilen bazı kelimelerin üstü çizilip yanına doğrularının yazıldığına bakılırsa kitabı yazdıran ile **kaleme alan** aynı kişi değildi” (s.39).

“Buna tahammül edemeyip isyan ederek bir bağımsızlık beyânnâmesi **kaleme aldılar**” (s.196).

6481. Kaleme gelmemek

Yazılacak şeylerden olmamak.

⁹ Kal: (Arapça) Söz (Aksoy, 1988: 901).

“Onun bahşettiği rızkı yalayıp yutmak Cenab-ı Hakk’ın şanını ziyade ederdi ama yatağında bir saat kadar daha pinekleyen Paşaoğlu, akla ziyan, **kaleme gelmez** bir halt yedi” (s.19).

Korkuya kapılmak

Korku düşmek

“**Korkuya kapılan** İhsan Sait derhâl İdris Dede ile Selahaddin’e, bizzât yapıp çadırdı muhâfaza ettikleri tayyâreyi söküp saklamalarını tembihledi” (s.134-135).

7155. Meydana çıkmak (Ortaya çıkmak)

1) Belli olmak (Bir durum).

2) Ortada kendini göstermek (Biri).

“İşte firavunları birer müşteri olarak kabûl eden mummyacı hekimler ve piramit mimarlarının başı çektiği bir ahiret sanayii **ortaya çıktı**” (s.191).

7158. Meydana gelmek

Oluşmak, olmak, yapılması bitmek.

“Afallayan Paşaoğlu, “Ben Kâinat’ın şans eseri **meydana geldiğine** inanırım”dedi” (s.42).

“Baba ise, “Kâinat mademki kendi başına **meydana gelebilecek** kadar şanslı, onun bir parçası olan senin de aynı şansa sahip olman gerekir” dedi” (s.42).

“O koskoca Hüdeyde, birkaç dakika bile geçmeden iki parça hâlinde dibe batarken **meydana getirdiği** girdap, sefineden atlamaya muvaffak olan zavallıları da derinliklere çekmişti” (s.167).

Mideye indirmek

1) Yemek, içmek.

2) Haksız yere, kanunsuz olarak para kazanmak.

“Topladığı parayla yine mahkûmlara yaptırdığı yemeğin en az yarısını **mideye indirir**, koğuştakilere de artıkları paylaşmak düşerdi” (s.50).

“Bevval’in pişirdiği nohutla bulgur pilavını **mideye indirdikleri** için hepsine bir ağırlık çökmüştü” (s.118).

“Yağlı kebabı âfiyetle **mideye indirdiler**” (s.120).

“Ancak öğleye doğru uyanır, anasının sini içinde getirdiği kahvaltısını türküler çığıra çığıra keyifle **mideye indirirdi**” (s.207).

7398. Ortaya koymak

Herkese göstermek, herkesin bilgisine sunmak.

“Çünkü Alman artık her oyundan sonra **ortaya konan** paranın ikiye katlanmasını teklif ediyordu” (s.80).

“Muasırlaşma yolundaki inkılâplar da fayda vermiş, bu mümtaz beylerin koluna girmiş hanımefendiler de, başlarında yana yatık şık şapkaları, ropplarının altındaki midi etekleri, baldırlarını **ortaya koyan** ipek çorapları, sivri ve yüksek topuklu iskarpinleriyle zarâfetlerini teşhir ederek, elektrikli sokak lambalarının aydınlattığı caddede boy gösterir olmuşlardı” (s.198).

7724. Sağlama (sağlam kazığa) bağlamak

İşin sonuçlanmasına engel olacak şeyleri ortadan kaldırmak, işin aksamadan yürümesini sağlayacak önlemleri almak.

“Gök gürleyince dudakları uçuklayan, veba kol gezince elleri ayakları gevşeyen, çığ düşünce yürekleri ağızlarına gelen köle ruhlu bu zavallılar, istikbâllerini **sağlama bağlamak** için hep kanun peşinde koşmuşlardı” (s.126).

Selamete çıkmak

Esenliğe kavuşmak, kurtulmak.

“Durmadan ve durmadan yürüyor, ama karanlıktan bir türlü **selamete çıkamıyordu**” (s.89).

“İhsan Sait denilen bu barbar, millete hâmilik eden ve memleketi **selâmete çıkarmaya** gayret eden İttihâtçılar’a da, akidesi bozulup delâlete düşerek günâha giren müminleri Hak yoluna ama rızaî ama zoraki sokmaya ant içmiş sofulara da metelik vermemekteydi” (s.136).

Sevaba girmek

Sevap kazanmak.

“Şeyh İsmail Efendi Vanî Hazretleri’nin cesedi başında bekleyenlerden bazı temiz kalpliler kâtilin işlediği onca hayır ve **girdiği bunca sevaptan** sonra maktûlû Cennet’e tez vakitte yollamak isteyen bir hayırsever olduğunu söyleseler de hûrîlerin Kevser şarabı sunduğu bu mekân yine de palas pandıras gidilecek bir yer değil gibiydi” (s.18).

7919. Sorguya çekmek

Bir suçla ilgili olarak sorular sorup yanıtlarını istemek.

“Ameleler teker teker **sorguya çekildi**, suratlarına yumruk tokat çarpıla çarpıla kendilerine ahiret suâlleri soruldu, tıynetleri ve sabıkaları iskandil edildi, içlerinden şüpheli görünenler falakaya yatırıldı, nihâyet on kadarı tevkif edilip götürüldü, bunlardan üçü asıldı, geri kalan yedisi ise müebbeden zindana atıldı” (s.142).

8071. Şaha kalkmak

1) At azgınlaşıp arka ayakları üzerine kalkmak.

2) Haksızlığa karşı ya da özgürlük uğruna soyluca başkaldırmak.

“Palamarı çözen ateşçi yerine inip ocağa kürek kürek kömür attıktan sonra aslında kule denilebilecek kaptan köşkündeki afili tavırlı genç reis, çınlı makine dâiresi telgrafının kolunu ileri itip tam yol verince, istimbot **şaha kalktı**” (s.24).

“Silâh sedâsından ürken at, intihâr eden zâbitin sol ayağı üzengiye takılı olduğu hâlde kişneyip **şaha kalktıktan** sonra dört nala koşturmaya başladı” (s.171).

8097. Şeytana uymak

Doğru yoldan ayrılarak kötü bir iş yapmak.

“Çünkü Allâh korusun, ordunun paşası **şeytana uyar** da elindeki askerî kuvvetle Roma’yı işgâl ederse, al sana bir zorba!” (s.193).

Tava gelmek

1) Toprak sürülecek duruma gelmek.

2) mec. Yumuşamak, kanmak, yola gelmek.

“Melûn barbar fazla konuşmadı, çünkü hava sefinesinin, yemek masasına çarşaf gibi yayılan planlarını elleriyle âdeta okşaya okşaya incelemesine bakılırsa **tava gelen** zâbitin gözleri, on dörtlük bir genç kızın kiler gibi parlamış, dudakları namâsum bir tebessümdür yayılmıştı” (s.130).

Tefekküre dalmak

Derin düşünmek, düşünceye dalmak.

“Belli ki beynelminel meseleler üzerine derin bir **tefekküre dalmıştı**” (s.10.)

8315. Tuzağa düşmek

Kendisini kötü bir duruma düşürmek için hazırlanan düzenin kurbanı olmak.

“Tavandan ta zemine sarkıp sürtünen bilek kalınlığında bir kablonun, naklettiği şiddetli elektrik cereyanı neticesinde, **tuzağa düşmüş** çılgın bir ejderha gibi, değdiği yerde elektrikî kıvılcımlar saça saça sağa sola, oraya buraya savrulduğunu gören İhsan Sait, yangına karşı neden bu kadar çok tedbir alındığını anladı” (s.66).

8386. Uykuya dalmak

Kendini tutamayarak bir süre uyumak.

“Tertibat hazır olduğuna göre artık gönül ferahlığı ile yatabilir, huzurlu bir **uykuya dalabilirdi**” (s.88-89).

“Leylâk desenli örtüyü üzerine çektikten sonra yine **uykuya daldı**” (s.119).

“Diğerleri **uykuya daldıktan** sonra gerçekten de temiz kalbiyle bir abdest aldı” (s.120).

“Ama İttihatçı ama sofî olsun, din’i ve vatan’ı kurtarmak için yanıp tutuşan Şarklı’nın Hakikat’i bulma yolu, fizikî uykusundan uyandıktan sonra itikadına göre bir istihâre duası okuyup, hemen ardından da din, vatan ve ihtilâl rüyaları görmeyi umduğu metafizikî **uykusuna dalmaktı**” (s.136).

“Ama geceleyin gözler yumulup **uykuya dalındığında** görülen rüyalar!” (s.162).

“Soğukta tir tir titreyerek **dalıp** gittikleri **uyku**, alt tarafı bir buçuk saat sürdü” (s.174).

“Ama o yeniden **uykuya daldı**” (s.211).

Vecde gelmek

Kendinden geçecek kadar coşmak, bir şey karşısında sonsuz heyecan duymak, esrimek.

“Bu yüzden kendi ilâhlarına tapınıp **vecde gelerek** vicdânlarının sesini dinleyen ve iyi ile kötüyü icad eden zavallıların çok ama çok üstündeydi” (s.156).

Vücuda getirmek

Meydana getirmek, var etmek.

“Bu binanın aslında dik ve sert olması gereken pencerelerinin üzerine kremayı kavisli sıkarak yumuşacık at nalı kemerler **vücuda getirmiş**, hatta desteklesin diye, apartmanın sokağa taşan çıkmasının altındaki bindirmelerin bile salyangozvari olmasını münasip görmüştü” (s.32).

“Bir bozkurt, belki de bir smokinli kurt adam olan bu vahşi, devâsâ kubbeleri göklere yükselen mabetlerin, yıldızlara uzanan kuleleriyle sa rayların, yumurta kabuğu inceliğinde o muhteşem Çin vazolarının, kütüphâneler ve içlerindeki yüz binlerce cilt riyâziyât, fen, ilim, felsefe, mühendislik ve edebiyat eserinin, kısaca medeniyet denilen şeyin bizzat kendisinin, korkaklıklarından dolayı hesap takıntısı olan ve dünya denilen şu gebergâhta, aslında var olmamış, olmayan ve olmayacak olan bir nizâmı arayan sağlamcı ve tabansız bîcârelerce **vücuda getirildiği** fikrindeydi” (s.125-126).

8671. Yere sermek (Birini)

Alt etmek.

“Dazlağı **yere yıktıktan** sonra birbirleriyle kavgaya tutuşanların yol açtığı keşmekeşe nihâyet veren smokinli, “Ama bu adam tek başına işin üstesinden gelemez ve bizim kâbusumuz da nihâyet bulmaz!” dedi” (s.232).

8681. Yerine getirmek

Gereğini yapmak.

“Kasada bulduğu talimatları **yerine getirse**, ihtimal ki adam kendisine kamış kordu” (s.90).

“Beni bulmanız ve size kavuşmam için talimatları **yerine getirmeniz** yeterli” (s.92).

Yola koyulmak

Gidilecek yere doğru yola çıkıp ilerlemek, yola düzölmek.

“İspitleri altun yaldızlı, parlak ve siyah arabaları çeken atların sırtına ardı ardına kırbaçlar inip Avrupa’dan gelen diplomatlar, ataşemiliterler, tüccarlar, borsa simsarları, bu beylerin hanımları ve çocukları Pera’daki lüks otellere doğru **yola koyulduğunda** camilerde müminler alınlarını zemine koyup secde etmişlerdi bile” (s.16).

Zahmete girmek

Bir kişi veya bir şey için yorgunluk, sıkıntı ve zorluklara katlanmak.

“Allahü Teâlâ uğruna çırpınıp debelenen, ayağına üşenmeyip camiye giden, ramazan ayında **zahmete girip** ter dökerek oruç tuttuktan sonra iftarı eden, Peygamber Efendimizin şefaatine mazhar olmak için mücadele veren, kısacası ahret için faaliyet göstererek kozunu oynayan kim varsa ecel terleri döküyordu” (s.17).

Zahmete sokmak

Birine yorgunluk vermek veya masraf ettirmek.

“Süveterli, “Yaptığı bu hatayı buldurmak için bir de, bizi bu dünya kadar evrâkı düzenleme **zahmetine sokacaktı** az kalsın!” dedi (s.234).

4.1.5.5.2. İsim+ İyelik Eki+ Yaklaşma Hâli Eki- Fiil Biçimindeki Deyimler

Ağına düşürmek

Tuzağına düşürmek.

“Mütebessim dudaklardan, ‘Lütfen bundan kimseye bahsetmeyiniz!’ sözü çıktığında, Kazanova, avını nihâyet **ağına düşürdüğünü** anlamıştı!” (s.130).

2788. Ağırına gitmek

Bir söz, bir davranış, bir kimseye ağır gelmek, o kimsenin gücenmesine yol açmak, onuruna dokunmak.

“Dedesinin paylaması Selahattin’in **ağırına gitmişti**” (s.117).

Ağzına almak

1) Yemek, içmek.

2) Söylemek.

“Daha birkaç saat önce bu kelimeyi **ağzına almaya** tırsan ahali, adeta lisana gelmiş, kıraathanelerde, cami avlularında, devlet dairelerinde, meydanlarda ve birahanelerde, ara vermeden ve durup oturmadan hürriyetten bahsediyordu” (s.103).

2997. Aklına gelmek (gelmemek) (Aklına düşmek, düşmemek)

1) Hatırlamak (hatırlamamak).

2) Kafasında bir düşünce doğmak (doğmamak).

“İşte o esnâda başlarını kaldırıp tâ yukarı bakmak **akıllarına geldi!**” (s.139).

“Zâten böyle bir şey insanın **aklına** bile **gelemezdi**” (s.204).

“O anda İdris Âmil’in **aklına** bin bir şey **geldi**” (s.223).

3272. Ardına (Arkasına) düşmek (Bir kişinin, bir işin)

1) Bir kişinin (her iki anlamıyla) gittiği yoldan gitmek.

2) Bir işi sona erdirmek için aralıksız çalışmak.

“Bu yüzden âsi çiftçi bir an bile tereddüt etmeden Tekvînîhâne mâlikinin **ardına düştü**” (s.163).

3381. Ateşine yanmak

Birinin yüzünden büyük zarara uğramak.

“Çünkü fotoğrafına baktığında gözlerini kamaştıran Prenses’in **ateşine yanıyordu**” (s.93).

3443. Ayağına kapanmak

Alçalırcasına yalvarmak.

“Çok geçmemişti ki, kalabalık içinden kırmızı fesli, fraklı, düzgün giyimli bir genç, cübbeliye doğru koştu ve adamın ayaklarına kapanarak, “Ey şeyh efendim! Beni affeyle! Ben ettim sen eyleme! Ayağının hem tozu hem toprağı olayım! Ayağına giydiğin pabuç, taharetlendiğin taş olayım! Beni affeyle!” diye bağıra bağıra ağlamaya başladı” (s.62).

“Ne var ki Şeyh Selahattin Tefricî **ayaklarına kapanan** müridine bir baktıktan sonra yere tükürerek “Kefereye karıştın” dedi” (s.63).

“Ne var ki o ab-ı ru döküp **ayaklarına kapanınca**, insaf edip taş baskı bir Kur'an getirdiler” (s.113).

Ayağına üşenmemek

Hamarat olmak, ayak işlerini bıkmadan, yorulmadan yapmak.

“Allahü Teâlâ uğruna çırpınıp debelenen, **ayağına üşenmeyip** camiye giden, ramazan ayında zahmete girip ter dökerek oruç tuttuktan sonra iftarı eden, Peygamber Efendimizin şefaatine mazhar olmak için mücadele veren, kısacası ahret için faaliyet göstererek kozunu oynayan kim varsa ecel terleri döküyordu” (s.17).

Başına geçmek

- 1) Görevi altında bulundurmak.
- 2) Bir işin yönetimini ele almak.
- 3) Bir işi yapmaya başlamak.
- 4) Bir şeyin etrafında toplanmak, yer almak.

“Bu sırada çavuşun adamları mavzerleriyle ateş açmış, ama iki Rus da makineli tüfeğin **başına geçip** silâhı kurduktan sonra ölüm yağdırmaya başlamışlardı” (s.183).

“Dazlak da, çay getirmedi diye dövdüğü kasketlinin yanı sıra fedora şapkallıya da, “Allâh yarattı demem, alırım ayağımın altına bak! Sen de **geç** evrâkların **başına!**

Karıştır, yokla bakalım, neyin nesi kimin fesiymiş bu İhsan Sait!” diye buyurmuştu” (s.228).

“Bu esnâda süveterli, fötür şapkalıyı da, yakasına yapıştığı gibi ite kaka evrâk sandıklarının **başına getirmişti**” (s.228).

Başına gelmek

Beklenmedik şaşırtıcı veya üzücü bir olay veya durumla karşılaşmak.

“İkdam gazetesini alan ilk kişiye zavallı bir kurban gözüyle bakıldı ve **başına gelmesi** muhtemel felaket nedeniyle kendisiyle selam sabah bir müddet kesildi” (s.102).

“**Başına gelecekler** onu esaslı bir şekilde korkuttuğundan oturup ağlamaya başladı” (s.209).

“Gözlerini sola çevirmeye korkuyor, çünkü **başına gelecekleri** tahmin edebiliyordu” (s.210).

“Bu nedenle, artık **başına gelecek** her şeye râzı olduğu hâlde polislerin âmirine doğru, teslim olmak üzere yürümeye başladı” (s.212).

“**Başına gelen** onca şeyden sonra, artık en kötü akıbeti bile kabûllenmiş olan İdris Âmil dönüp bakmadı bile” (s.217).

“Fakat **başına** böyle bir şey **gelmedi**” (s.217).

“Zâten **başına gelen** onca şeyden sonra, artık gözyaşları bile kurumuştı” (s.223).

4219. Canına okumak

İyi bir şeyi berbat etmek, heder etmek, bir kimseye büyük bir zarar vermek.

“Ahşap zemine henüz yığılmadığına göre daha ölmemiş olan hasmı onun **canına okuyabilirdi**” (s.70).

İşte bu oğlan daha sonra Muhteşem İskender nâmiyla ordusunu Fars diyârına sürecektir, bu diyâr ahâlisinin **canına** yâsin **okuyup** Fars Krallığı’nın çirasını yakacaktı” (s.192).

5685. Gözüne girmek (birinin)

Anlayışlılığı, çalışkanlığı, becerikliliği ile büyüğünün sevgi ve güvenini kazanmak.

“Amirinin **gözüne girip** terfi almak için nizami giyinmiş, etrafta mimli bu zatın, Padişahımız’ın hafiyelerinden biri olduğu belliydi” (s.100).

5689. Gözüne kestirmek

- 1) Bir işi başarabileceği inancına varmak.
- 2) Beğendiği bir şeyi ele geçirmeyi tasarlamak.

“Böylece İttihatçılar ve Masonlar’dan **gözüne kestirdikleri**yle kış tokuşturmaya başladı” (s.129).

“Gürültüye sinirlenen, süveterli ve ayağında, kalıpta şık birer iskarpın gibi siyah kauçuktan dökülmüş ise de kösele kadar sağlam olmadığından yer yer yırtılmış pabuçlar olduğu hâlde İsmail Tebernî, **gözüne kestirdiği** gözlüklü ve göbekli Yusuf Sâzen’e, “İşimiz çok! Haydi geç şu sandıkların başına da evrâkları kontrol et! Bak sallanıyor hâlâ! Ne duruyorsun tembel!” dedi” (s.228).

6036. Hesabına (işine) gelmek (Birinin)

Yararına uygun düşmek, kendisi için elverişli olmak.

“Çetrefil işler ve imlâya gelmez hâdiseler arasında hemen herkes tarafından unutulduğundan, bu hengâme İhsan Sait’in **işine geliyordu**” (s.137).

“Ama bu, birçok kişinin **işine geldi**” (s.195).

Havsalasına sığmamak

- 1) Aklı almamak, kavrayamamak.
- 2) Kabul edememek.

“İşte âsi köylü, devlet memuru olup da bir mükafât kazandığı için ecnebi memlekete gönderildiğinde, karşılaşacağı şeyler bu üçüncü, **havsalaya sığmaz** şeylerdi” (s.162).

6250. İliğine (içine) işlemek

- 1) (Soğuk) Vücudunu en derin yerlerine değin üşütmek.
- 2) (Yağmur) Giysisinden geçip bedenine ulaşmak.
- 3) (Bir düşünce, bir huy...) Benliğini iyice etkisi altına almış bulunmak.

“Nitekim soğuğun **iliklere işlediği**, yağmurlu bir günde telefonla Harbiye Nezâreti’ne çağrıldığı vakit, korktuğunun başına geldiğini anlamıştı” (s.144).

6446. Kafasına koymak

Yapmaya karar verip zamanını beklemek.

“İşte o gece birahane de İhsan Sait, **kafasına koyduklarını** yapabilmesi için sadece paraya değil, aynı zamanda hürriyete, hür bir ortama da ihtiyaç olduğunu biliyordu” (s.101).

6620. Karşısına (önüne) çıkmak (Bir şey, bir kişi, birinin)

Bir şeyi, bir kişiyi karşısında görüvermek.

“İki adam bu ölümcül sokakta yürek Selanik yürürlerken, aksi tesadüf, bir kuytudan fırlayıveren kopuğun teki **karşılarına çıktı**” (s.97).

Kılıfına uydurmak

Bir durum ve tutuma, yöntemine uygun biçim vermek.

“Nihayet yüreksizliğine **kılıf uydurmak** için teşâüre başvurarak, kendisinin bir hanım tarafından fethedilen bir fâtiha olduğunu söylemişti” (s.135).

Koluna girmek

Kolunu birinin koltuğu altından geçirmek.

“Muasırlaşma yolundaki inkılâplar da fayda vermiş, bu mümtaz beylerin **koluna girmiş** hanımefendiler de, başlarında yana yatık şık şapkaları, roplarının altındaki midi etekleri, baldırlarını ortaya koyan ipek çorapları, sivri ve yüksek topuklu iskarpinleriyle zarâfetlerini teşhir ederek, elektrikli sokak lambalarının aydınlattığı caddede boy gösterir olmuşlardı” (s.198).

Kulağına gitmek

Duymak.

“Bu hâdise kimsenin **kulağına gitmeyecek!** Yoksa önce sen ölürsün!” (s.224).

7602. Peşine takılmak

Bir kimsenin arkasından gitmek, peşine takılmak.

“Hele hele jandarmaların ardından bu kez **peşine takılıp** yalınayak koşturan eli sopalı zaptiyeler düdüklerini ağızlarına götürüp ciğerlerinin olanca kuvvetiyle boş ve karanlık sokaklara ikide bir cadı çılgılığı gibi sedalar çınlattıklarında zavallının canı ağzına ağzına gelmeye başlamıştı” (s.14).

“Dağda **peşime takıldı**, o hürdür!” (s.82).

8188. Tavına getirmek

Yapılacak en uygun zamanı seçmek.

“İşte İhsan Sait, bu saf insanların ağızlarından girip burunlarından çıkmış, **tavına¹⁰ getirip** elindeki bütün senetleri kıymetinin çok üstünde yutturmuştu” (s.54).

8232. Tepesine binmek

Bir işi yaptırmak için sürekli olarak baskı altında bulundurmak.

“O devirde de bunların çoğu, kendilerini tehdit eden kâtil ve zorbalardan tırsar, ama kuvvetleri sade vatandaşa yettiğinden onların **tepesine biner**, “Hırsıza polis olmaz, polis dostlara,” sözünü doğru çıkarmak için ellerinden geleni esirgemezlerdi” (s.210).

8420. Üstüne (üzerine) atmak (Bir suçu birinin)

Bir suçu suçsuz olan birinin işlediğini söylemek.

“Fırka’yı hedef alan bir protesto yazısı yazılıp bu korkunç suçun **üzerine atıldığı** İdris Âmil, Kasımpaşa Birlik Sokak’ta ki evinde gece vakti horul horul uyurken âniden, düdük sedâsıyla döşeğinden sıçrayıverdi” (s.211).

¹⁰ Tav: Kolay işlenebilmesi için demire verilmesi gereken yüksek ısı; toprakta, kumaşta, kâğıtta bulunması gereken nem (Aksoy, 1988: 1067).

8444. Üstüne (üzerine) yürümek

Saldırırcasına ona doğru gitmek.

“Baldırı çıplaklar böylece Bastil denilen **kaleye yürüdüler** ve burayı zapt ettiler” (s.196).

“Kalabalıkta hoyrat bir adam sağa sola bakmaksızın Leylâ’nın **üstüne** doğru **yürürken** İdris Âmil, adam çarpmasın diye elini kızın beline değdirip az kendisine çekti” (s.214).

“Böylece sabahtan bu yana çalışanlar, reislerinin Âmir korkusuyla kendine tanıdıkları hürriyetle, yine aynı Âmir’e duydukları korkunun tam da kendisinden kurtulduklarında o kalantor dazlağın **üzerine yürüdüler**” (s.231).

Üzerine çullanmak

Üstüne çullanmak.

“Nihayet yedisi birden **üzerine çullanıp** çantasını almayı başardılar” (s.233).

8534. Yakasına yapışmak

Usandıracak kadar sürekli olarak ondan bir şey istemek.

“Mersedes gözden kaybolduktan sonra o, Taksim’e doğru bitâp vaziyette yürürken, tam da Bahçeli Sokak’ın önünden geçtiği sırada biri **yakasına yapışıp** onu bir apartman girişine sürüklemişti” (s.223).

“Ama onun bu densizce karşılığı üzerine dazlak yerinden fırladı ve sandalyesinde oturan kasketlinin **yakasına yapışarak**, “Bana bak! Benim kim olduğumu biliyor musun! Alırım şimdi seni ayağımın altına!” diye bağırıp zavallıyı adamakıllı hırpaladı” (s.226).

“Bu esnâda süveterli, fötür şapkalıyı da, **yakasına yapıştığı** gibi ite kaka evrâk sandıklarının başına getirmişti” (s.228).

8681. Yerine getirmek

Gereğini yapmak.

“Bu zevât genellikle üniversitede müderris tâifesinden olur, ama eski edebiyatla meşgûl olduklarından, namazlarını, oruçlarını ve zekâtlarını ihmâl etmez, dinlerinin tekml icâbını **yerine getirirlerdi**” (s.204).

8949. Zıddına girmek

Düşündüğünün tersi olduğundan kendisini sinirlendirmek.

“Zaten fırsatını buldu mu zıddına zıddına gider, tembihlerine fazla kulak asmaz, emirlerini yerine getirmeyi de **sürüncemede bırakırdı**” (84).

4.1.5.6. İsim+ (İyelik Eki) Bulunma Hâli Eki- Fiil Biçiminde Deyimler

4.1.5.6.1. İsim+ İyelik Eki+ Bulunma Hâli Eki- Fiil Biçimindeki Deyimler

3151. Altında kalmamak

Gördüğü iyiliği ya da kötülüğü karşılıksız bırakmamak.

“Ama gözlüklü bu lâfın **altında kalmamış**, “Ben iş miş yapmam! İşi sen yapacaksın!” demişti” (s.228).

Boğazında düğümlenmek

Söylemek istediğini heyecan veya üzüntü yüzünden diyememek.

“Üzgün ve sıkıntılı hafiye kapıdan çıkar çıkmaz, önce, kaynanalarından yakınıp o ana kadar lafları **boğazlarında düğümlenenler** sohbete bismillah dedi” (s.101).

7600. Peşinde koşmak, (Peşine düşmek)

1) Bir şeyi elde etmek için çok uğraşmak.

“Gök gürleyince dudakları uçuklayan, veba kol gezince elleri ayakları gevşeyen, çığ düşünce yürekleri ağızlarına gelen köle ruhlu bu zavallılar, istikbâllerini sağlama bağlamak için hep kanun **peşinde koşmuşlardı**” (s.126).

8413. Üzerinde durmak

Bir işe önem vermek, bir işle yakından ve sürekli olarak ilgilenmek.

“Ama Paşaoğlu bunun **üzerinde durmayıp** mevlidin bitmesini sabırla bekledi” (s.41).

4.1.5.6.2. İsim+ Bulunma Hâli Eki- Fiil Biçiminde Olan Deyimler

5238. Evde kalmak

Kız, yaşı ilerlediği halde evlenememiş olmak.

“Anlaşılan ‘hürriyet’, Selanik’ten Dersaadet’e, müzik kulağı pek olmayan **evde kalmış** bir kız kurusuna koca bulmak için sipariş edildikten sonra, Galata Gümrüğü’nden fors ve rüşvetle geçen ahenksiz bir piyano gibi gelmişti” (s.131).

8056. Sürüncemede bırakmak

Bir işi sonuçlanıncaya kadar boş yere geciktirmek, uzatmak.

“Zaten fırsatını buldu mu zıddına zıddına gider, tembihlerine fazla kulak asmaz, emirlerini yerine getirmeyi de **sürüncemede bırakırdı**” (s.84).

“Gümrükte para dönüyor ve bir tek düğmesine dokunan şahsın derhal kodesi boylayacağı avantacı memurlar da İhsan Sait’in işlerini **sürünceme bırakıyorlardı**” (s.113).

4.1.5.7. İsim+ (İyelik Eki)+ Uzaklaşma Eki- Fiil Biçiminde Deyimler

4.1.5.7.1. İsim+ (İyelik Eki)+ Uzaklaşma Eki- Fiil Biçiminde Deyimler

Ağzından çıkmak

Bir sözü istemeden, farkına varmadan söylemek, söylemiş bulunmak.

“Avukat Şöman’ın bürosundan çıktıktan sonra, İhsan Sait’in **ağzından çıkacak** bir tek söz ile asılarak idâm edileceğini gayet iyi bilen Kambur Beval’a yeni efendisi soruyordu” (s.72).

“Nihâyet Rebaz’ın ağzından şu söz çıktı: ‘Kış ve mat..’” (s.79).

“İdris Âmil kem küm ederek suçunu itirâf etti ve gelip adalete teslim olduğunu beyân etti ama, âmirin **ağzından** şu esrarengiz cümle **çıkıyordu**:

‘Bu mevzû hakkında bize bir malûmât gelmedi’” (s.210).

“Bir süre sessiz kaldıktan sonra **ağzından** şu sözler **çıktı**: ‘Aramızdan hangimiz hayâleti bulursa, reis o olsun! Kabûl mü?’” (s.231).

Ağzından kapmak

Birinin bildiği şeyleri, ustalıklı konuşmalarla ona sezdirmeden öğrenmek.

“Daha bir dakika önce ağzı dili bağlanmış bir kâtip çan çan konuşuyor, hafiye oradayken gıkını çıkarmayan meslektaşısı ise lafı **ağzından kapıp** tatavayı sürdürüyordu” (s.101).

“Ama öğleden sonra artık dilleri çözülmüş olacak ki, lafı birbirlerinin **ağzından kapıp** uluorta konuşmaya giriştiler” (s.103).

3155. Altından kalkmak (Bir işin)

Zor bir işi başarmak.

“Bu işin **altından** nasıl **kalkacağız?**” (s.227).

5841. Hakkından gelmek

1) Zor bir işi başarmak.

2) Birini hak ettiği sert işlemle cezalandırmak.

“Eğer **haklarından gelip** yolu açarsak, bir de Plemyot’u ele geçirirsek, mülâzım bize bir lira ikrâmiye ile en az on saat istirahat verir” (s.182-183).

8407. Üstesinden gelmek

Hakkından gelmek.

“Dazlağı yere yıktıktan sonra birbirleriyle kavgaya tutuşanların yol açtığı keşmekeşe nihâyet veren smokinli, “Ama bu adam tek başına işin **üstesinden gelemmez** ve bizim kâbusumuz da nihâyet bulmaz!” dedi” (s.232).

8416. Üstünden (üzerinden) atmak

Kendisinin ödevi olmadığını başkasının ilgilenmesi gerektiğini bildirerek konu ile ilgisini kesmek.

“Yağmur dindiği için artık biraz kalkıp dolaşabilir, günün yorgunluğunu az da olsa **üzerinden atabilirdi**” (s.216).

Yerinden fırlamak

Oturulan yerden hızla kalkmak.

“Derken iştahla açılan ağzı hissettiğinde bir feryâtla **yerinden fırlayıp** canavarın göğsüne bir yumruk indirdi” (s.55-56).

“İşte tam bu sırada, acemî erlerden biri **yerinden fırlamış**, İhsan Sait’e doğru, ‘Baba! Baba!’ diye bağırarak koşmaya başlamıştı” (s.144).

“Aynı sene bir akşam, Pera Palas’ın kapısı önünde Bıyık marka bir otomobil durmuş, motörü istop ettirip el frenini çeken şoför, kapıyı açıp aceleyle **yerinden fırladıktan** sonra kapıda bekleyen bestekârın yanına koşarak adamın çantasını elinden almıştı” (s.198).

“Ama onun bu densizce karşılığı üzerine dazlak **yerinden fırladı** ve sandalyesinde oturan kasketlinin yakasına yapışarak, “Bana bak! Benim kim olduğumu biliyor musun! Alırım şimdi seni ayağımın altına!” diye bağırıp zavallıyı adamakıllı hırpaladı” (s.226).

4.1.5.7.2. İsim+ Uzaklaşma Eki- Fiil Biçiminde Deyimler

2783. Ağırdan almak (Ağır almak)

Bir işi yapmak için hemen davranmamak, gönülsüz, isteksiz gibi hareket etmek.

“Ellerini **ağırdan alabilirlerdi**” (s.230).

4432. Çileden çıkmak

Olup bitenlere dayanamayıp taşkınlık göstermek.

“Öyle ki manometrenin kıızıl ibresi kadranın yeşil tarafından kırmızıya doğru ardı ardına ölümcül darbeler indiriyor, yuttuğu onca kömürle kudurup **çileden çıkmış** bir kara canavara benzeyen lokomotif, kapkara bacasından kıvılcımlı kükürtlü nefesini vere vere üzerinde Frenkçe yazılar yazılı zifiri vagonları ıhlaya poflaya çekiyordu” (s.15).

4554. Defterden silmek (Birini)

Bir kişi ile arasındaki yakınlığa son vermek, bir kişiyi dostluktan çıkarmak.

“Hele hele, “Behey ibiş! İrtifâ dümeninin telini fazla germişsin!” dediğinde, dedesini az kalsın **defterden silecekti** ki kendini tuttu ve sırtarak ihtiyara, “Fakat mühendis, ‘Fazla germeyin,’ diye tembihledi” (s.120).

4990. Elden çıkmak

Satılmak.

“Cibilliyetsiz herif yine Pera Palas’ta, Cadde-i Kebir’deki gazino ve tiyatrolarda safâ sürüyor, **elden çıkmaya** başlayan Rumeli mehlekesine, felâketlere ve faciâlara omuz silkiyordu” (s.135).

5579. Gözden kaçmak

Bakılan şeyler arasında o, (bir şey) görülmemiş olmak.

“Ama davulun “böm bon bön bum” sedâsı ve zillerin “dıs dis tiz diz” seslerinden, önleri gönleri yaldız yıldız içinde aziz ve nâciz jön ve bön zâbitânın **gözünden bu kaçtı**” (s.171).

5580. Gözden kaybolmak

Görülmemekte olan kişi, şey görülmez olmak.

“Mersedes **gözden kaybolduktan** sonra o, Taksim’e doğru bitâp vaziyette yürürken, tam da Bahçeli Sokak’ın önünden geçtiği sırada biri yakasına yapışıp onu bir apartman girişine sürüklemişti” (s.223).

Tedavülden kalkmak

Para artık kullanılmamak.

“İdris Âmil, 20-34223 seri numaralı parayı aldı ve inceledikten sonra, “Kusura bakmayın efendim ama, bu seneler önce **tedavülden kalktı**. Ama yine de sizden bir hatıra olarak saklarım,” dedi” (s.238).

8225. Tepeden (yüksekten, yukardan) bakmak (Birine)

Kendini karşısındakinden üstün görmek.

“Ayaltı Âlem’in hercümercinde kıvranan kılbalara, kalleslere ve kakavanlara **tepeden bakıp** onları aşağı görüyordu” (s.156).

“Ama onlara **tepeden bakan**, hiçbirini adam yerine koymayan kibirli barbar çantayı vermiyordu” (s.233).

4.1.5.8. İsim+ (İyelik Eki)+ Vasıta Eki- Fiil Biçiminde Olan Deyimler

4908. Eceliyle ölmek

Yaşamı doğal olarak sona ermek.

“Daima ezanla birlikte öttüğü için senelerdir kesilmemişti ve **eceliyle ölecek** gibiydi” (s.105).

4933. Ekmeğiyle oynamak

Birinin geçim kaynağını kurutma davranışı içinde olmak.

“Bir çiftliğin yağmalanması ardından ganimet bölüşüldüğü esnâda, zor balardan biri diğer bir zorbaya, ‘Korkak!’ dedi mi onu, kendilerini tırmık ve yaba gibi ziraat gereçleriyle müdafaa eden çiftçilerden tırstığı için yağmayı rizikoya sokmakla ithâm etmiş, dolayısıyla zorbanın **ekmeğiyle oynamış** olurdu” (s.190).

4.1.5.9. Fiilimsi-Fiil Biçimindeki Deyimler

4.1.5.9.1. Zarffiil- Fiil Olan Deyimler

4380. Çekip gitmek

Savuşup gitmek.

“Kız tarafından reddedilmesini iplemediğini göstermek isteyen paşa da meydan okur gibi sırtıp sağa sola bir baktıktan sonra taifesiyle **çekip gitti**” (s.31).

“Bütün bu gördüklerin den sonra neşeleri yerine gelen paşalar kahkahalar ata ata otomobillere binerek **çekip gittiklerinde** İhsan Sait teyakkuzda, geceyi bekliyordu” (s.141).

“Zâbit bunları söyledikten sonra **çekip gitmişti**” (s.217).

Dalıp gitmek

Bir düşünce veya hayal ile bulunduğu ortamdan uzaklaşmak.

“Az sonra **dalıp gitmişti**” (s.119).

“Elektrikî masmavi gözler ona bakıyordu ve bir yandan da solundaki güzel kız ona, “Afedersiniz, ürküttüm mü sizi? **Dalmış gitmişsiniz,**” diyordu” (s.210).

Donup kalmak

Şaşırp bir süre ne yapacağını, ne diyeceğini bilememek, donakalmak.

“Salihlerden olması için dua okurken korkudan **donup kalan** adamcağızı gördüğü anda sivrisinek yine uçu ve bu kez Ayasofya semtinde bir kâşanenin çatısına yakın bir yere konuverdi” (s.11).

4902. Düşüp kalkmak (Biriyle)

1) Kadın erkekle ya da erkek kadınla yasa ve töre dışı sık sık bir araya gelmek.

2) Biriyle çok yakın arkadaşlık etmek.

“Çünkü o devirde kadın kız, yabancı bir erkekle sokakta görüldü mü adı çıkar, neredeyse nâmusu kirlenir, hakkında “Falancayla konuştu! Falancayla **düşüp kalktı!**” dedikodusu çıktığından kısmet bulamaz, cam kenarında koca bekleye bekleye kurur giderdi” (s.208).

5181. Esip savurmak

Bağırıp çağırmak, öfke ile fena sözler söylemek.

“Bununla da kalmamış, koğuştta **esip savurarak** herkesi aç bırakan ağa ne zaman yatsı namaza kılmaya başlasa, adam her secde ettiğinde İhsan Sait kulağından para çıkardığı gibi, ağanın kışından da yumurta çıkarıyor ve bunları koğuştaki mahkûmlara dağıtıyordu” (s.51).

5271. Ezilip büzülmek

Bir şey söylerken sıkılganlık, utangaçlık ya da kibarlık davranışlarında bulunmak.

“Yerin dibine geçen İhsan Sait **ezile büzüle** kalabalığa arkasını döndü” (s.109).

5749. Gülüp geçmek

Bir durumu gülünç bulup üzerinde durmamak.

“Mavi Salon’daki yedi kişiden aldığı hayat dersi ve nasihatın bir semeresi olarak, gelecekte bugüne değil, daha da geçmişe, seneler ve seneler öncesine tekrar

seyahat edip ağzının payını alan bu sabık barbar, çok önceki bir başka devirde, yani şeytanî bir mahlûk olduğu zamanlarda, haftalar ve aylarca, dağlarda dolaşp Tabîat'ta Yüce Varlık'ı aramış, dünya nimetlerine yüz çevirmiş, kendisine yapılan türlü haksızlığa **gölüp geçmeyi** öğrenmiş, ve en önemlisi, dünyaya ve burada yaşayanlara borcunu ödemeye muvaffak olmuştu" (s.236).

İtişip kakışmak

Birbirini itmek.

"Çoğunun ağladığına bakılırsa kalabalık da her halde bu fikri paylaşıyor ama bazıları da hatıra olsun diye mübarek adamın naşından bir düğme veya bir tel sakal alabilmek için **itişip kakışıyordu**" (s.18).

6625. Kasıp kavurmak

Bir zalim, aşırı, sert işlemleriyle herkesin canını yakmak, ortalığı korku ve dehşet içinde bırakmak.

"Abdülnezakketin diye nam salmış bu medrese kaçkını molla, Galata'yı **kasıp kavuran** namlı bir kasa hırsız, geceleri kuytu yerlerde gasp yapan zorlu bir haydut, muhabbet tellallarını haraca bağlayan bir ırz düşmanı, zehirli amazon kurbağasından bin beygirlik buhar makinasına, Britanya tacında arzu edilen herhangi bir elmastan yarım okka Rus enfiyesine, patlamalı motör gövdesinden Himalaya tuzuna kadar akla ve hayale gelen ve gelmeyen her şeyi öyle ya da böyle elbette menfaat karşılığı tedarik edebilecek tıynette biriydi" (s.46).

7874. Silip süpürmek

1) Ne varsa hepsini yemek.

2) Ne var ne yoksa hepsini alıp götürmek.

"Yüreği aşktan göğsünden fırlayacakmış gibi olan İdris Âmil'in üstten üçüncü gömlek düğmesi, tazyikle kopup yere düşünce, hisleri diğer bütün korkularını **silip süpürdü** ve kıza, "Kitâp okumayı çok seviyor olmalısınız!" gibi tam bir Kasımpaşalı lâfi etti" (s.211).

“Her şey alelâde görüldüğü için İdris Âmil, anasının sinide getirdiği kahvaltısını **silip süpürdükten** sonra yine helaya gitti ve yine aynı haltı yaptı” (s.212).

8549. Yalayıp yutmak

Önündeki yiyeceği hiçbir şey artırmayarak yiyip bitirmek.

“Onun bahsettiği rızkı **yalayıp yutmak** Cenab-ı Hakk’ın şanını ziyade ederdi ama yatağında bir saat kadar daha pinekleyen Paşaoğlu, akla ziyan, kaleme gelmez bir halt yerdı” (s.19).

8573. Yanıp tutuşmak

Elde etmek için güçlü bir istek duymak ya da elde edemediği, kaçırdığı için derin bir üzüntüyle harap olmak.

“Dersaadet’in kalburüstü şeyhlerinin başlarının yakılarak telef edilmeye başlanması, yüzlerce kere hatim indirip, farzı sünneti teravihiyle binlerce rekât namaz kılarak Hak Teâlâ’nın cemalini görebilmek uğruna Cennet-i Ala’ya göçmek için **yanıp tutuşan** sofı ahaliyi helak sırası kendilerine gelecek diye dehşete düşürmüştü” (s.17).

“İşte İhsan Sait tıpkı evlere kumaş satmaya giden bohçacıların yaptığı gibi, Kasımpaşa’daki bekâr odalarına gidip orada, çalışarak başlık parası biriktirdikten sonra memleketlerine dönme arzusıyla **yanıp tutuşan** gariban taifesine, bu senetlerin tamamını okutacaktı” (s.52).

“O gece bir şişe Şato Margo kazanmak için **yanıp tutuşan** Rebaz çıkıp geldikten sonra, şatranç meraklısı Almanla muhabere için mikrofon başına geçti geçmesine ama bir 200 mark kazandıktan sonra bile aklı hala bu esrarengiz olaydaydı” (s.86).

“Sirkeci’de inip köprüye yürürlerken o dinli diyanetli, o namazında abdestinde, o Hacca gidip Kabe örtüsüne bir yüz sürmek için **yanıp tutuşan**, o Hacer’ül Esved’i bir öpmek için can atan kambur Bevval, kendisini erkek yapan saik nedeniyle olsa gerek, Eminönü Meydanı’nda bir kadının tombul kalçasını mincıklayıverdi” (s.111).

Dünya'yı ölçmek için **yanıp tutuşan** âlimleri, onda bir vezin, bir kâfiye bulmaya çalışan sanatkârları ve nizâm getirmeye teşebbüs eden üniformalı zorbalarla din adamlarını yan sallardı (s.127).

“Ama İttihatçı ama sofı olsun, din'i ve vatan'ı kurtarmak için **yanıp tutuşan** Şarklı'nın Hakikat'i bulma yolu, fizikî uykusundan uyandıktan sonra itikadına göre bir istihâre duası okuyup, hemen ardından da din, vatan ve ihtilâl rüyaları görmeyi umduğu metafizikî uykusuna dalmaktı” (s.136).

4.1.5.9.1.1. Zarfiil Grubu Biçimindeki Deyimler

Bardaktan boşanırcasına yağmak

Yağmur çok şiddetli yağmak.

“Çok geçmeden yine **bardaktan boşanırcasına** yağmur **yağmaya** başladı” (s.171).

8398. Uzun uzadıya anlatmak

Uzatarak, derinleştirerek, ayrıntılara girerek anlatmak.

“İhsan Sait'in **uzun uzadıya** açıklamasına gerek kalmadan, diğer ikisi ne yapacaklarını biliyorlardı” (s.138).

4.1.5.9.2. İsimfiil Grubu Biçimindeki Deyimler

3190. Anadan doğma

Çırılçıplak

“Duvarı **anadan doğma** halleriyle kadın fotoğrafları vardı” (s.38).

4.1.5.10. Zamir-Fiil Yapısında Olan Deyimler

4.1.5.10.1. Kendi Dönüslü Zamiri

4.1.5.10.1.1. Yalın Kullanım

6686. Kendi başına

Kimseye sormadan, başkasının yardımı ve ortaklığı olmaksızın.

“Baba ise, “Kâinat mademki **kendi başına** meydana gelebilecek kadar şanslı, onun bir parçası olan senin de aynı şansa sahip olman gerekir” dedi” (s.42).

6693.Kendi kendine

Kendi başına, kendi kişiliğine.

“Neyse ki mutfakta nargilesini tüttürürken Bevvâl’in **kendi kendine** söylenip sokurdanma huyu da vardı” (s.84).

“Gözlerini açıp yatağından doğrulan İhsan Sait pencereden sızan ay ışığında, kasa kapağının, “Gırrrççç-çç-ç!” diye menteşelerinde dönüp adeta **kendi kendine**, “Güm!” diye kapandığını görünce, beti benzi attı” (s.86).

“Çimenler üzerinde yol alan tayyâre **kendi kendine** yerden kesilmişti” (s.122).

4.1.5.10.1.2. İkinci Şahıs İyelik Eki+ Bulunma, Ayrılma Eki

6696. Kendinden geçmek

Heyecan verici bir durum karşısında akli ve duygu organları işlemez olmak.

“Ama kızcağız kitâp kurdu olmalıydı ki, rafları incelerken **kendinden geçiyor**, aksi gibi İdris Âmil’in üstüne üstüne geliyor, hattâ bazen dirsekleri birbirine cızzz diye değiyordu” (s.211).

4.1.5.10.1.3. İkinci Şahıs İyelik Eki+ Yönelme Hâli

6699. Kendine gelmek

Düşünebilecek duruma gelmek, ayrılmak.

“Teğmen dayanamayıp, medyumun yanağına bir şamar aşk edince adam **kendine geldi**” (s.202).

4.1.5.10.1.4. İkinci Şahıs İyelik Eki+ Belirtme Hâli

Kendini adamak (birine, bir şeye)

Kendini vermek.

“Çünkü **kendini dünyaya adayan** bu adamın akli fikri- o da parayı değil, matematiği sevdiği için- bir servet biriktirmektir” (s.75).

6704. Kendini alamamak

Yapmamayı edememek, kendini tutamayıp yapmak.

“Fenalaşan bazı kızlar aşk sarhoşluğundan güm güm atan kalplerine belki az buçuk sükûn vermek için ellerini göğüslerine götürüyor, bir ikisi isteri nöbeti geçiriyor, diğerleri ise, “Hiiii!” diye bağırmaktan **kendilerini alamıyorlardı**” (s.61).

6717. Kendini göstermek

Beğenilecek niteliklerini ortaya koymak, sergilemek.

“Yüksek tavanlı bu odadaki tezgâhlar üstünde lüzumsuz bir tahvil terazisi ve havagazına bağlı iki beki dışında hepsi üfleme camdan büyük ve küçük iki kornü, gaz yıkama balonu, manasız bir otuzluk tüp statîği, fuzuli bir desikatör, kip cihazı ve beyhude yere para dökülerek satın alınmış benzeri edevat-ı kimyeviye **kendini gösteriyordu**” (s.22).

Kendini paralamak

Çok çaba ve özen göstermek.

“Aman Baba, ‘Haydi arslanlarım! Göreyim sizi!’ diye haykırdıktan sonra, adamlar **kendilerini paralayarak**, zeplini hangardan dışarı çekmeye başladılar” (s.149).

6723. Kendini vermek (Bir şeye)

Bütün gücünü bir şey yapmaya adanmak.

“Daha da beteri, **kendini** içkiye bile **veremezdi**” (s.134).

6724. Kendini yemek

Bir şey neden istediği gibi olmuyor ya da neden istediğine uygun bir biçim almıyor diye sürekli bir üzüntü içinde bulunmak, yırtınmak.

“İçi kan ağlıyor, kara kara düşünüp **kendini yiyordu**” (s.40).

Kendini tutmak

Kendine hâkim olmak.

“Ne var ki imrendiğinden midir dudağının kenarından ağız suyu akan çocuğun hissiyatının tersine Paşaoğlu, otel aşçısının hazırladığı ölümcül tatlı hala midesinde olduğu için, o anda sığır tezeğinden farksız gördüğü pasta ve turtalara ne zaman baksa öğürmemek için **kendini tutmaktaydı**” (s.35.36).

“Hele hele, “Behey ibiş! İrtifâ dümeninin telini fazla germişsin!” dediğinde, dedesini az kalsın defterden silecekti ki **kendini tuttu** ve sırtarak ihtiyara, “Fakat mühendis, ‘Fazla germeyin,’ diye tembihledi” (s.120).

4.1.5.11. Zarf- Fiil Yapısında Olan Deyimler

Aşağı görmek

Küçük görmek, beğenmemek, hor görmek.

“Ayaltı Âlem’in hercümercinde kıvranan kılbalara, kalleslere ve kakavanlara tepeden bakıp onları **aşağı görüyordu**” (s.156).

4811. Dört dönmek

Bir iş yapmak için durmadan şuraya buraya koşmak.

“Derhâl **dört dönmeye** başladılar” (s.118).

“Hangarda, tedirgin olduğu gâyet belli İhsan Sait’in hava sefinesinin başında ameleler dur otur olmadan **dört dönerek** canla başla çalışırken, işe bak ki, Dersaadet’teki paşalar, sırtlarını Almanya’ya yasladıklarından olsa gerek, geçici sulh döneminin tadını çıkarıyorlar, günlerini gün ediyorlardı” (s.138).

“Topun ağzında olduğunu, öte yandan artık geri dönüş olmadığını gâyet iyi bildiğinden, elleri titriyor, zeplinin altında **dört dönüyordu**” (s.149).

5412. Geri çekilmek

1) Bulunduğu yerden arkaya doğru gitmek.

2) Yürütülmesine karıştığı bir işi sürdürmekten ya da sürdürenler arasında bulunmaktan vazgeçmek.

“Düşman **geri çekilmişti**” (180).

5416. Geri dönmek

Dönüp geldiği yere gitmek

“O tarihlerde Anadolu’da Bedirge’den Davulga’ya, Dağardı’ndan Sülüklü’ye, Şambayadı’ndan Medetsiztepe’ye, Ellice’den Yellice’ye, Çayırşeyhi’nden Şabaözü’ne, Kabahaydar’dan Elbeyli’ye, Kızılavrat’a, İvrindi’ye kadar birçok yörede aşk derdiyle bir hoş olmuş ne kadar delikanlı varsa kız tarafına

verilecek başlık parasını denkleştirmek için trenle Dersaadete gelir, çalışır, çalışır, çalışır, gerdeğe girmek için gereken meblağa eriştiklerinde de memleketlerine **geri dönerlerdi**” (s.53).

“Zâbitlerden ikisi topların yanında durup, ona selâm çakan astına tepeyi işâret etti, derken geldiği yoldan dörtlale **geri döndü**” (s.176).

Hakir görmek

Önemsemek, değer vermemek, küçümsemek, küçük görmek, hor görmek.

“Bulundukları dairede Padişah Efendimiz’in resmi asılı olduğu için arkalarını devlete dayar, kendirline işi düşen şahısları, maaşları onların vergilerinden ödendiği halde azarlar, **hakir görür**, itip kakarlardı” (s.113).

6076. Hor görmek

Bir kimseye değersiz, kendisinden çok aşağı gözüyle bakmak.

“Ama bu zâtı **hor görmek** yanlış olur” (s.161).

“Bu kıt’ada tiyatroya fazlasıyla gittiklerinden, kıraathâne münevverlerini, lâf sokmadan sadece yüz buruşturup **hor görme** konusunda artistik bir maharet kazanmışlardı” (s.205).

6245. İleri gitmek

Sözde, davranışta ölçüyü aşmak.

“Daha **ileri gidip** Muhammed’in onun kulu ve elçisi olduğunu kabul etmem için bir sebep yok” (s.44).

“Kendisini işbu dünyanın hâkimi sanan yezit, ‘Gökyüzünde nasıl ki bir Tanrı varsa yeryüzünde de bir tek kral olmalı,’ diyen Cengiz’den bir adım **ileri giderek**, Gökyüzü’nün de hükümdarı olmak azmini taşımaktaydı” (s.125).

Tabana kuvvet kaçmak

Çok hızlı, koşarak kaçmak.

“Aslında bu adamcağızın o bölgedeki boş bir arsada demlenmekten başka bir suçu günahı yoktu ama jandarma müfrezesince dörtlale koşturulan atların toynak seslerini işitince ürkmüş, o karanlıkta ezilmemek için kenara kaçtığı da atlıların

üzerine üzerine geldiğini gördüğünde tırakası adamakıllı gıcırdamış ve çareyi **tabana kuvvet kaçmakta** bulmuştu” (s.14).

Tırıs gitmek

Koşmaya yakın hızlı yürümek.

“Müfreze o saatte ıpıssız olan Kabristan Caddesinden girip **tırıs giderek** Cadde-i Kabir’e çıktığında o bölgeden sorumlu olan polis teşkilatının bir üyesiyle yani ayaklarında terlikleri olduğu halde diz altlarına kadar inen gecelik entarisinin üzerine mavi üniformasını giymiş, kızıl fesli komiser muaviniyle karşılaştı” (s.13).

4.1.5.12. İsim- Yardımcı Fiil Yapısında Olan Deyimler

Bu deyimler isim soylu sözcüklerle yardımcı fiilin (et-, eyle-, bul-, buyur-, kıl-, ol-) birleşmesinden oluşmuş ve yeni anlamlar kazanan sözcük gruplarından oluşan deyimlerdir. Yardımcı fiil: “Tam anlamlı fiiller gibi durumuna göre özne, nesne ve tümleç alabilen, yani bağımsız bir fiil olarak da kullanılabilen fakat daha çok isim soylu sözcüklere eylem anlamı kazandırma gücünde bulunan ve dilde gerçek görevi de bu olan fiillere ‘yardımcı fiil’ denir. Et-, eyle-, ol-, kıl-,bul-, bulun-, buyur fiilleridir” (Kükey, 1972: 29).

2726. Adam etmek

- 1) Bir kişiyi yetiştirip topluma yararlı duruma getirmek.
- 2) İşe yaramayan bir şeyi onarıp işe yarar hale getirmek.

“İlim, fen, irfân, sanat, din, edebiyat ve daha bir nice zagon ve raconla medenî âlemin **adam edemediği** bu cibilliyetsizin, kravat bağladığı hâlde esasında asimile bir barbar olduğuna, akıl fikir sahibi her insan sarrafı kalıbını basardı” (s.125).

Ah etmek

- 1) Acı ile içini çekmek.
- 2) *mec.* İlenmek.¹¹

¹¹ Birinin kötü bir duruma düşmesi dileğini gönlünden geçirmek veya açıkça söylemek, beddua etmek, lanet etmek.

“Gişe önünde beklenirken kızlar film afişlerinde bu artistin süretlerine bakıp **âh ederek** ellerini boyunlarına götürürken, anaları da işe pek kayıtsız kalamıyor, aile babaları ise, “Kadıdır işte!” diyerek onların hayranlıklarını müsâmahayla karşılıyorlardı” (s.199).

Akoz etmek

Susmak, sükût etmek. Fiil “gizlice söylemek” anlamındaki akozlamak yerine de kullanılır.

“Bu cemaatin fertleri, haberleri zevcelerine, mahdumlarına, dünürlerine, bacanaklarına, görümcelerine, eltilerine, konu komşuya **akoz ettiler**” (s.103).

Alabora olmak

mec. İşler alt üst olmak.

“İhsan Sait, “Haydi Bevval, bir orta kahve yap”demeyegörsün, adamın yüzü **alabora oluverir**, öfkeden tıkcının attığı her hâlden belli olurdu” (s.84).

“Ne var ki tayyarenin tekerleklerine dönüp bir bakınca suratı **alabora oldu**:

“Cennet öküzü! Takozları koymamış!” (s.122).

“Hâl böyle olunca, İhsan Sait’in yüzü **alabora oluverdi**” (s.232).

Anadolu etmek

Kandırmak, aldatmak.

“Bu hamiyetsiz, biriktirdiği bütün serveti **anadolu edebilirdi**” (s.90).

Arzu etmek

Yürekten istemek.

“Sandalyesini çekip nârin avını oturtuktan sonra, garsona önce kendi siparişini verdi ve ardından zâbite, çapkınca tebessüm ederek ne **arzu ettiğini** sordu” (s.129).

Buyur etmek

Konuğu “buyurun” diye saygı ile karşılayıp içeri almak ya da sofraya çağırmak.

“Kılık kıyafetinden onun yağlı müşteri olduğunu hemen anladığı için eğilip hürmetle içeri **buyur etti**” (s.38).

“Otomobil önünde durunca bunlar gelip kapıyı açtılar ve iki misafiri şemsiyelerle yağmurdan koruyarak içeri **buyur ettiler**” (s.199).

“Ürkek adam iki şahsı içeri **buyur ettikten** sonra çıktı ve kapıyı ardından kapadı” (s.200).

4828. Duman etmek (Bir şeyi)

Bozmak, yok etmek.

“Aşağı baktığında, kıran kırana mücadelesinde altına alıp **duman ettiği** bulutu gördü” (s.154).

Düşkün olmak

Çok önem değer vermek.

“Her apartmanın en az bir dairesinden piyano veya keman sedası geldiğine göre musikiye de **düşkün olmalıydılar**” (s.34).

Emin olmak

İnanmak, güvenmek.

“Lütfen gazetenin üzerinde hem imzâmin hem de mührümün olduğundan **emin olunuz**. Eğer şahıs herhangi bir salı gelmezse zarfı polise teslim ediniz” (s.72).

“Tesviye ruhuyla gövdenin ufkî vaziyete geldiğinden **emin olunduktan** sonra pervâne göbeğe takıldı” (s.118).

Fark etmek

Bir şeyin var olduğunu anlamak, sezmek.

“Ama Hünkârımız dikkatle bakınca, delikanlının yahut dinamitörün, bu kitabın arasına Paris’ten postalanmış bir ihtilal beyannamesi koyduğunu **fark etmişti**” (s.11).

“Can havliyle yerinden doğrulmaya çalışırken, yıkılan duvarın ardındaki, boynuna bukağı vurulmuş iskeleti ve yerdeki çocuk kalıntılarını **fark edince** eli ayağı gevşedi” (s.56).

“Üç gün sonra o civardan geçerken sadece meraktan buraya tekrar gelip iş olsun diye bir baktığında bu kemiklerin tıpkı peynir şekeri gibi ufalanıp dağıldığını **fark edecekti**” (s.58).

“Dönüp baktığında, tekerleklerinden biri artık nedense dingilden çıktığı için arka tarafı ahşap döşemeler üzerine çöken bir kupa arabasına doğru koşturan kalabalığı **fark etti**” (s.81).

“Bevval uyandığında, yorganın üzerinden kaymış olduğunu **fark etti**” (s.119).

“İşte bu yüzden, yokluğu ertesi gün anlaşılan Şültz’ü arayan Almanlar’dan biri, yeni kazılmış çukuru **fark edip** haber verince, göğsünde askerî liyâkat madalya sı yanı sıra bir de pilot nişânı ile yeni gelen yüzbaşı sayesinde ceset toprak yüzüne ve cinâyet de su yüzüne çıktı” (s.142).

“Bunu **fark ettiği** için sevindi” (s.184).

“Ancak gelip geçenlerin nazar-ı dikkatini celp ettiğini **fark edince** mendilini çıkarıp gözyaşlarını silmişti” (s.209).

5299. Fena olmak

Çok sarsılmak, çok üzülmek, bozulmak.

“Gidip teslim olsa **fenâ olmayacaktı**” (s.210).

Feryat etmek

1) Yüksek sesle haykırmak.

2) mec. Büyük bir yokluk zarar ve sıkıntı içinde bulunmak.

“Ah oğlum! Vah oğlum! Neler oldu sana! diye bağırıp **feryât eden** anasına aldırmandan odasına kapandı ve BURUK AŞK adlı romanını yazmaya başladı” (s.224).

5463. Göç etmek

Oturduğu yerden başka bir yere gidip yerleşmek.

“Ama bu adamın ülkesinden daha sonra, kendi dinî hürriyetleri için bir grup hacı, Mayısçiçeği adını taşıyan bir sefineyle Yeni Dünya’ya **göç edip** orada kendilerine, itikâtlarına yaraşır bir hayat kuracaktı” (s.196).

Hacamat etmek

- 1) Hacamat yoluyla kan almak.
- 2) Hafifçe yaralamak.

“Ellerindeki yabalarla direnen çok sayıda çiftçiye demir kılıncıyla teker teker gebertip **hacamat eden** bir zorba, Sargon tarafından ‘Cesur!’ diye methedilir, ganimetten daha fazla pay koparırdı” (s.190).

Hakaret etmek

Bir şeyi veya bir kimseyi aşağılık veya değersiz gösterecek biçimde davranmak.

“Kadın iyi giyimli, orta hâili birine benziyordu ve anlaşılan, kendisini acımasızca yumruklayan polise mukâvemet ve **hakâret etmişti**” (s.210).

5836. Hak etmek

- 1) Emeği karşısında alacağı bir şey bulmak.
- 2) Hakkı olan şeyi elde etmek,
- 3) Layık olduğu (kötü) karşılığı almak,

“Silah sesinin yankıları daha kesilmemişken, saraya bir fersah uzak olmayan jandarma karakolunun kumandanı olan bir mülazım, telefon ahizesini kulağına götürmüş, bizzat kendisi **hak etmişken** arkasından piston basılarak terfi ettirilmiş bir üst amirinin azarlarını ve küfürlerini, sinirden eli ayağı titreye titreye dinliyordu” (s.13).

“Zâten hemen hepsi hüsrân içindeydiler ve münevver hüviyeti onlara **hak ettikleri** hürmeti sağlayabilirdi” (s.205).

“Hüsrân içinde olmalarının sebebi ise, erkek olan çoğunun, zürriyetlerini sürdürme derdinde olan ana babaları tarafından lala paşa büyütüldükten sonra

cemiyete salınması ve bu ortamda, vaktiyle ailelerinde kendilerine verilen kıymeti **hak etmediklerini** anlamalarıydı” (s.205).

O, zâten bunu **hak etmiyor** muydu? (s.231).

Haklı olmak

Davası, iddiası, davranışı, düşüncesi adalete uygun olmak.

“Kaçan düşman dretnottakiler **haklı olduklarına** inanıyorlardı” (s.168).

“Çünkü onlar için **haklı** yâhut haksız **olmak** değil, birilerinin kendilerine zarar verip vermemesi önemliydi” (s.168.s)

Halt etmek

Uygusuz söz söylemek, uygunsuz davranmak, uygunsuz bir iş yapmak.

“Her şey alelâde görüldüğü için İdris Âmil, anasının sinide getirdiği kahvaltısını silip süpürdükten sonra yine helaya gitti ve yine aynı **haltı yaptı**” (s.212).

Hedef olmak

Hoş olmayan herhangi bir davranışa uğramak.

Belki şeyhlerinin kerâmeti, belki muskalarının koruyucu hassası, belki ana baba duası ve belki de cıvalı zarları sayesinde tâlihin kendilerine yâr olduğuna, böylece mutlak bir ölümden kurtulduklarına inanan bu askerler, ancak yarım saat gibi kısa bir müddet ordugâhtaki diğer erat ve zâbitin kıskançlıklarına **hedef olmuştu** (s.168).

Hizmet etmek

1) İş görmek, çalışmak; 2) mec. Birinin amaçlarının gerçekleşmesini sağlamak.

“Onlara teklif edeceği şeyler ve vereceği sözler menfaatlerine uygun olduğu sürece, İttihatçılar ve Masonlar, Moğol’un kirli emellerine yüksek sadâkatle **hizmet edeceklerdi**” (s.129).

İcap etmek

Gerekmek.

“Adamların hesaplarının doğru olması **icâp ediyordu**, yoksa topu atarlar, parasız çulsuz kalırlardı” (s.192).

İcat etmek

İlk kez yeni bir şey yaratmak, bir şeyi gerçekmiş gibi göstermek.

“Bunun için bir mühtez **icât etti**” (s.73).

6303. İskandil etmek

Bir kimsenin eğilimini anlamaya çalışmak.

“Ameleler teker teker sorguya çekildi, suratlarına yumruk tokat çarpıla çarpıla kendilerine ahiret suâlleri soruldu, tıynetleri ve sabıkaları **iskandil edildi**, içlerinden şüpheli görünenler falakaya yatırıldı, nihâyet on kadarı tevkif edilip götürüldü, bunlardan üçü asıldı, geri kalan yedisi ise müebbeden zindana atıldı” (s.142).

İsyan etmek

1) Ayaklanmak.

2) Kabullenmemek, razı olmamak.

“Buna tahammül edemeyip **isyan ederek** bir bağımsızlık beyânnâmesi kaleme aldılar” (s.196).

İslâh etmek

İyi bir duruma getirmek, iyileştirmek, düzeltmek, yola getirmek.

“İşte her ne kadar tarihçiler aksini iddiâ etseler de, aslında birer ziraatçı sayılan Moğollar, fetih ve tecâvüz yoluyla bu zavallıların soyunu tohumlarıyla **islâh etmişlerdi**” (s.126).

6195. İdare etmek

1) Tutumlu davranmak.

2) Yetmek, yetişmek, el vermek.

3) Hoş görmek, göz yummak.

4) Örtbas etmek.

“Alelacele Boz mecmûasının **idâre edildiği**, üçüncü kattaki salaş dâireye çıktı” (s.209).

İdrak etmek

Akıl erdirmek, anlamak, kavramak.

“Ayrıca Bevval, boşalan binânın tavanının, neredeyse Ayasofya’nınki kadar yüksek ve ulu olduğunu **idrâk etti**” (s.115-116).

İftar etmek

Akşam ezanıyla birlikte oruç açmak.

“Allahü Teâlâ uğruna çırpınıp debelenen, ayağına üşenmeyip camiye giden, ramazan ayında zahmete girip ter dökerek oruç tuttuktan sonra **iftarı eden**, Peygamber Efendimizin şefaatine mazhar olmak için mücadele veren, kısacası ahret için faaliyet göstererek kozunu oynayan kim varsa ecel terleri döküyordu” (s.17).

İlan etmek (savaş açmak)

Bir veya daha fazla devlete karşı savaş durumuna geçmek.

“Maateessüf, anası bu barbarı kadir gecesi doğurmuş olmalı ki, Balkan devletlerinin birbirleri ardına **harp ilân etmeye** başlamalarıyla yine dört ayak üstüne düşmüştü” (s.135).

“Hâricte müstemlekecilere ve dâhilde de mürtecilere ve her iki grubun kültürüne harp **ilân etmek** mecbûriyetinde kalmış yeni rejim, edebiyat meydanını boş bırakmıştı ve kültür de boşluğu sevmezdi” (s.205).

Kül etmek

Yakmak, kavurmak.

“Bu kez zaptiyelerden kaçan biçare vaktiyle dehşetengiz bir yangının kavurup **kül ettiği** mıntıkayı geride bırakarak, Boğazkesen Caddesine çıkıp Tomtom Sokağı girişinde bir ihtiyarla karşılaşırken şüphelinin kendisine doğru koştuğunu zanneden aksakallı adamın beti benzi attı ve bu kez o da kaçmaya başladı” (s.14).

7032. Lâf etmek

Bir kimseyle konuşmak.

“Beyzadenin etrafında bir pehpehçi kalabalığı vardı ki, bu taife ona, Efendimiz, veziri ileri sürünüz, rok yapınız, aaa bakın size ‘Kışşşşt!’ diyor, terbiyesiz! gibi **lâflar ediyor**, anlaşılan bahşiş bekliyordu” (s.79).

“Ama bundan sonra gördüğü rüyaları hatırlayamayacak, işin kötüsü, bu nedenle patronu İhsan Sait onun imânından şüphe duymaya başlayacak, belki arkasından **lâf bile edecekti**” (s.119).

“Yüreği aşktan göğsünden fırlayacakmış gibi olan İdris Âmil’in üstten üçüncü gömlek düğmesi, tazyikle kopup yere düşünce, hisleri diğer bütün korkularını silip süpürdü ve kıza, “Kitâp okumayı çok seviyor olmalısınız!” gibi tam bir Kasımpaşalı **lâfı etti**” (s.211).

Linç etmek

Yargılamadan öldürmek.

“Ama hürriyetin ilânıyla muhterem pederinin sürgün edildiği Bursa’da ahâli tarafından **linç edilip** Hakk’ın rahmetine kavuştuğu o Paşa oğlu tarafından inşâ edilen, tavanı Ayasofya’nınki kadar yüksek ve geniş o dev hangar ve elbette içindeki ‘şey’, nazar-ı dikkati celp etmeye başlamıştı” (s.128).

“Birinciler silâhlı ve cesur olduklarından siyasî cinâyetlerini uluorta işlerken, borcunu duayla ödeyip öcünü bedduayla alan daha korkak İkinciler, ancak yirmisi otuzu cem olunca, yani imece usûlü, el ele tutuşan nikâhsız bir çifti sokak ortasında **linç edebiliyorlardı**” (s.136).

Madara olmak

Yanlışığı, yalanı ortaya çıkmak. Mahcup olmak, gülünç duruma düşmek.

“**Madara olup** boynu bükülmüş Paşaoğlu tam masadan kalkıp kapıya yönelmişti ki Baba ona, daha demin anasını bellediği yetmiyormuş gibi, “ Hey! Dur bakalım! Kitabını unuttun “diye seslendi ve yerinden kalkıp o ciltsiz, sayfaları eprimiş Kur’an-ı Kerim’i Paşaoğlu’nun koynuna soktu” (s.44).

7110. Mars etmek

Tavla oyununda karşısındaki hiç pul almadan kendi pullarının hepsini almak.

“Başlangıçta fena gitmiyordu ama sonunda şansı döndü ve Allah’ın işine bak ki Aman Baba onu **mars etti**” (s.44).

7122. Mat etmek

Satranç oyununda karşısındakini kıpırdayamaz duruma getirmek, yenmek.

“Çünkü Allah vergisi dehasıyla, boyunun ölçüsünü almak isteyenleri şatrançta en fazla elli hamlede **mat**¹² **edeceğine** kalıbını basıyor, bunu gerçekten de başarıyordu” (s.78).

Rakibini şöyle **mat etti** (s.80).

Mat olmak

Satranç oyununda yenilmek

“Bu nedenlerle rakipleri onun ellediği taşları almak zorunda kaldıklarında, gayr-ı sıhhî kalelere, sidikli atlara, kıglı fillere, sümüklü vezirlere ve bitli piyadelere dokunmaya çekinirler, ama gözlerini adamın asla **mat olmamış** belki de bir Olemp ilahı kadar ölümsüz şahından da alamazlardı” (s.78).

Mazhar olmak

İyi bir şeye ermek, ulaşmak

“Allahü Teâlâ uğruna çırpınıp debelenen, ayağına üşenmeyip camiye giden, ramazan ayında zahmete girip ter dökerek oruç tuttuktan sonra iftarı eden, Peygamber Efendimizin şefaatine **mazhar olmak** için mücadele veren, kısacası ahret için faaliyet göstererek kozunu oynayan kim varsa ecel terleri döküyordu” (s.17).

Paydos etmek

İşi durdurmak, çalışmayı bırakmak.

“Bu yüzden **paydos ettiler**” (s.118).

“Hâl böyle olunca, onun usturayla kazınmış kafasının içinde bulunan dimağı da onca hile hurdaya **paydos ettiğinden** olsa gerek, kambur bir çocuk kadar m3asum, dolayısıyla hakikate açık olmuştu” (s.119).

¹² Mate: (Arapça) öldü (Aksoy, 1988: 962).

Razı olmak

Uygun bulmak, beğenmek, benimsemek, kabul etmek.

“Bu nedenle, artık başına gelecek her şeye **râzı olduğu** hâlde polislerin âmirine doğru, teslim olmak üzere yürümeye başladı” (s.212).

Secde etmek

Alnı, eli, ayakları, dizleri, ayak parmaklarını yere getirmek, saygı göstermek.

“İspitleri altun yaldızlı, parlak ve siyah arabaları çeken atların sırtına ardı ardına kırbaçlar inip Avrupa’dan gelen diplomatlar, ataşemiliterler, tüccarlar, borsa simsarları, bu beylerin hanımları ve çocukları Pera’daki lüks otellere doğru yola koyulduğunda camilerde müminler alınlarını zemine koyup **secde etmişlerdi** bile” (s.16).

“Fesli yâhut silindir şapkalı olsun veya yeşil sarıklı ya da üniformalı, dört ayak olarak hakikat sandıkları şeye **secde eden** her kıcı açık maymunun tam arkasında hazır bekleyen bu mütেকâmil homo erektüs, onları kevnlerinden gebe bırakıp bağırta bağırta, şu ezeli ve ebedî hakikati ağızlarından doğurtabilirdi” (s.127).

“Gaz hücrelerindeki toplam dokuz yüz bin kûsûr metre küp hidrojenle arzın cazibesine meydan okuyan bu rahmânî ve ulvî zeplin, bâkî ve ebedî görünüyor, görkemli bir totem gibi, sanki **secde edilmeyi** bekliyordu!” (s.139).

“Çekik gözlü, geniş suratlı, çıkık elmacık kemikli, kibiri kırılmış Moğol, karlı yol üzerinde yürüyerek buzlaşmış bedeninin önüne geldi ve diz çöküp ona **secde etti**” (s.185).

“Kendine borcunu ödemeli ve mutlaka ve mutlaka, **secde edilecek** kadar saf olmalıydı” (s.235).

“Paşaoğlu’nu, Demir Minâreler’i, orayı nasıl ele geçirdiğini, Almanla yaptığı şatranç müsabakasını, Rebaz’ı, Döjira’dan aldığı ilk mektubu, ona olan aşkını ve çektiği acıyı, imâl ettirdiği uçağı, zeplinini, kendini dondurucu soğukta muhâfaza ettirerek geleceğe nasıl yolculuk ettiğini, kibrini, kibriyle işlediği günâh ve cinâyetleri, nasıl Âlî İhsan adıyla harbe gittiğini, orada çektiği sıkıntıları, aldığı vicdânî ve bedenî yaraları, yine gelip kendine nasıl **secde edip**, kendini nasıl

affetmeyi başardığını, bütün bunlardan çıkardığı dersleri, İdris Âmil'i, nâm-ı diğer İnsan-ı Kâmil'i, ona olan özlem ve gıptasını, dünyada olup bitenleri bir bir yedi kişiye yazdırdı" (s.239).

Siftah etmek

Bir işi ilk kez yapmak.

"Ancak **siftah ettiği** daha ilk namazında ensesine inen şaplak boyun kemiğini örselemiş, Aman Baba sallabaş olmuştu" (s.41).

"Böylece birahane müdavimleri **siftah edip** hasbıhale başladılar" (s.101).

Sinkâf etmek

Cinsel ilişkide kullanmak, düzmek.

"Kendi dengi olanlara kılınç çekmeye, kendisine taş attıkları takdirde platinden sert yılanını maymunların ağzına cevap olarak vermeye ve ulemânın da, şuarânın da, ukelânın da, üdebânın da efkâr-û tefekkürünü **sinkâf etmeye** hazır bu barbar, habis zihninde sâbit fikir hâline gelen şu hava sefinesinin inşâsı için ne kumpaslar kurmuş, ne fırıldaklar döndürmüştü!" (s.128).

Sirayet etmek

Mec. Yayılmak, dağılmak.

"Söylenenler mahalleden mahalleye **sirayet etti**" (s.103).

Sökün etmek

Bir şey çıkagelmek, art arda gelmek, birbiri ardından görünmek.

"Bu iyi ki böyleydi, çünkü Almanlar kendilerine verilen saten önce **sökün etmeye** başladılar" (s.147).

2547. Söz etmek

O şey üzerinde konuşmak.

"Çünkü güvendikleri İhsan Sait, onlara bir sürprizden söz etmişti" (s.147).

"Böylece barbarlar, Papa'nın **sözünü ettiği** varlıktan korkmakta bir sakınca görmediler" (s.194).

8137. Taburcu olmak

Hasta iyileşip hastaneden çıkmak.

“Adam, istirahat için öğle sonrasına kadar yatakta yatacak, yani iki üç saat sonra **taburcu edilecekti**” (s.214).

“Gâliba bugün **taburcu olacaktı**” (s.214).

Talan etmek

Yağmalamak.

“Bu yağmacı müstağni, yumruk hakkıyla medeniyetin meyvelerini **tâlân eder**, bir prenses sadece bir barbarın koynunda değer ve anlam taşıdığı için, dölleyip vahşete armağan etmekle onları daha asîl ve daha aslî kılardı” (s.128).

Tatmin olmak

1) İstediği bir şeye ulaşarak hoşnut olmak, rahatlama, doyurulma.

2) Cinsel isteklerini gidermek.

3) mec. Doyurucu bulma.

“Yazdırırken muhterisleri de düşündü ve bu kitâbındaki kusurları, rastlayınca sevinip **tatmin olsunlar** diye onlara sadaka olarak verdi” (s.240).

Tav olmak

İnanmak, kanmak. (Birisine) Eğilim duymak, onunla ilişki kurmaya anık olmak.

“Babalar kızlara, bu nazik ve narin delikanlıya **tav olmamalarını**, çünkü hayattaki tehlikelerden onları ancak, düelloda façası bozulmuş, yanağında veyahut alnında en az bir kılınç izi olan, kanlı canlı ve paraya önem veren gerçek centilmenlerin koruyacağını anlatmışlardı” (s.61).

8200. Tebelleş olmak

Musallat olmak.

“Bevval’in Sultan Ahmet Hapishanesi’nde yattığı süre boyunca, bilhassa dördüncü aydan itibaren, İhsan Sait Galata Gümrüğü’ne **tebelleş olmuştu**” (s.113).

Tehdit etmek

- 1) Gözdağı vermek.
- 2) Tehlikeli bir durum yaratmak.

“O devirde de bunların çoğu, kendilerini **tehdit eden** kâtil ve zorbalardan tırsar, ama kuvvetleri sade vatandaşa yettiğinden onların tepesine biner, ‘Hırsıza polis olmaz, polis dostlara’ sözünü doğru çıkarmak için ellerinden geleni esirgemezlerdi” (s.210).

Telef etmek

Hayvanı öldürmek, mahvetmek, yok etmek.

“Tefekkürünü bölen lanet hayvanı **telef etmeye** kararlı görünüyordu” (s.10).

“Dersaadet’in kalburüstü şeyhlerinin başlarının yakılarak **telef edilmeye** başlanması, yüzlerce kere hatim indirip, farzı sünneti teravihiyle binlerce rekât namaz kılarak Hak Teâlâ’nın cemalini görebilmek uğruna Cennet-i Ala’ya göçmek için yanıp tutuşan sofı ahaliyi helak sırası kendilerine gelecek diye dehşete düşürmüştü” (s.17.18).

“Canavarlarını kavmiyetçilikle tâ Rusya’ya sürüp **telef etti**” (s.197).

Telefon etmek

Birini telefonla aramak ve bir şey söylemek.

“Evrâklar, izinnâmeler ve hüviyetler gösterildikten sonra, diğer bir polis memuru içeri **telefon etti**” (s.199).

Temsil etmek

- 1) Hak ve görev bakımından bir kimsenin ya da topluluğun adına davranmak.
- 2) Belirgin özellikleri ile yansıtmak, sembolü olmak.
- 3) Bir eseri sahnede oynamak.

“Saatin yanındaki, üç atlant ile **temsil edilen** üç kollu gümüş şamdandaki mumları teker teker yaktı ve usulca, masanın maun sathındaki bambu sinek raketine doğru uzandı” (s.10).

Teneffüs etmek

Soluk almak.

“Galata’da sirkeci Karailyadis’in ticarethânesinde, bu kokuyu **teneffüs ede** ede otuz üç senedir çalışıyorum” (s.36).

Teselli etmek

Avutmak, avundurmak.

“Ama anası, ‘İdris’im! İdris’im! Ah şimdi hastahânelere düştü!’ diye hüngür hüngür ağlıyor, ama komşuları kadıncağızı **teselli ediyorlardı**” (s.213).

Var olmak sözlük

Sağ olmak, yaşamak.

“Ve nihâyet, **var olduğu** için af diledi” (s.185).

Yallah etmek

Atma yollama vb. işleri hızla yapmak.

“Derken veresiye içtikleri halde bir de sobanın yanına oturanlara doğru yürüyüp hepsini tekme tokat dışarı **yallah etti** ve sandalyeyi çekip Paşaoğlu’nu boş kalan bu masaya oturttu” (s.38).

Yâr olmak

Yardım etmek, yaralı olmak.

“Gel gör ki tâlih, bir inkılâp, belki de ihtilâl ve hattâ bir isyân demek olan ziraat gibi bir faâliyetle meşgul âsi çiftçiye de **yâr olsaydı**, o da tahıl tüccârı önünde boyun büküp el pençe divân durmak yerine, vazife ve maaşla devletimizde bir makama kurulup, dâiresine kendi köyünden işi düşen nâmert köylülerini sürüm sürüm süründürüp hayattan kâm alırdı” (s.162).

“Belki şeyhlerinin kerâmeti, belki muskalarının koruyucu hassası, belki ana baba duası ve belki de cıvalı zarları sayesinde tâlihin kendilerine **yâr olduğuna**, böylece mutlak bir ölümden kurtulduklarına inanan bu askerler, ancak yarım saat gibi kısa bir müddet ordugâhtaki diğer erat ve zâbitin kıskançlıklarına hedef olmuştu” (s.168).

Zapt etmek

Zorla almak.

“Ama işte bu caddedeki apartmanlar **zapt edilmesi** imkânsız kalelerdi” (s.31).

“Baldırı çıplaklar böylece Bastil denilen kaleye yürüdüler ve burayı **zapt ettiler**” (s.196).

Ziyaret etmek

1) Birini görmeye gitmek.

2) Bir yeri görmeye gitmek.

“Çünkü ara sıra **ziyaret ettiği** Abanoz Sokağı’ndakiler dışında, belki eline ilk kez hanım eli değecekti” (s.214).

Zom olmak

Esrimiş, sarhoş, kendisinden geçmiş.

“Akşam namazı eda edilince meyhaneye gelinir, yatsıya kadar demlenip **zom olunur**, derken meyhanecinin hazırlatıp çinko kaplattığı gusülhanede kova başı on para sıcak su ücretiyle boy abdesti alınır, yatsı da kılındıktan sonra kumarhaneye girilirdi” (s.41).

“Nitekim taaffün etmiş fare leşleri ve at pisliklerinden buram buram tüten rayiha midelerini kaldırdığında, karanlık içinde, ensesi kilise direği misali bir bitirimin, meyhanede daha şimdiden üç şişe şarap dipledği için **zom olmuş** bir ayyaşı, muştayla dövdüğünü gördüler” (s.96).

4.1.5.12.1. İsim+ Yaklaşma Hal Eki- Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

4359. Çarkına etmek

(Birine) büyük bir kötülük yapmak, bir kimseyi, işini bozarak büyük bir zarar uğratmak

“Anlaşılan o ki otel lokantasının aşçıbaşı onun **çarkına etmişti**” (s.35).

6170. İçine sıçmak (etmek)

Bir işi, bir durumu çok kötü bir biçime getirmek, berbat etmek.

“Sersem! Elleme onu! Onca emeğin **içine edecek!**” (s.116).

4.1.5.12.2. İsim+ Bulunma Hal Eki- Yardımcı Fiil Yapısında Olanlar

4982. Elde etmek

Bir şeye herhangi bir yolla sahip olmak.

“Bütün elektrikî tâkat, buhar makinesinin döndürdüğü, dökme demirden koskoca bir münevvebe tarafından **elde ediliyordu**” (s.67).

“Britanya’da yaşlı bir fahişeden doğma o ‘bâkire’, yani romantik centilmenlerin **elde etmek** için kendisine nâzikçe kur yaptıkları ve aslında İngiltere’nin gerçek ve meşrû kraliçesi olan ‘hürriyet’, Dersaadet’e geldiğinde, gayr-i müslim diye nefretle ona bakıp onunla cimâ etmeyenler hâriç, tekâmül bakımından aylardan hallice abazan gürûhları tarafından çarşıda ve pazarlarda, sokaklarda, tacîz ve tecâvüze uğramış, Abanoz Sokak’ın yolcusu olmuştu” (s.131).

“Bir zeplin yapmak için gerekli altun dövme derisini **elde etmek**, en az 5.000 sığırın kesilip öd keselerinin daha tazeyken çıkarılarak işlenmesi demekti” (s.141).

“Ama tahlilden bir de klor gazı **elde edilmiş**, bunun bir kısmı koskoca bir tanka basılmıştı” (s.142).

4.1.5.13. Sıfat Tamlaması- Yardımcı Fiil Yapısında Olan Deyimler

3952. Bir hoşluğu olmak

Hasta gibi bir hâli, bir neşesizliği olmak, üzerinde bir uyuşukluk, bir isteksizlik bulunmak

“O tarihlerde Anadolu’da Bedirge’den Davulga’ya, Dağardı’ndan Sülüklü’ye, Şambayadı’ndan Medetsiztepe’ye, Ellice’den Yellice’ye, Çayırşeyhi’nden Şabaözü’ne, Kabahaydar’dan Elbeyli’ye, Kızılavrat’a, İvrindi’ye kadar birçok yörede aşk derdiyle **bir hoş olmuş** ne kadar delikanlı varsa kız tarafına verilecek başlık parasını denkleştirmek için trenle Dersaadet’e gelir, çalışır, çalışır, çalışır, gerdeğe girmek için gereken meblağa eriştiklerinde de memleketlerine geri dönerlerdi” (s.53).

4.1.5.14. Zarf- Yardımcı Fiil Yapısında Olan Deyimler

3054. Alaşağı etmek

Birini bulunduğu yüksek görevden ayırmak.

“Âmirleri hak kında evrâkta öyle korkunç şeyler yazıyordu ki, sadece bu belgeyle, daha bir saat öncesine kadar korktukları bu şahsı **alaşağı edebilirlerdi!**” (s.231).

Bertaraf etmek

Ortadan kaldırmak, gidermek.

“Konya dergâhına alçalıp oradaki dergahü’r reisi nurlandıran Şems dünya ziyaretgâhında semtû’r reise yükselip gölgeleri ve karaltıları **bertaraf etmedikçe** Paşaoğlu yatağında gözlerini açmazdı” (s.19).

4.1.6. Kısaltma Grupları

4.1.6.1. İsnat Grubu Biçimindeki Deyimler

4.1.6.1.1. İkinci Unsuru Ek Almayan İsnat Gruplarından Oluşan Deyimler

3590. Baldırı çıplak

İşsiz, sataşmaya bahane arayan serseri.

“Sabah ezanına az bir vakit kala gelen trenin, o işitilmemesi imkânsız sesi, sessizliğin hüküm sürdüğü Dersaadet’in hemen hemen her tarafından duyulduğundan sırtlarında hamutlarla bir **baldırı çıplaklar** kalabalığı gara doğru koşar adım akın etmeye başladı” (s.16).

“**Baldırı çıplaklar** böylece Bastil denilen kaleye yürüdüler ve burayı zapt ettiler” (s.196).

“**Baldırı çıplak** ahâli birbirlerine, krallarının onlara yaptığından çok daha fazla zulmettiler” (s.197).

4081. Boynu bükük

Kimsesiz, üzgün, acınacak ve yardım bekler durumda.

“Madara olup **boynu bükülmüş** Paşaoğlu tam masadan kalkıp kapıya yönelmişti ki Baba ona, daha demin anasını bellediği yetmiyormuş gibi, “ Hey! Dur bakalım! Kitabını unuttun “diye seslendi ve yerinden kalkıp o ciltsiz, sayfaları eprimiş Kur’an-ı Kerim’i Paşaoğlu’nun koynuna soktu” (s.44).

“Paşa’nın dâiresinden **bükük boyunla** çıkan İhsan Sait, yâverden evrâkı alıp çantasına yerleştirdi” (s.145).

“Gel gör ki tâlih, bir inkılâp, belki de ihtilâl ve hattâ bir isyân demek olan ziraat gibi bir faâliyetle meşgul âsi çiftçiye de yâr olsaydı, o da tahıl tüccârı önünde **boyun büküp** el pençe divân durmak yerine, vazife ve maaşla devletimizde bir makama kurulup, dâiresine kendi köyünden işi düşen nâmert köylülerini sürüm sürüm süründürüp hayattan kâm alırdı” (s.162).

4240. Canı tez

Bir işin çarçabuk yapılmasını ister yaradılıştaki olan, sabırsız, ıvecen.

“İşin fena yanı bu adamın **canı tezdi**” (s.86).

“Yakaran bakışlarla kendisine bakan Aman Baba’nın o tehlikeli arzusunu, başını sallayıp tasdik eden **canı tez** İhsan Sait de bu acelecilerden biriydi” (s.121).

4389. Çenesi düşük

Çok ve gereksiz şeyler konuşan, susma bilmeyen.

“Salondaki her bir masada en az beşer yedişer şahıs oturmasına ve önlerinde adamın **çenesini düşüren** koskoca birer bardak bira olmasına rağmen nedense dertleşip halleşmek yerine, sükût içinde ağız dil vermiyorlardı” (s.100).

4725. Dini bütün

Dindar, dinin buyruklarını eksiksiz yerine getiren.

“Bir gece önce olan bitenleri Paşaoğlu’nun ve onun yordakçısı, Aptûlnazik’ten olma, Durkız’dan doğma, şu alçak, şu namussuz, kambur Bevval’in o elleri öpülesi, o **dinî bütün**, o mübarek şeyhleri nasıl öldürdüklerini bir bir yazdı” (s.71-72).

5105. Eli yatkın (Bir işe)

Eli o işi yapmaya alışık olan.

“Hin tüccârlar sayesinde **paranın akması** sonucu, kilise duvarlarına o dehşetengiz resimler yapan, menâzır hissi bozuk, beceriksiz ressamların yerini, hisli ve içli, nârin ve nâzik, **eli işe yatkın** üstâdlar almıştı” (s.195).

5166. Ensesi kalın

Para vermesi için üzerine yüklenilebilir, ödeme gücü yüksek.

“Baloya devlet erkânı, sefirler, tüccârlar, bankerler, kısacası eli geniş, **ensesi kalın** ne kadar kalantor varsa hepsi gelecekti” (s.60).

5613. Gözleri çekik

Gözleri Çinli ve Japon gözleri gibi söbe olan.

“Sultan Ahmet Umûmî Hapishânesi’nde nâhak yere tam al tı ay yatmış, şâyân-ı itimât olduğu pek söylenemeyecek kırk yaşlarındaki bir âdemoğlu, yani **çekik gözlü**, çıkık elmacık- kemikli ve geniş suratlı o barbar Moğol, foyası er ya da geç ortaya çıkacak o şerefsiz ve yılan İhsan Sait denilen polimci kıranta düzenbaz, işte bu Culyano Efendi’nin bir müddet getir götür işlerine bakacaktı” (s.50).

“Pencerede ataşenin **çekik gözlü** kâtibini gördü” (s.88).

“Hava sefinesini artık inşâ edebileceğine kanaat getirdiğinde, o **gözleri çekik**, elmacık kemikleri çıkık, suratı geniş yezit, yani hayâsız haysiyetsiz İhsan Sait nâm Moğol’un kuşu uyanmış, kendini bir halt sanmaya başlamıştı” (s.125).

“**Çekik gözlü**, geniş suratlı, çıkık elmacık kemikli, kibiri kırılmış Moğol, karlı yol üzerinde yürüyerek buzlaşmış bedeninin önüne geldi ve diz çöküp ona secde etti” (s.185).

“O sırada evrâk sandıkları arasında kıvrılmış yatan köpek, yerinden doğrulduğu hâlde, bu **çekik gözlü**, geniş suratlı, elmacık kemikleri çıkık, kasıntı Moğol’a, yani İhsan Sait’e havlamaktaydı” (s.231).

5509. Gönlü (gözü) tok

Edinmesi olanağı bulunduğu halde fazla mal ve kazanç aramayan, zorunlu gereksemeleri karşılanınca bununla yetinen.

“Gariptir, tıngırı yolunda olduğundan bir de meslek edinip rızkını doğrultarak fiyaka yapmayı **gönlü tok** olduğu için gayr-i caiz görür ve öğle ezanına kadar uyanmaz hatta zaman zaman güneşin bu vakitte doğduğunu sanırdı” (s.19).

5637. Gözü aç

Doyma bilmeyen; gerekenden çok yiyecek, mal elde etmek isteyen.

“Midesi guruldadığı için Restoran Dö Pera’ya gidip, karnı kadar **gözü de aç** olduğu için olsa gerek bir tomar parayı masanın beyaz örtüsüne bastırdıktan sonra garsona, konsome jölesi üzerinde kremalı soğuk pırasa ve patates çorbası, safranlı ıstakoz, acı misket limonu terbiyeli kalkan, sarımsaklı salyangoz böreği, vermutlu denizkulağı eskalopu, ıspanaklı kerevit, baklalı morina filetosu, hindistancevizli sütlü tavuk, şalgam ve mantar soslu güvercin fırın, havuçlu tavşan yahnisi, elmalı ve bademli tart, çikolatalı ve likörlü pasta, armut karamelli sorbe ısmarladı” (s.58).

5638. Gözü açık (Açıkgözlü)

İşini bilen, bir işi kolay yürütme yollarını bulmakta, çıkarını sağlamakta becerikli, açıkgöz.

Ne **açıkgöz** ne de cin fikirliydiler! (s.191).

“Batılı ve **açıkgöz** Yunanlılar’a karşı Dârâ, temiz bir Doğu çocuğuydu” (s.192).

Yüzü soğuk

Hoşlanılmayan, sevimsiz.

“İşin fenâsı, ejderha gibi haraççıların, cellât misâli kopukların ve **yüzü soğuk** külhânîlerin kol gezdiği bu ruh karartıcı muhit pek de tekin sayılmazdı” (s.96).

4.1.6.1.2. İkinci Unsuru Hal Eki Taşıyan İsnat Gruplarından Oluşan Deyimler

4418. Çiçeği burnunda

Taptaze.

“Pruvasında beyaz köpüklerle boğazda seyreden teknenin **çiçeği burnunda** reisi, güzellikleriyle nam salmış genç kızların bulunduğu yahıların önünden geçerken düdük öttürüp fiyaka yapıyor, bu esnada fesini öne devirip saçlarını bir düzeltiyor, parmağını ıslattıktan sonra kaşlarını sıvazlıyordu” (s.24).

5055. Eli kulağında

Olması, gerçekleşmesi çok yakın.

“Ne de olsa Yohan Bira derlerin dükkânı açılmıştı ve Avrupa gazetelerini almak için Leylâ’nın gelmesinin **eli kulağındaydı**” (s.219).

Keyfi yerinde

Sağlığı, neşesi, mutluluğu bulunmak.

“Âlicenap ve hamiyetperver zat-ı muhteremler dehşet içindeyken yedi denizin dışarı attığı cibilliyetsiz orostopollar çarşıda pazarda gönülleri ferah **keyifleri yerinde** ellerini kollarını sallaya sallaya salimen dolaşıyorlardı” (s.18).

4.1.6.1.3. İsimden Vasıf İsmi Teşkil Eden –lı Ekiyle Sonlanan İsnat Grupları

5101. Eli sopalı

Dayak da atan sert yönetici.

“Verilen istihbaratla apar topar oraya gelmiş görünen adamın arkasında içlerinden biri avucuna sakladığı cigarayı ara sıra gizlice ağzına götürüp efkârla dumanını tüttüren **eli sopalı** iki de zaptiye vardı” (s.13).

“Hele hele jandarmaların ardından bu kez peşine takılıp yalınayak koşturan **eli sopalı** zaptiyeler düdüklerini ağızlarına götürüp ciğerlerinin olanca kuvvetiyle boş ve karanlık sokaklara ikide bir cadı çılgılığı gibi sedalar çınlattıklarında zavallının canı ağzına ağzına gelmeye başlamıştı” (s.14).

“Peşinden de, onun bu disiplinsiz hareketine kızıp köpüren **eli sopalı** iki çavuş koşturmaktaydı” (s.144).

4.1.6.2. Yaklaşma Grubu Biçiminde Olan Deyimler

2974. Akla zarar (Akıllara ziyan)

Düşünülmesi akli işlemez duruma getiren, kişiyi deli edercesine aşırı, şaşırtıcı olan.

“Onun bahşettiği rızkı yalayıp yutmak Cenab-ı Hakk’ın şanını ziyade ederdi ama yatağında bir saat kadar daha pinekleyen Paşaoğlu, **akla ziyan**, kaleme gelmez bir halt yerdi” (s.19).

“Ama asıl pencere tarafındaki büyük tezgâhta, muazzam para heba edilerek edinilmiş nafiye bir yüksek voltaj muhavvilesi, **akıllara ziyan** iki çelik akümülatör, abes bir Tesla muhavvilesi, şerareler sıçratan zırva bir endüksiyon aleti, reostalar, bobinler, mükessifeler yanında, bir yığın fasarya taklavat-ı elektrikîye tanzim edilmişti” (s.22).

“Ayrıca bir de, kapılara yakın bir yerde akla zarar bir şey gördü” (s.116).

“Ancak dev hangarın yanında, tuğladan örülme yüksekçe bacasıyla kim bilir hangi haltların yeneceği, **akıllara ziyân** bir imâlâthâne inşâ edilmişti” (s.132).

“İspanya’da şatolar ve Memâlik-i Osmaniye’de de yedi kubbeli hamamlar kuran mütekebbir ve müteazzım Paşa’yı, her ne kadar **akla ziyân** olsa da, onun gurur ve ihtirâsını okşayan, ileride karabasan olacak muazzam rüyalardan aşağısı kurtarmaz gibiydi” (s.145).

4771. Doğduğuna pişman

1) Çok tembel.

2) Canından bezmiş.

“Redingotlu kapıcıya kendisini bekleyen Alman’ın adını verip sanki **doğduğuna bin pişman**, üst kata tırmandı” (s.106).

8130. Tabana kuvvet

Taşıt yok, yürümek gerekiyor.

“Adamcağızlar barakalardan o güne kadar biriktirdikleri liraları, beşibiryerdeleri, hisse senetlerini kaptıktan sonra çil yavrusu gibi **tabana kuvvet** dört

bir yana koşuştururlarken, Almanlar'ın projektörü zeplini bulup ona sâbitlenmişti bile!” (s.151).

“**Tabana kuvvet** biraz daha yol aldıklarında, gece yarısından çok sonra yirmi hâneli bir köye girdiler ve birbiri ardına, ‘Mevzûn adım! Marş!.. Yerinde say! Marş!..Kıt’a dur! Hazrol! Sola-dön! Rahat dur!.. İstira hat et!.. Sağol!’ sesleri duyulmaya başladı” (s.174).

Uçkuruna gevşek (veya düşkün) olmak

Cinsel isteklerin tutkunu olmak.

“Hele hele, balo günleri Tötonya’nın önünde duran landodan, yumuşak omuzlarını ve fildişi boynunu gözler önüne sermiş geniş ipek dekolte elbisesi ve ortadan ayrılıp fiyango ile süslenmiş bukle bukle alaşiyen saçlarıyla bir âhû inince, onu bakışlarıyla soyan bu uçkuruna gevşek sefihlerin göz lerinde shevî bir pırıltı peyda olurdu” (s.32-33).

4.1.7. İsim- İsim- Fiil Yapısında Olan Deyimler

2835. Ağzı (bir karış açık)kalmak

Şaşakalmak, şaşırıp kalmak

“**Ağzı bir karış açık olduğu** halde sağı solu temaşa eden İhsan Sait, kalayla kaplı bakırdan mamul, yirmişer adam boyunda tam altı adet pırıl pırıl devâsâ meksefe gördü” (s.67).

“Zeplinleriyle övünen Almanya’dan gelen general dâhil bütün paşaların da **ağzı bir karış açık kalmıştı**” (s.140).

“Şaşkınlıktan **ağzı bir karış açılan** İdris Âmil’in dili tutulmuştu” (s.218).

“Hele hele bir paşanın dindar ve fen meraklısı oğlunun bile fişlendiğini gördüklerinde şaşkınlıktan **ağızları bir karış açıldı**” (s.230).

2851. Ağzı kulaklarına varmak

Çok sevinmek.

“Konsolid Hanı’nda kendisini bir süre refah içinde yaşatacak kadar, yani çok az miktarda hisse senedi satan İhsan Sait cepleri iki üç tomar parayla dolu olduğu ve

keyiften **ağı kulaklarına vardığı** halde ta Pera Caddesi'ne çıkıp mağaza vitrinlerine bakmaya başladı" (s.58).

"İhsan Sait'in **ağı kulaklarındaydı**" (s.122).

2875. Ağzından baklayı çıkarmak

Sabrı tükenip zamana kadar sakladığı şeyleri söylemek.

"Müderres, amfidekilere bir baktıktan sonra nihâyet, **ağzından baklayı çıkardı**:"

Siz mümtaz âlimler artık İdrisoloji ilmiyle tanışmış bulunuyorsunuz. Şimdi size teklifimi iyi düşününüz ve icâp eden tetkikleri de yapıp bir karar veriniz. Teklifim şudur: İdris Âmil Zula'yı, ırkımızın ıslâhı için damızlık olarak kullanmalı mıyız?" (s.216).

2890. Ağzını bıçak açmamak

Üzüntüsünden söz söyleyecek durumda olmamak.

"Ama birahanedeki ahalinin **ağzını bıçak açmıyordu**" (s.101).

"Sadece gözüne uyku girmeyen asker kaçakları, evlâtlarını uğurlayan gözü yaşlı analar, **çenesini bıçak açmayan** Balkan Savaşı gazileri değil, aynı zamanda İhsan Sait de arpacı kumrusu gibi düşünmekteydi" (s.144).

Ahde vefa etmek

Sözünde durmak.

"**Ahde vefâ etmeye** niyetli bazıları tam bu işe girişiyorlardı ki, kasketli atıldı" (s.232).

"Ancak bir barbar **ahde vefâsızlık etmezdi**" (s.232).

2977. Akli başına gelmek

Bayginken ayılmak; kendine gelmek, yanlış davranışlarının zararını görerek doğru yolun ne olduğunu anlamak.

"**Akli başına** yeni yeni **geliyordu**" (s.71).

2957. Akıllara durgunluk vermek

Bir şey aklın alamayacağı ölçüde aşırı ya da şaşırtıcı olmak.

“Diğeri ise **akıllara durgunluk veren** bir hava sefinesine ait çizimler ve hesaplardı” (s.99).

“Neden sonra, bu koskoca mekânda iki insancığın **akıllara durgunluk veren** bir işle uğraştığını gördü” (s.116).

3586. Baklayı ağzından çıkarmak

Sabrı tükenip o zamana kadar sakladığı şeyleri söylemek.

“Ama sonra **baklayı ağzından çıkardı** ve haberi bir iki kişiye fısıldadı” (s.102-103).

“Müderri, amfidekilere bir baktıktan sonra nihâyet, **ağzından baklayı çıkardı:**

Siz mümtaz âlimler artık İdrisoloji ilmiyle tanışmış bulunuyorsunuz. Şimdi size teklifimi iyi düşününüz ve icâp eden tetkikleri de yapıp bir karar veriniz. Teklifim şudur: İdris Âmil Zula’yı, ırkımızın ıslâhı için damızlık olarak kullanmalı mıyız?” (s.216).

Başı belada olmak

Çözülmesi güç, sıkıntılı bir durumda olmak.

“**Başımız belâda!** diye bağıırıyordu” (s.152).

3659. Başı dertte olmak

Çok sıkıntılı bir durum içinde olmak.

“**Başı** fena hâlde **dertteydi**” (s.210).

“**Başı** fenâ hâlde **dertte** gibiydi” (s.212).

3671. Başına bir hal gelmek

Kötü bir duruma uğramak.

“**Başına bir iş gelmiş** olmasını?” (s.222).

3700. Başından kaynar sular dökülmek

Çok utandırıcı ya da sıkıntı verici bir durum karşısında vücudunu sıcak bir ter basmak

“İşte tam bu satırda **başından** aşağı **kaynar sular dökülmüş** gibi oldu” (s.40).

“Adamın sözlerine kulak verince, İhsan Sait’in **başından** aşağı **kaynar sular döküldü**” (s.104).

3683. Başına iş (dert) açmak (çıkarmak), (iş açmak)

İyi sonuç alacağını düşünerek, kendisini büyük sıkıntılara, üzüntülere düşüren bir işe girişmek.

“Onun kanunlarını bilelim ve ihlâl etmeyelim de **başımıza iş miş** açılmasın! diyerek cilt cilt ilim kitâpları yazdılar” (s.126).

“Ancak biri, ‘Yeterince kan dökülmedi mi! Allâhım! Beni neden yarattın da **başıma iş açtın?**’ diye söyleniyordu” (s.183).

“İhsan Sait denilen adamın **başımıza açtığı işe** bakın!” (s.227).

Bayramlık ağzını açmak

Kaba konuşmak, küfretmek.

“Derken İhsan Sait, **bayramlık ağzını açıp** Yedi Uyurlar’a, onların asıl rüyası olan işte bu kitâbı yazdırmaya başladı” (s.239).

3845. Beyninden vurulmuş dönmek

Çok üzücü bir haberle aşırı bir sarsıntıya uğrayıp düşünme yeteneğini yitirir gibi olmak.

“Ama şuna rastladığında **beyninden vurulmuş dönecekti**” (s.39).

3849. Bıçak kemiğe dayanmak

Çekilen zahmet artık dayanılamayacak kerteğe ulaşmak.

“Sonraki ay **bıçak kemiğe dayanmıştı**” (s.112).

“Artık **bıçak kemiğe dayanmıştı!**” (s.224).

3941. Bire bin katmak

Olan şeyi abartarak anlatmak, başkasının sözünü aktarırken onun söylemediği birçok şeyi eklemek.

“Önce üç beş kişiyle çiftlik basıp hayvanları afiyetle yer, o devirlerde nâm ve şöhret ancak zulümle yayıldığından, hattâ hem zâlim hem mazlum tayfasınca aynı görüldüğünden çiftçileri öldürür, sadece birini sağ bırakarak onun, zorbalıktan ibâret efsanelerini civârdaki ahâliye anlatmasını sağlar, bu çiftçi de zâten olan bitenleri **bire bin katıp** anlattığı için adamın şöhreti çarçabuk bütün havaliye yayılırdı” (s.189).

4142. Burnundan kıl aldirmamak

Davranışlarına karşı hiç söz söyletmemek, en küçük bir eleştiriye ya da itiraza sinirlenip köpürecek kadar huysuz olmak.

“Hava sefînesini tamamen inşâ ettiği için **burnundan kıl aldirmayan** Moğol, hindi gibi kabararak onları zeplinin içini gezmeye davet etti” (s.140).

4203. Canı ağzına gelmek

Çok tehlikeli bir durum karşısında, ölecekmiş gibi bir korku geçirmek.

“Hele hele jandarmaların ardından bu kez peşine takılıp yalınayak koşturan eli sopalı zaptiyeler düdüklerini ağızlarına götürüp ciğerlerinin olanca kuvvetiyle boş ve karanlık sokaklara ikide bir cadı çığlığı gibi sedalar çınlattıklarında zavallının **canı ağzına ağzına gelmeye** başlamıştı” (s.14).

4268. Cebi para görmek

Daha önce kazancı yokken artık para kazanmaya başlamak, para sıkıntısından az çok kurtulmak.

“Şimşir Sokak’taki Nazilli Meyhanesi’nin arkasındaki kumarhane sayesinde **cebi para görmüştü**” (s.36).

4679. Dili (bir karış) dışarı çıkmak

Koşmaktan, susamaktan ya da sıcakta yürümekten çok yorulmak

“Gazhane Caddesi’nden ta buraya kadar koşan şüphelinin mecali tükenmiş, **dili bir karış dışarı çıkmıştı**” (s.14).

4872. Dünya (gözüne, ona) zindan olmak (görünmek, kesilmek)

Büyük bir karamsarlık ve umutsuzluk içine düşmek.

“O anda **dünya**, İhsan Sait’in **gözüne zindan kesildi**” (s.104-105).

Elinden geleni yapmak

Gücünün yettiği kadarını yapmak.

“O devirde de bunların çoğu, kendilerini tehdit eden kâtil ve zorbalardan tırsar, ama kuvvetleri sade vatandaşa yettiğinden onların tepesine biner, “Hırsıza polis olmaz, polis dostlara” sözünü doğru çıkarmak için **ellerinden geleni esirgemezlerdi**” (s.210).

5066. Elinden iş çıkmamak.

Çabuk iş yapamamak.

“Senin **elinden iş çıkmaz!**” (s.120).

5349. Foyası ortaya çıkmak

Bir kimsenin ilkin belli olmayan kötü niteliği, zamanla ya da bir olay dolayısıyla anlaşılmak.

“Sultan Ahmet Umumî Hapishanesi’nde nâhak yere tam altı ay yatmış, şayan-ı itimat olduğu pek söylenemeyecek kırk yaşlarındaki bir âdemoğlu, yani çekik gözlü, çıkık elmacık kemikli ve geniş suratlı o barbar Moğol **foyası** er ya da geç **ortaya çıkacak** o şerefsiz ve yılan İhsan Sait denilen polimci kıranta düzenbaz, işte bu Culyano Efendi’nin bir müddet getir götür işlerine bakacaktı” (s.50).

“Üstüne üstlük, **ipliği pazara çıkan** korkak barbar, manitasının attığı aşk okunun yüreğini bizzât delip geçmesi için, birçok insanın tersine zırh mırh kuşanmadığını beyân etmekteydi” (s.135).

“**Foyası ortaya çıkmıştı işte!**” (s.135).

5614. Gözleri çukura kaçmak

Zayıflama ve yüzü solma dolayısıyla gözleri içeri doğru çökmüş gibi görünmek.

“Mikrofon başındaki zat döner dönmez, İhsan Sait onun **çukura kaçmış gözlerini** ve çökmüş avurtlarını değil çift namlulu Derringer’ini gördüğünde, insanca bir cesareten çok hayvanca bir vahşetle, bir canavarın saldırdığı kurbana mı yoksa o kurbana saldıran canavara mı ait olduğu pek anlaşılamayacak bir çılgılık atarak hasmının üzerine atıldı” (s.70).

5628. Gözleri velfecri okumak

Zeki ama oynak, kurnaz, hileci, olduğu yüzünden, gözlerinden anlaşılmak

“Dersaadet Su Osmanlı Anonim Şirketi’nin hisse senedini görür görmez İhsan Sait’in gözbebekleri heyecandan adamakıllı büyümüş, **velfecri**¹³ okumaya başlamıştı” (s.52).

5691. Gözüne uyku girmemek

Uyuyamamış olmak.

“Sadece **gözüne uyku girmeyen** asker kaçakları, evlâtlarını uğurlayan gözü yaşlı analar, çenesini bıçak açmayan Bal kan Savaşı gazileri değil, aynı zamanda İhsan Sait de arpacı kumrusu gibi düşünmekteydi” (s.144).

5796. Gününü gün etmek

Zamanın olanaklarından yararlanmaya hiçbir şey dert edinmeyip günlerini hoş geçirmeye bakmak.

“Hangarda, tedirgin olduğu gâyet belli İhsan Sait’in hava sefinesinin başında ameleler dur otur olmadan dört dönerek canla başla çalışırlarken, işe bak ki, Dersaadet’teki paşalar, sırtlarını Almanya’ya yasladıklarından olsa gerek, geçici sulh döneminin tadını çıkarıyorlar, **günlerini gün ediyorlardı**” (s.138).

6050. Hevesi kursağında kalmak

İmrendiği, istediği şeyi elde edememek.

“**Hevesi kursağında kalmıştı**” (s.105).

“Sanki evdeki hesap çarşıya uymamış, **hevesi kursağında kalmış** gibiydi” (s.232).

¹³ Velfecri: Kur’an-ı Kerim’de geçer. “Tanyerinin ağarmasına ant olsun.” demektir. Burada gözlerin kurnazca parıldaması ile tan yerinin ağarması arasında bir benzerlik kurulmuştur (Aksoy, 1988: 813).

6130. İçi cız etmek

Çok üzüntü duymak.

“İhsan Sait o anda kendine acıdı ve **İÇİ CIZ ETTİ**” (s.106).

“Ayıptır söylemesi, helâya gidip yestehlediği zaman çömeldiği yerden kalkar ve bedeninden çıkan gâitasını uzun uzun hayranlıkla, göğsü kabarana kadar seyreder, ardından da anasının her zaman dolu bıraktığı ibrikteki suyu, **İÇİ CIZ EDEREK** döküp necâsetini, daha doğrusu opus’unu deliğe uğurlardı” (s.206).

İçi hop etmek

Birdenbire heyecanlanmak.

“Ne var ki Paşaoğlu laboratuarda ilmi bir tecrübenin neticesini beklerken kapıldığı cezbeyle elektrikiye-i sakine muhassalasının iki topuzu arasında hâsıl olan, parlak şerareleri izlerken girdiği galeyana, üzerinde çalıştığı harümüntakili subapın cereyan-ı elektrikiyeyi halâdan yek istikamette nakletmesi hakkında tefekkür ederken **İÇİNİN ARADA BİR HOP ETMESİNE** bakılırsa hâlinden memnun görünüyordu” (s.24).

“Denilen yapılırca sandığı levyeyle açtılar ve samanların içinde, Şokai Otomobil Kumpanyasında imâl edilen, pırıl pırıl kırmızıya boyalı tayyâre motörünü görünce **İÇLERİ BİR HOP ETTİ**” (s.118).

6143. İçi içine sığmamak

Çok heyecanlanıp sevinmek.

“Kasımpaşa’daki evine dönerken İdris Âmil’in **İÇİ İÇİNE SİĞMİYORDU**” (s.222).

6148. İçi kan ağlamak

Yüzünden belli etmeyerek çok acımak, çok üzüntü duymak

“**İÇİ KAN AĞLIYOR**, kara kara düşünüp kendini yiyordu” (s.40).

6296. İpliği pazara çıkmak

Bir kimsenin ilkin belli olmayan kötü niteliği, zamanla ya da bir olay dolayısıyla anlaşılmak.

“Üstüne üstlük, **ipliği pazara çıkan** korkak barbar, manitasının attığı aşk okunun yüreğini bizzât delip geçmesi için, birçok insanın tersine zırh mırh kuşanmadığını beyân etmekteydi” (s.135).

6350. İşi sağlama bağlamak, (Sağlam kazığa bağlamak)

İşin sonuçlanmasına engel olacak şeyleri ortadan kaldırmak, işin aksamadan yürümesini sağlayacak önlemleri almak.

“Gök gürleyince dudakları uçuklayan, veba kol gezince elleri ayakları gevşeyen, çığ düşünce yürekleri ağızlarına gelen köle ruhlu bu zavallılar, istikbâllerini **sağlama bağlamak** için hep kanun peşinde koşmuşlardı” (s.126).

“İhsan Sait muhabere borusundan motör kabinine, ‘Yarım yol tornistan!’ emrini verince yine nişângâh başına geçti ve attığı tenvir fişeği artık söndüğünden, **işini sağlama bağlamak** için hedefine bu kez üç adet 220 puntluk bomba bıraktı” (s.151).

İtimât telkin etmek

Güven vermek.

“O köhne, tekerlekleri gıcırdayan erzak ve cephâne arabaları pek **itimât telkin etmeseler** de bunları çeken beygirler sağlıklı gibiydi” (s.169).

6444. Kafasına Dank Etmek (demek)

Bir olay dolayısıyla birden ayrılmak, doğruyu anlamak.

“İşte bu horoz yaygarayı koyverdiğinde, zamanın iyice tükendiği **kafasına dank eden** İhsan Sait’in yüreği hop edecekti” (s.105).

6514. Kan gövdeyi götürmek

Çok kan dökülmek, çok insan öldürülmek.

“İşte bu askerler yerlerini yeni gelenlere terk ederlerken, bir de Rus topçusu ateş açmış, düşen dânelerle ortalıkta **kan gövdeyi götürür** olmuştu” (s.177).

“Derken ortalıkta **kan gövdeyi götürmeye** başladı” (s.197).

Keyfi yerinde olmak

Sağlığı, neşesi, mutluluğu olmak.

“Bir cebinde ikdam gazetesi diğesinde ise Doyçe Bank’ın hesap cüzdanı olduğu halde Ayestafanos’a son trenle dönen İhsan Sait’in **keyfi yerindeydi**” (s.104).

“Ama adamın **keyfinin yerinde olduğu** anlaşıyordu” (s.180).

6756. Kıcına (götüne) tekme atmak (vurmak)

Kovmak.

“Tam karaya ayak basarken **kıcına tekme basmışlar**, ardından da pantolonuyla donunu fırlatmışlardı” (s.218).

“Çayı tepsi için de kendisine sunulan dazlak, ‘Gördünüz mü?’ dedi. Bunların suratına bir tokat çarpıp **kıçlarına bir tekme indirdiniz** mi, her şeyi yaptırabilirsiniz” (s.227).

6763. Kılı kırk yarmak

Çok dikkatle, en küçük ayrıntılarına kadar titizce incelemek.

“Cıvatalar **kılı kırk yararak** tek tek sıkıldı, benzin ve yağ boruları, kumanda telleri bağlandı” (s.118).

6866. Korktuğu başına gelmek, (Korktuğuna uğramak)

Şöyle olmasından korktuğu iş, öyle olmak.

“Nitekim, soğğun iliklere işlediği, yağmurlu bir günde telefonla Harbiye Nezâreti’ne çağrıldığı vakit, **korktuğunun başına geldiğini** anlamıştı” (s.144).

“Fakat bu meselelerle alâkası olmayan o aç, soğuktan tir tir titreyen ve bütün gün yürümekten bîtâp düşmüş askerlerin **korktukları başlarına gelmişti**: Evet! Köyde hastalık vardı ve buranın suyu asla içilmeyecek, köyde çeyrek saat bile mola verilmeyecekti” (s.172).

7104. Mangalda kül bırakmamak

Afur tafurla ve bağıra bağıra, yapamayacağı şeyler söylemek.

“Hele hele Harbiye Nezâreti’nden bazı paşaların ve işin kötüsü, Makbul İskoç Riti Şûra-yı Âlî-i Osmanî üstâd-ı a’zâm-ı Faik Süleyman Paşa’nın, inşâsı henüz tamamlanmamış o muazzam hava sefinesini teftiş için hangara geleceklerini haber

aldığında, vaktiyle **mangalda kül bırakmayan** bu melûn Moğol'un paçaları tutuşmuş, beti benzi atmış, korkudan eli ayağı çözülmüştü!" (s.135).

"Hattâ devletimiz onu ecnebi memlekete gönderse de bu inkılâpçı, altun bir kâideye oturtulmuş bir mükafât kazansa bile pek ses etmez, dâiresine dönünce de alkışlara tebriklere sesini çıkarmaz, ama köyüne bir uğradı mı, işte orada davul zurna eşliğinde **mangalda kül bırakmazdı**" (s.162).

Ortalığı velveleye vermek

Gereksiz bir telaşa düşürmek.

"Bir dördüncüsü de yanaklarını şişirmiş, kapının önünde Yaradan'a sığınıp düdüğünü öttürüyor, **ortalığı velveleye veriyordu**" (s.12).

"İşte tam Srayburnu'nda düdüğü **ortalığı velveleye vermişti** ki, uyanıveren usta makinist civara bir bakınca derhal yerinden fırladı ve geri hareket valfini pürtelâş çevirmeye başladı" (s.15).

"Hem tepeden tırnağa ıslak ve hem de aç olan İdris Âmil, **ortalığı velveleye veren** bir simitçi çocuğun başında taşıdığı tabladan, son parasını vererek en yumuşak görünen simidi aldı" (s.219).

Sabahı zor etmek

Bir türlü sabah olmamak.

"**Sabahı zor etti**" (s.89).

Suyolunda yatmak

1) Yankesici.

2) Caddede, anayolda çalışmak.

"Devlet dairesinde, yani **su yolunda yatan** bu memur malın gözüydü" (s.114).

8042. Suyu yokuşa akıtmak

Bir işin gerçekleşebilmesi için yerine getirilmesi olanaksız koşullar ileri sürmek.

“Gözlerini açsa bile memur sorulara eveleyip geveleyerek cevap veriri, malumat vermek yerine kem küm eder, verse bile işe el sürmez, **suyu yokuşa akıttırdı**” (s.114).

Tıngırı yolunda olmak

Kazancı iyi.

“Gariptir, **tingırı yolunda olduğundan** bir de meslek edinip rızkını doğrultarak fiyaka yapmayı gönlü tok olduğu için gayr-i caiz görür ve öğle ezanına kadar uyanmaz hatta zaman zaman güneşin bu vakitte doğduğunu sanırdı” (s.19).

8274. Tokat aşk etmek

Hızlı tokat vurmak.

“Teğmen dayanamayıp, medyumun yanağına bir **şamar aşk edince** adam kendine geldi” (s.202).

Üstüne fenalık gelmek

Aşırı derecede sıkılmak, pek bunalmak.

“İşin kötüsü bir gün ağzında cigarayla gelen gardiyan dumanı zavallının suratına üfledikten sonra sırtarak, kendisine İhsan Sait adlı biri tarafından gönderilen tütünü tüttürüp, öğle akşam birer buçuk porsiyon gelen kebapları ise aşağıda yedi kişi ortak yediklerini, ırz düşmanlarının akıbetinin işte bu olduğunu söyleyince, **üstüne bir fenalık geldi**” (s.112).

8569. Yanına (kâr) kalmak

Cezasız kalmak, yaptığı kötülüğün karşılığını görmemek, kendisinden öç alınmamak.

“Acaba diğerleri gibi işlediği bu cinâyet de Moğol’un **yanına kâr kalacak mıydı?**” (s.143).

8816. Yüreği ağzına gelmek

Birden bire çok korkmak.

“Efendimiz içeri bakınca bir elinde üç kollu şamdan, diğerinde de havaya kaldırılmış bir sinek raketi olduğu halde tuhaf bir âdemoğlunu gördüğü anda, korkudan **yüreciği ağzına geliverdi**” (s.12).

“Ama Nazilli Meyhanesi’ni terk edip yağmur bulutları yüzünden gökte bir tek yıldızın bile görünmediği o karanlık gecede Büyük Hendek Sokak’a çıkan yola sapar sapmaz, boynunda bir demir soğukluğu, kulaklarında ise bir klik sesi duyduğunda **yüreği ağzına geliverdi**” (s.45).

“Ne var ki kapının gürültüyle kapandığını fark ettiklerinde **yürekleri ağızlarına geldi!**” (s.49).

“Gök gürleyince dudakları uçuklayan, veba kol gezince elleri ayakları gevşeyen, çığ düşünce **yürekleri ağızlarına gelen** köle ruhlu bu zavallılar, istikbâllerini sağlama bağlamak için hep kanun peşinde koşmuşlardı” (s.126).

“Bu durum karşısında **yüreği ağzına gelen** Aman Baba, ne yapacaklarını bilmez hâlde kendisine bakan amelelere, ‘Burası az sonra cehenneme dönecek! Beklersek hiçbirimiz sağ kalmayız! Herkes burayı derhâl terk etsin!’ diye bağırdı” (s.151).

8823. Yüreği hop etmek (hoplamak)

Birden bire korkup heyecanlanmak.

“İşte bu horoz yaygarayı koyverdiğinde, zamanın iyice tükendiği kafasına dank eden İhsan Sait’in **yüreği hop edecekti**” (s.105).

8849. Yürek Selanik olmak

Çok korkak.

“İki adam bu ölümcül sokakta **yürek Selanik**¹⁴ yürürlerken, aksi tesadüf, bir kuytudan fırlayıveren kopuğun teki karşılarına çıktı” (s.97).

Yüzünde güller açmak

Neşesi, mutluluğu yüzünden belli olmak.

¹⁴ “Yahudi gibi” anlamına. (Selanik’te çok Yahudi bulunduğu söylenir.) (Aksoy, 1988:1132)

“Bu istidadı sayesinde daha şimdiden pokerde bir servet biriktirmiş sirkeci az daha bir gayretle, patronu Karailyadis’in imzâladığı senetleri oradan buradan toplayacak ve adamı kendisine borçlu kılıp onun patronu olduktan sonra, ekşi **yüzünde** artık **güller açacaktı**” (s.36).

4.2. Cümle Yapısındaki Deyimler

4.2.1. Basit Cümle Olan Deyimler

Tek yargı bildiren deyimlerdir. Genel geçer bir yargı bildirmeyip başka bir yargının tamamlayıcısı olmaları durumu bu deyimleri atasözlerinden ayırır.

3104. Allah bilir

Kimse bilmez, belli değil.

“Bu sandıklarda fişlenenlerin sayısı fazlaydı ve işe bu kadar az sayıda kişinin yetip yetmeyeceğini **Allâh bilirdi**” (s.228).

Allah’ın işine bak

Bir işin bir olayın beklenmedik, şaşılacak bir durum alması karşısında kullanılan bir söz.

“Başlangıçta fena gitmiyordu ama sonunda şansı döndü ve **Allah’ın işine bak** ki Aman Baba onu mars etti” (s.44).

3206. Anası (onu) kadir gecesi doğurmuş (Kadir gecesi doğmuş)

Çok talihli, her işi rast gidiyor.

“Maateessüf, **anası** bu barbarı **kadir gecesi**¹⁵ **doğurmuş olmalı** ki, Balkan devletlerinin birbirleri ardına harp ilân etmeye başlamalarıyla yine dört ayaküstüne düşmüştü” (s.135).

3343. Aşağı kurtarmaz

1) Daha ucuza satılırsa zarar eder.

2) Daha aşağı bir durum ve yaşayışı kendine layık görmez.

¹⁵ Kadir gecesi: (Arapça- Türkçe) Ramazanın 27. gecesi ki çok kutlu sayılır.

“İspanya’da şatolar ve Memâlik-i Osmaniye’de de yedi kubbeli hamamlar kuran mütekebbir ve müteazzım Paşa’yı, her ne kadar akla ziyân olsa da, onun gurur ve ihtirâsını okşayan, ileride karabasan olacak muazzam rüyalardan **aşağısı kurtarmaz** gibiydi” (s.145).

“Sefinenin bile tepesinde poz kesip racon atan barbarı, artık daha **aşağısı kurtarmaz** gibiydi” (s.156).

3551. Az kalsın (kaldı), (Az daha)

Az sonra, hemen hemen, olmak üzereydi ki.

“Süveterli, ‘Yaptığı bu hatayı buldurmak için bir de, bizi bu dünya kadar evrâkı düzenleme zahmetine sokacaktı **az kalsın!**’ dedi” (s.234).

3820. Bereket versin

1) (Satıcının, dilencinin iyi dileği) Tanrı size bol gelir, bol para versin.

2) Çok şükür, iyi ki.

“**Bereket versin** ki Alman paşanın emrinde maharetle çizme parlatan bir er vardı” (s.138).

4736. Dişe dokunur

İşe yarar, belirtilmeye değer, önemli.

“Buna cesaret derler! Ardından fedora şapkalı ve kravatında yıldırım ile ananas desenleri olan Rıza Emlîke Beyefendi, Yapılacak iş çok. İhsan Sait’le alâkalı sandıklar dolusu evrâk arasında **dişe dokunur** bir şeyler arayacağız” (s.227).

Eline erkek eli değmemiş

Kız, namuslu olmak.

“Bir süre koştuktan sonra bacaklarında mecâl kalmayan ihtiyar, arkasındaki zavallı şüpheliye nefes nefese, ‘yiğidim!.. Bırak ben zavallı Hıdır’ı... Bugüne kadar **elime erkek eli değmedi**... Aman ne olur... Kurbanın olayım...’ diye yalvarıyordu ki Topçular caddesi yakınında dizlerinin bağı çözüldü ve elinde bir revolver ile bekleyen serkomiserin ayakları dibine yığılıverdi” (s.14-15).

6001. Helal süt emmiş

Çok doğru, çok temiz bir kişi.

“Bu sebeple akrabalarından **helâl süt emmiş**, itimât ettiği şahıslara, eğer günün birinde Emri Hak vâki olursa, hekimler ordusunu seferber edip onların, bedenindeki ölüm denilen hastalığı iyileştirmelerini sağlamalarını, hekimler bunu başaramazlarsa onların tek tek ldrlmelerini vasiyet etmişti” (s.191).

“Ama onların amfiye girmeleri yasaktı. Burada, o geceki esrarengiz konferansa sadece, cumhuriyetin mümtaz ve **helâl süt emmiş** âlimleri katılacaktı” (s.215).

6083. Hoşça kal (kalın)

“Allah’a ısmarladık gibi” gibi, ayrılan kimsenin kalan kişiye söylediği iyi dilek sözü.

“Parayı uzatıp üstünü aldıktan sonra İdris Âmil’e, ‘**Hoşça kalınız** İdris Bey!’ demiş, ama sesi heyecandan boğulan adamcağızın verdiği karşılığı işitememişti” (s.211).

6084. Hoş geldiniz (Safa geldiniz)

Bir yerde bulunanın oraya yeni geleni karşılarken söylediği nezaket sözü.

“Neden sonra, yüzünü ona dönmeden İhsan Sait’e, ‘**Hoş geldiniz**’ dedi” (s.145).

İnsanoğlu iğ süt emmiş

İnsanlardan tam bir doğruluk beklenmez.

“Hocası Aristo ona, **insanoğlu** denilen **iğ süt emmiş** yaratığın ‘düşünen hayvan’ olduğunu anlatmıştı” (s.192).

6294. İpiyle kuyuya inilmez

Ona güvenilerek bir işe girişilmez.

“nk İhsan Sait kendi **ipiyle kuyuya inmezdi**” (s.90).

İşe bak!

Şaşırlacak bir durum karşısında kullanılacak bir söz.

“Fakat **işe bak** ki, ondan sonraki Con, epey tıynetsiz çıkmıştı” (s.195).

6365. İş olsun

Sözde iş yapıyor, gereksiz, anlamsız işler.

“Üç gün sonra o civardan geçerken sadece meraktan buraya tekrar gelip **iş olsun** diye bir baktığında bu kemiklerin tıpkı peynir şekeri gibi ufalanıp dağıldığını fark edecekti” (s.58).

6824. Kim bilir

Belli değil, bilinmez.

“Şeyhi koltuk altlarından tutup sürükleyen kambur, **kim bilir** hangi şeytani gaye için, adamcağızı arabaya yatırıp görünmemesi için üzerini örttü ve şeyhi arabayla yokuş aşağı Galata’ya doğru taşımaya başladı” (s.63).

“Ancak dev hangarın yanında, tuğladan örülme yüksekçe bacasıyla **kim bilir** hangi haltların yeneceği, akıllara ziyân bir imâlâthâne inşâ edilmişti” (s.132).

7005. Külâhıma anlat (onu benim külâhıma anlat)

Söylediklerine hiç inanmıyorum.

“**Külâhıma anlatsın!**” (s.135).

7199. Mürekkep yalamış

Öğrenim görmüş.

“Ayrıca memleketin **mürekkep yalamış** adama ihtiyacı olduğu herkesin malûmuydu” (s.206).

Ne haddine

Ona mı düşmüş, ona mı kalmış, ona düşmez.

“Ama **ne haddine**” (s.135).

7292. Ne var ki

Şu da var ki, ancak, ama.

“Ne var ki alınlarından yukarısı kömürleşmiş şeyhlerin gözü kanlı şahıs ya da şahıslarca canlarına kıyılması, diğer şeyhlerin ve belki de cemaatin bazı mensuplarının, hatta ve hatta mukaddesatçı ve zahit efendilerin de **aynı yolun yolcusu olduğu** intibasını uyandırıyor” (s.17).

“**Ne var ki** imrendiğinden midir dudağının kenarından ağız suyu akan çocuğun hissiyatının tersine Paşaoğlu, otel aşçısının hazırladığı ölümcül tatlı hala midesinde olduğu için, o anda sığır tezeğinden farksız gördüğü pasta ve turtalara ne zaman baksa öğürmemek için kendini tutmaktaydı” (s.35-36).

“**Ne var ki** bu miktar yine de bir camii yaptırmak için azdı” (s.47).

“**Ne var ki** kapının gürültüyle kapandığını fark ettiklerinde yürekleri ağızlarına geldi!” (s.49).

“**Ne var ki** aksilik bu ya bir kez dizlerinin bağı çözüldüğü için yine dizleri üzerinde emekleye emekleye üst kata çıktı” (s.56).

“**Ne var ki** Şeyh Selahattin Tefricî ayaklarına kapanan müridine bir baktıktan sonra yere tükürerek “Kefereye karıştın” dedi” (s.63).

“**Ne var ki** tevâlîyi tutturması çok zordu” (s.74).

“**Ne var ki** sinirleri biraz bozulduğu için uyumakta zorlanıyordu” (s.89).

“**Ne var ki** ben şimdi bir kanun kaçağıyım” (s.99).

“**Ne var ki** gazeteci velet her sabah en az elli altmış gazete alan memur taifesinin kendisinden niçin kaçtığını anlayamadı” (s.102).

“**Ne var ki** o ab-ı ru döküp ayaklarına kapanınca, insaf edip taş baskı bir Kur'an getirdiler” (s.113).

“**Ne var ki**, hürriyetin getirdiği hercümerc devam ederken şu hava sefinesi emniyette sayılmayacaktı” (s.128).

“**Ne var ki** Aman Baba da ameleleri çalıştırmaya kararlı görünüyordu” (s.132).

“**Ne var ki** tâyin edilmiş memurlar diğer inkılâpların faydasını görecektir, yani, börtü böcek yılan çıyan gibi ananevi gıdalarla nefisini köreltme yerine, ana babalarına âsi olup toprağa ilk tohumu eken ihtilâlcilerin soyundan gelen şu çiftçi kıraathânedeki pineklerden o maaşlılar da, âmirlerinin helâ sonrası taharetini dilleriyle yapıp nafakalarını devlet bütçesinden doğrultacaklardı” (s.161).

“**Ne var ki** hücum birliklerinin ancak üçte biri sağ kalmıştı” (s.178).

“**Ne var ki** bir üçüncü münevver zümresinden de söz açmak doğru olacaktı” (s.205).

7338. Oh olsun

Birini üzen duruma sevinmek.

“**Oh olsun!**” (s.143).

Şeytanın işi yok

“Ne hikmetse, aksilik bu ya” anlamında kullanılan bir söz.

“**Şeytanın işi yok**, Ayastefanos’a, hem de hangarın 1 fersah yakınına hava mektebi kurulmuş, bu yetmiyormuş gibi Fransa’dan 50 beygirlik tek kanatlı iki Döperdesan yanında, Almanya’dan dört Harlen ve İngiltere’den de iki Bristol satın alınmıştı” (s.134).

8190. Şimdiden tezi yok

Hiç durmadan, hemen.

“Artık harbe katılma zamanıydı ve cepheye yürüyüş, **şu andan tezi yok** başlamıştı” (s.171).

8118. Şöyle dursun

(Daha üstünü yapmayı) Bir yana bırakalım.

“Bulgar kıt’aları Edirne’ye girdiğinde üzölmek şöyle dursun, balo salonlarında, konserlerde, tiyatrolarda toy düğün ediyordu” (s.136).

8359. Umurunda değöl

Aldırış etmez, önem vermez.

“Zâten o muazzam hava sefinesi dışında hiçbir şey **umurunda değildi**” (s.136).

8432. Üstüne ölü toprağı serpilmiş

Uyuşuk, hareketsiz.

“Üstünüze ölü toprağı mı serpilmiş!” (s.169).

8520. Yağma yok

Kolay kolay elde edilecek şey değil, buna kimse razı olmaz, öyle şey yok.

“Ama **yağma yoktu!**” (s.189).

8571. Yanına varılmaz (Yanına salâvatla varılır) (Birinin, bir şeyin)

1) Çok öfkeli, karşısına çıkanı tersler.

2) Çok pahalı.

“**Yanına salavâtla varılır** bu vaziyo paşa, İhsan Sait içeri girdikten sonra yaverin kapıyı kapadığını işittiğinde hiç istifini bozmadan pencereden dışarı bakmaya devam etti” (s.145).

“Azâmetfurûş hâliyle Moğol’un **yanına salavâtla varılacak** gibiydi” (s.232).

8625. Yazıklar olsun!

Çok üzıldüm teesüf ederim, kınarım seni.

“Ardından ona, ‘Ben senin bildiğin kızlardan değilim! Bana nasıl dokunursun? Sana itimât etmiştim! **Yazıklar olsun!**’ dedikten sonra, ağlaya ağlaya Galatasaray’a doğru hızlı adımlarla yürüdü gitti” (s.215).

8881. Yüzünden (suratından) düşen bin parça

Suratı asık, canının çok sıkıldığı yüzünden açıkça belli.

“İhsan Sait’in **suratından düşen bin parçaydı**” (s.137).

4.2.2. Birleşik Cümle Biçimindeki Deyimler

3120. Allah yarattı dememek

Kıyasıya dövmek, çok hırpalamak.

“İdris Dede ise pilot mahalline çıkmış, **Allâh yarattı demeden** torununun, egzoz dumanı ve motör yağından kapkara olan suratına, şaplak üzerine şaplak çarpmaktaydı” (s.124).

“Bir yandan da zavallının sol terliğini almış, **Allâh yarattı demeden** adamın ensesine ensesine patlatıyordu” (s.226).

“Dazlak da, çay getirmedi diye dövdüğü kasketlinin yanı sıra fedora şapkaliya da, ‘**Allâh yarattı demem**, alırım ayağımın altına bak! Sen de geç evrâkların başına! Karıştır, yokla bakalım, neyin nesi kimin fesiymiş bu İhsan Sait!’ diye buyurmuştu” (s.228).

3207. Anasından doğduğuna pişman

- 1) Çok tembel.
- 2) Canından bezmiş.

“Redingotlu kapıcıya kendisini bekleyen Alman’ın adını verip sanki **doğduğuna bin pişman**, üst kata tırmandı” (s.106).

3523. Ayıptır söylemesi

1) Böyle şeyleri ortaya koymak, size karşı saygısızlık olacak ama, söylemek zorunluluğu duyuyorum, özür dilerim.

- 2) Övünmek gibi olmasın ama.

“**Ayıptır söylemesi**, helâya gidip yestehlediği zaman çömeldiği yerden kalkar ve bedeninden çıkan gâitasını uzun uzun hayranlıkla, göğsü kabarana kadar seyreder, ardından da anasının her zaman dolu bıraktığı ibrikteki suyu, içi cız ederek döküp necâsetini, daha doğrusu opus’unu deliğe uğurlardı” (s.206).

4540. Davul çalsan işitmez

- 1) Çok sağır.
- 2) Uykusu çok ağır, derin uykuda.
- 3) Kendini verdiği işin dışındaki hiçbir şeyle ilgilenmez.

“Cümlesi de **davul çalsa işitmez** görünüyorlardı” (s.146).

7264. Ne mal (meta) olduğunu biliriz, (Ne çiçektir biliriz)

İşe yaramaz, hatta kötü bir kişi olduğunu biliriz.

İhsan Sait **ne mal olduğunu bilirdi** (s.90).

Zâten onun **ne mal olduğunu** önce Bevval anlamıştı! (s.142).

7301. Neye uğradığını bilememek

Ansızın beklenmeyen üzücü bir durumla karşılaşarak donup kalmak.

“Neye uğradıklarını şaşırmışlardı” (s.147).

8486. Verilmiş sadakanız (sadakamız) varmış

Büyük tehlike atlattınız.

“Harbe koşan İttihâtçılar, kulislere başlayan Masonlar ve Bâbîâli onu yine unutmuş, haysiyetsizin **verilmiş sadakası olmalı** ki, kıcını yine kurtarmıştı!” (s.135).

8562. Yandım Allah çağırmak

Birinin çok rahatsız vermesinden ya da bir işten çok sıkılarak imdat isteyecek duruma gelmek.

“Bomboş hapishanede boğulup bunalıyor, o bitmeyen gecelerde **yandım Allah çağırıyordu**” (s.113).

8586. Yaradana sığınıp (Bir iş yapmak)

Bütün gücünü kullanarak (Bir iş yapmak).

“Hâl böyle olunca İdris Âmil, **Yaradan’a sığınıp** dışarı çıktı ve salona gidip kanepeye oturdu” (s.220).

4.2.3. Bağlı Cümle Biçimindeki Deyimler

5202. Eşek kuyruğu gibi ne uzar, ne kısalır

(Gelir, iş, durum, görev aşaması) Hiçbir gelişme ve ilerleme göstermez; olduğu gibi sürüp gider.

“Bu kafayla sen, **eşek kuyruğu gibi ne uzar ne kısalırsın!**” (s.102).

4.2.4. Sıralı Cümle Biçimindeki Deyimler

Allah övmüş de yaratmış

Çok güzel olanlar için söylenen bir söz.

“Çipil gözleri, ince ve sivri çenesi, yeşil menevişli sarı dişleriyle Paşaoğlu’nu **Allah övmüş de yaratmış** denemezdi pek” (s.19).

3945. Bir eli yağda bir eli balda olmak

1) Bolluk içinde bir yaşayışı olmak.

2) Elinde bulunan geniş olanaklardan bol bol yararlanır olmak.

“Sarayında **bir eli yağda bir eli baldaydı**” (s.190).

4262. Cart kaba kâğıt!

Senin yüksekte atmana değer veren (ya da korkutmana aldırان) var sanki.

“**Caaart kaba kağıt!**” (s.135).

5348. Fol yok yumurta yok

Ortada konu ile ilgili hiçbir belirti yokken halde varmış gibi bir havaya giriliyor.

“Hatta içlerinden biri düdüğünü, ortada **fol yok yumurta yokken** hala coşkuyla öttürüp duruyordu” (s.15).

5393. Gel gelelim

Ama ancak, şu var ki.

“**Gelgelelim** Paşaoğlu adeta Allahü Teâlâ’nın yarattığı güzelliği hakkıyla his ve idrak ettiği için tozutan dahi bir ressamın fırçasından çıkmış harikulade bir resme benzeyen bahçeye dudak bükerti” (s.20).

“**Gelgelelim** Öklid’in mefkûrevî küresinin tersine, Arz’ının ki inişli yokuşlu, girintili çıkıntılı bir takrîbe olduğu için, doludizgin koşan beygirlerin çektiği kupa arabasının tekerlekleri çukurlara girer girmez içerideki Paşaoğlu, az önce oturduğu koltuğun, kuyruk sokumunun az altına indiğini fark ediyor, tekerlek çıkınca da mabadı tekrar aynı yere çarpıyordu” (s.28).

5837. Hak getire

Tanrı vermemiştir, söz konusu şey onda yoktur.

“Ama boş ve tekinsiz hapishanede gusül abdesti alacak su **hak getireydi**” (s.112).

İşi İş Kaşığı Gümüş Olmak

İşi tam istediği yolda.

“Çünkü sol hayâdan gelen meni olduğu kadar sol memeden gelen süt de kendisini hanedana dâhil edebilir, Boğaz’daki yalısında Halil İbrahim bereketi içinde, **iş iş kaşığı gümüş** yaşayabilirdi” (s.19).

7270. Ne oldum delisi olmak

Ummadığı bir aşamaya ulaşan kimse çok şımarmak.

“Fakat gün geçtikçe **ne oldum delisi olmuş**, kendinse tembihat vermek için yalıya çağrılan Şeyh İzettin’e ‘Kerizettin Efendi’, Abdulrezzak Kırani Hazretlerine ‘Zırtullahıkirmani Efendi’ ve Şeyh Abdulmabud’a ‘AbullabutEfendi’ diye hitap edip matrak geçince epey beddua almıştı” (s.23).

7272. Ne olur ne olmaz

Ne olacağı belli değil, her olasılığa karşı.

“38’lik Kolt, **ne olur ne olmaz**, İhsan Sait’in belindeydi” (s.95).

“Bu yüzden **ne olur ne olmaz**, bir saat kadar bekledi” (s.220).

7316. Nuh der, peygamber demez

Kanı ve düşüncelerini bir türlü değiştirmez, söylediklerinde direnir.

“Son imzayı atacak memur ise **Nuh diyor peygamber demiyordu**” (s.114).

8499. Vur patlasın, çal oynasın

Elindeki avucundaki parayı zevk ve eğlencesi uğruna harcayan kişinin durumu.

“Yiyip içip **vur patlasın çal oynasın** yaşamadığına göre adam onca parayı ne eylesindi ki?” (s.50).

4.2.5. Kesik Cümle Yapısında Olan Deyimler

Bazı deyimlerde bulunan kelime veya kelimeler zaman zaman kullanılmamaktadır. Yani bir ya da birkaç söz öbeği söylenmemektedir. Doğan Aksan¹⁶ bu dil olayını; “yüklemsel olmayan sözcük bağdaştırmaları” olarak tarif etmiş ve “tepeden tırnağa (kadar), çat kapı (gelmek)” gibi deyimleri bu duruma örnek göstermiştir.

Ömer Asım Aksoy¹⁷ eksilteli anlatım biçimi diyerek; “Akşama sabaha (Ya akşama ya sabaha), Allah bana ben de sana (Allah bana versin ben de sana vereyim), Aman zaman (...demeye fırsat vermeyerek), Az çok (Az da sayılsa çok da sayılsa), Baştan ayağa (...değin), Bilir bilmez (Bilir de olsa bilmez de), Bugün yarın (Ya bugün ya yarın), Buyur emek (Buyur diye konukseverlik etmek), Büyümüş de küçülmüş (sanki...), Çat kapı (Çat diye kapıyı vurarak), El etmek (El ile işaret etmek), Er geç (Erken ya da geç olarak), Göze göz dişe diş (Göze karşılık göz...), Göz etmek (Göz ile işaret etmek), Göz göre (Göz göre göre), Gözün aydın (...olsun), İster istemez (İster olarak da istemez olarak da), İyi kötü (İyi de olsa kötü de olsa), Kan kırmızı (Kan gibi kırmızı), Kaş göz etmek (Kaş ve gözle işaret etmek), Laf aramızda (...kalsın), Ne fayda (Ne faydası var), Ne olur ne olmaz (Kimse bilmez...), Söz bir Allah bir (Sözüm birdir değişmeyecektir. Nasıl ki Allah da birdir.), Uzun etme (Uzun laf etme, bu tutumu uzun sürer etme), Vakitli vakitsiz (Vakitli olsun, vakitsiz olsun), Vakit vakit (Kâh şu vakit kâh bu vakit)” deyimlerini örnek göstermiştir.

2736. Adam sen de!

Aldırma ne önemi var.

“Kâimeyi cebine atan İhsan Sait, ‘**Adam sen de!**’ dedikten sonra, zavallı meçhûl askeri kendi kaderine terk edip, o yağmur altında çamurlu içtimâ alanını adımlayıp tam karşıdaki binanın merdivenlerini tırmandı ve üst kata çıktı” (s.145).

3113. Allah ne verdiyse

1) Evde ne yemek varsa.

¹⁶ Aksan, 2018:185.

¹⁷ Aksoy, 1988: 506-507.

2) Elimize (elinize) ne geçerse, ne kazanabilirsek.

“İşte bu vakitte, yanı başındaki gül ağacı sehpadan çingırağını alıp çingırdattıktan hemen sonra, kapıda zaten alesta bekleyen Arap uşak oradakilere bir iki bağırdıktan sonra gelip oda aydınlansın diye perdeleri açar, ardından hizmetçinin getirdiği gümüş kahvaltı tepsisini alıp yataktaki Paşaoğlu’nun önüne koyar, beyefendi de artık istiridye çorbası mıdır, antilop yağında kızarmış yumurta mı, yoksa mahlepli çörek mi, **Allah ne verdiyse** tepsideki nevaleyle nefsinı köreltirdi” (s.19).

3118. Allah vere de

İnşallah, dileriz ki.

“Bu esnâda, eskiciden ikinci el bir smokin alıp beyazımsı gömleğine de fiyango yerine ayakkabı bağcığı bağlamış olan kişi, “**Allâh vere de** akşama kalmadan İhsan Sait’in bütün kayıtlarını bulsak da kâbusumuz bitse! Hava kararınca hayâletler daha korkunç görünür!” diye mırıldanmıştı” (s.229).

4161. Buyur etmek

Konuğu “buyurun” diye saygı ile karşılayıp içeri almak ya da sofraya çağırarak.

“Kılık kıyafetinden onun yağlı müşteri olduğunu hemen anladığı için eğilip hürmetle içeri **buyur etti**” (s.38).

“Otomobil önünde durunca bunlar gelip kapıyı açtılar ve iki misafiri şemsiyelerle yağmurdan koruyarak içeri **buyur ettiler**” (s.199).

“Ürkek adam iki şahsı içeri **buyur ettikten** sonra çıktı ve kapıyı ardından kapadı” (s.200).

5173. Er, geç

Ne zaman olsa.

“Sultan Ahmet Umumî Hapishanesi’nde nâhak yere tam altı ay yatmış, şayan-ı itimat olduğu pek söylenemeyecek kırk yaşlarındaki bir âdemoğlu, yani çekik gözlü, çıkık elmacık kemikli ve geniş suratlı o barbar Moğol foyası **er** ya da **geç**

ortaya çıkacak o şerefsiz ve yılan İhsan Sait denilen polimci kıranta düzenbaz, işte bu Culyano Efendi'nin bir müddet getir götür işlerine bakacaktı" (s.50).

"Zâten azmi ve irâdesine tam teknil itimât eder, diğerlerine olduğu gibi tâlihın **er** yâhut **geç** kendisine de güleceği ne inanırdı" (s.206).

5242. Evet efendimci

Özel bir düşüncesi olmadığından ya da hoş görünmek için, karşısındakinin her söylediğine "doğru, evet efendim" demeyi huy edinmiş olan kişi.

"Ama **evet efendimcilik** mesleğinde âdeta rakîpsiz olmasına rağmen, şemsiyeyi getirmediği için Paşaoğlu'ndan papara yemişti" (s.28).

5877. Hangi akla hizmetse

Ne gibi bir düşünce ile böyle akla sığmayan iş yapıyor.

"Kısacası adam şair şuara takımı gibi huluskar, içli, sulu, zırtlak değildi ve yalıda baba parasıyla tanzim ettiği laboratuvarında, binlerce şiirin on binlerce mısraında geçen, umutla yüz binlerce canana ve yavukluya takdim edilen çiçek nevilerini, bunlara gelen arı, yusufoçuk, uçuç gibi böcekleri mikroskop altında inceler **hangi akla hizmetse** bir de notlar alırdı" (s.20).

"Her şeyden önce o koca binânın, kibleye bakan güzelim ön cephesi sökülmüş ve buraya **hangi akla hizmetse**, raylar üzerinde dönen demir tekerlekler vâsıtasıyla açılıp kapanabilecek, her biri 40-50 adam boyunda iki devâsâ kapı rapt edilmişti" (s.115).

6023. Her ne kadar

İse de, -dır ama.

"30 adam yüksekliğindeki ahşap tavanın sağında, **her ne kadar** isten kararmış olsa da 'Allah' lafzı, solunda ise silinmeye yüz tutmuş 'Muhammed' ismi yazılı olduğuna bakılırsa burası camii gibi bir mübarek mekân olmalıydı ama kelepçelenip demet haline getirildikten sonra yirmisi otuzu duvarlara rapt edilmiş ve metrelerce uzanan elektrik kablolarına ne buyrulurdu?" (s.66).

"Kâtip nazikçe başını öne eğip, **her ne kadar** sokakta ise de, İhsan Sait'e selam verdi" (s.88).

6066. Hiç olmazsa

- 1) Büyük, ileri, çok, üstün sayılmasa bile, başka bir şey yapılmamış olsa bile.
- 2) Bari yetersiz olmakla birlikte.

“Plânetaryumdaki seyyâreler yine dönüyordu ama, sağda solda borulardan buhar boşalıyor, dişliler ve miller gacırdıyor, ameleler, feryât ve figân ederek koşturuyor, vanaları çevirerek, **hiç olmazsa** tazyik saatlerinin patlamasını engellemeye, yangın kovalarındaki kumu alevlere dökmeye, kancalar ve baltalarla yanan akşamı söndürmeye çalışıyorlardı” (s.165).

“Biraz daha bekledikten sonra, az buçuk tereddütle İdris Âmil **hiç olmazsa**, Leylâ’nın Hüseyin Ağa Sokağı’ndaki dâiresinin önünden bir geçmeye karar verdi” (s.222).

İşin kötüsü

İşin kötü yanı.

“**İşin kötüsü**, kaldığı koğuşun ızbandut gibi, her fırsatta ondan bundan para kesen zâlim ama gâyet sofu, beş vakit namazında bir ağası vardı” (s.50)

“**İşin kötüsü** bu aile babalarının bıyıkları, tıpkı Klark Geybil’inki gibiydi ve bu hâlleriyle hanım kısmının teknilini, önlerinde diz çöktüreceklerine inanıyorlardı” (s.199).

7300. Neyin nesi, kimin fesi

Kimdir, nasıl bir kişidir (bilinmiyor).

“Dazlak da, çay getirmedi diye dövdüğü kasketlinin yanı sıra fedora şapkaliya da, ‘Allâh yarattı demem, alırım ayağımın altına bak! Sen de geç evrâkların başına! Karıştır, yokla bakalım, **neyin nesi kimin fesiymiş** bu İhsan Sait!’ diye buyurmuştu” (s.228).

7905. Solda sıfır

Hiçbir değeri olmayan, hele benzerleri ile karşılaştırılınca değersizliği daha iyi anlaşılan.

“O yüzden veznedarın eline sıkıştırdığı birkaç zavallı gümüş para **solda sıfır** kalırdı” (s.81).

“Hattâ boyları bir âdemoğlununkinden daha da yüksek, Beykoz camından dört şamdan, duvarlarda yalap yalap alevlenen altun yaldızlar, kapılarda çıldır çıldır şavkıyan kakmalar, billûr aynalarda par par gümüşlenen bezemeler, tavanda bile ışıltılı yakamozlanan bezekler, dazlağın perdâhlı kafası yanında **solda sıfır** kalıyordu” (s.226).

8116. Şöyle bir

Daha önce tasarlamış olmaksızın, önem vermeyerek, rastgele, gelişigüzel

“Dervişle kendisini seyredenlerden fena halde sıkılan İhsan Sait, sözde oğlunun kirli yanağına **şöyle bir** dokunduktan sonra zavallıyı oracıkta bıraktı” (s.83).

8172. Taş çatlasa

Ne denli zorlansa, ne yapılsa.

“Huysuz ihtiyarın suratı sivilceli torunu ise **taş çatlasa** 15 yaşındaydı ve camları şişe dibi gibi olan, kir içinde, dokuz numara bir de gözlüğü vardı” (s.117).

8727. Yok pahasına

Ölü fiyatına.

“Bu malların bedeli nakitle değil, **yok pahasına** aynî olarak ödeniyordu” (s.26).

4.3. Çeviri Deyimler

Bu deyimler genellikle Arapça ve Farsça kelimelerden oluşmuşlardır ama bazı Türkçe ekler ve kelimeler içerenler de mevcuttur.

Ab-ı ru dökme

Şerefinden fedakârlık edecek derecede yalvarmak, minnet etmek.

“Ne var ki o **ab-ı ru döküp** ayaklarına kapanınca, insaf edip taş baskı bir Kur'an getirdiler” (s.113).

Ahvâl-ü şerâit

Haller, şartlar.

“Bu muhitte **ahvâl-ü şerait** ciddî ve elektrikliydi” (s.97).

Alamet-i farika

Ayırıcı nitelik, ayırıcı özellik.

“Pera Caddesi’ndeki apartman sâkinleri, kendileri ne **alâmet-i fârîka** olarak daha mâsum süsleri, meselâ balık dolu sepetleri, buğday başaklarının çevresindeki tırmık yâhut yabaları, zeytin dallarının çerçevelediği müzik âletlerini ve melekleri tercih etmiş görünmekteydiler” (s.33).

Arz-ı endam etmek

Boy göstermek.

“Sabah uyanıp bir iki saat kahvaltı masasında ve kıraathanede keyif yaptıktan sonra, dairede ancak öğle vakti yahut belki daha da sonra **arz-ı endam eden** memurlar, pıllaça buldular mı kaçırmazlar, kaparoz yiyip nüfûz ticareti yaparlardı” (s.113).

Azametfurûş

Çalım satan, kurum satan.

“**Azâmetfurûş** hâliyle Moğol’un yanına salavâtla varılacak gibiydi” (s.232).

4552. Def-i bela kabilinden

Sürekli istekleriyle usandıran kişinin verdiği rahatsızlıktan kurtulmak için (Bir belayı savar gibi.)

“Sanki oradakilere hak etmedikleri bir şey **def-i bela kabilinden** verilmiş de bundan gocunmuş ve sinirlenmiş gibi, adamın kaşı gözü seğiriyordu” (s.102-104).

4553. Def-i hacet etmek

Büyük aptes bozmak.

“Ancak efendimiz onun, temizliğinden mesul olduğu ayakyolunu bizzat kendi **hacetini** de **def etmek** için ara sıra suiistimal ettiğinden şüphelenmekteydi” (s.9).

Ehl-i dünya

Dünya adamı, ahret işlerine karşı alakasızlık gösteren insanlar hakkında kullanılır bir tabirdir.

“Cübbeli, ‘Siz **ehl-i dünya** beni bilmezsiniz, bana Selahattin Tefricî dirler’ dedi” (s.62).

5158. Emrihak vaki olmak

Ölmek (Tanrı buyruğu belirlemek).

“Bu sebeple akrabalarından helâl süt emmiş, itimât ettiği şahıslara, eğer günün birinde **Emri Hak vâki olursa**, hekimler ordusunu seferber edip onların, bedenindeki ölüm denilen hastalığı iyileştirmelerini sağlamalarını, hekimler bunu başaramazlarsa onların tek tek öldürölmelerini vasiyet etmişti” (s.191).

Eşref-i mahlûkat

Varlıkların en şereflişi, insan.

“Paşaoğlu, antenden **eşref-i mâhlûkatın** sedâsını dünyanın tâ diğer ucuna irsâl azmindeydi” (s.73).

Hadîd-ül mizâc

Öfkeli çabuk kızan.

“Bevval’e bu şekilde çıkışan asabî ve **hadîd-ül mizâc** bir usta olan İdris Dede’nin vaktiyle Saraçhâne’de, âsi ve deliduman torunu Selahattin ile hemen her âleti tamir ettiği bir atölyesi vardı ve tabelâsında şu ibâre yazılıydı” (s.116).

Herc ü merc

Alt üst, karmakarışık, allak bullak, darmadağınık.

“Ancak bu **hercümerc** İhsan Sait’in keyfini pek bozmadı” (s.81).

“Ne var ki, hürriyetin getir diğı **hercümerc** devam ederken şu hava sefinesi emniyette sayılmayacaktı” (s.128).

İdare-i maslahat

1) Bir işi iyi kötü yoluna koyma.

2) Bir işi şöyle böyle görme.

“Üstelik onun ibâdet etmesi değil, **idâre-i maslahat** etmesi yeter” (s.238).

İnsan-ı kâmil

Güzel huy ve tabiat ve yüksek fazilet sahibi olan kimse.

“Smokinli, İhsan Sait’in kulağına, Demek senin ‘**insan-ı kâmil**’in bu şahıs” (s.237).

“İşte **İnsan-ı Kâmil** ile İnsan-ı Alaküllihâl aynı şey” (s.238).

“Paşaoğlu’nu, Demir Minâreler’i, orayı nasıl ele geçirdiğini, Almanla yaptığı şatranç müsabakasını, Rebaz’ı, Döjira’dan aldığı ilk mektubu, ona olan aşkını ve çektiği acıyı, imâl ettirdiği uçağı, zeplini, kendini dondurucu soğukta muhâfaza ettirerek geleceğe nasıl yolculuk ettiğini, kibrini, kibriyle işlediği günâh ve cinâyetleri, nasıl Âlî İhsan adıyla harbe gittiğini, orada çektiği sıkıntıları, aldığı vicdânî ve bedenî yaraları, yine gelip kendine nasıl secde edip, kendini nasıl affetmeyi başardığını, bütün bunlardan çıkardığı dersleri, İdris Âmil’i, nâm-ı diğer **İnsan-ı Kâmil**’i, ona olan özlem ve gıptasını, dünyada olup bitenleri bir bir yedi kişiye yazdırdı” (s.239-240).

İzzet-i nefis

Şeref, onur, haysiyet.

“Canı yanıp **izzet-i nefsi** kırılan bu dam ise bir nara attıktan sonra çeşme başından fırlayarak hem şaplak atan müridin hayalarına hem de ona tecrübî yolla ilahiyat öğreten şeyh efendinin kuyruk sokumuna tekmeyi indirdi, üstelik bir de enselerine enselerine patlatıyordu” (s.40).

“İhsan Sait, Jak Karako’nun Kabristan Sokağı 28 numaradaki muayenehânesine girdiğinde, vakûr ve **izzet-i nefsi**ne düşkün görünen bu hekim hastasına başını kaldırıp bakmaya bile tenezzül etmedi” (s.90-91).

“Fakat tamiri, ona olsa olsa yirmi para getirecek dört kuruşluk bir saati, **izzet-i nefis** meselesi yapıp bununla masası başında günlerce meşgûl olması, hattâ hurdacıdan aldığı ve yenisi mağazada zâten yarı fiyatına satılan bir piyanoyla haftalarca uğraşıp vitrinine koyması gibi işleri nedeniyle dükkân sahibine kira

borcunu ödeyememiş ve neredeyse yarım asırdır işlettiği atölyesini kapatmıştı” (s.116).

Kıymet-i harbiye

Geçerlilik, değer, önem.

“Bu şerefsiz Moğol’ a göre, Dünya’yı ölçmek isteyen âlimlerin Kâbe’si olan Luvr’da muhâfaza edilen o “platin metre”nin bile fazla **kıymet-i harbiyesi** yoktu!” (s.127).

Mevzûbahis

Söz konusu

“Çünkü yakın bir arkadaşı, buraya bir şeyin girmesi ile çıkması arasında bir fark olmadığını, çünkü her iki hâlde de bir sürtünmenin **mevzûbahis** olduğunu çitlatmıştı” (s.209).

Nazar-ı dikkate almak

Dikkate almak, göz önünde bulundurmak.

“Daha dün gece bir canavarın taarruzuna mâruz kaldığı için yine sallana sallana Culyano’nun mekânına dönerken birkaç sofı zât tarafından güpegündüz sarhoş dolaşmakla ithâm edilip azarlandıysa da onun gözü kasanın içindekilerde olduğu için sataşmaları **nazar-ı dikkate almadı**” (s.57).

Nazar-ı dikkatini çekmek

İlgisini çekmek.

“Ama hürriyetin ilânıyla muhterem pederinin sürgün edildiği Bursa’da ahâli tarafından linç edilip Hakk’ın rahmetine kavuştuğu o Paşaoğlu tarafından inşâ edilen, tavanı Ayasofya’nınki kadar yüksek ve geniş o dev hangar ve elbette içindeki ‘şey’, **nazar-ı dikkati** celp etmeye başlamıştı” (s.128).

“Ancak gelip geçenlerin **nazar-ı dikkatini** celp ettiğini fark edince mendilini çıkarıp gözyaşlarını silmişti” (s.209).

Seyr-i fil menâm

Uyurken yataktan kalkıp yürüdükten, gezindikten sonra tekrar yatağa yatmak gibi garip hal gösterme yerine kullanılan bir tabirdir.

“Demek ki gece mışıl mışıl uyuduğunu sanadursun, yatağından kalkıp hala uyuduğu halde birtakım haltlar karıştırıyordu ve demek ki **seyr-i fil menam** illetinden mustarip bu adamcağız, yani artık nereden ve hangi usullerle haber aldıysa gümrük resminin yüzde 11’e çıkacağını bir gün önceden haber vermek suretiyle yine kendi kendisinin itimadını kazanmaya çalışan bu herifçioğlu, demek ki, seciyesiz bir batakcı, haysiyetsiz bir düzenbaz, ciğersiz bir kaşkarikocu olan İhsan Sait’in yine bizzat kendisiydi” (s.90).

Şâyân-ı itimad

İtimad edilmeye değer, itimada layık güvenilir.

“Sultan Ahmet Umûmî Hapishânesi’nde nâhak yere tam altı ay yatmış, **şâyân-ı itimât** olduğu pek söylenemeyecek kırk yaşlarındaki bir âdemoğlu, yani çekik gözlü, çıkık elmacık- kemikli ve geniş suratlı o barbar Moğol, foyası er ya da geç ortaya çıkacak o şerefsiz ve yılan İhsan Sait denilen polimci kıranta düzenbaz, işte bu Culyano Efendi’nin bir müddet getir götür işlerine bakacaktı” (s.50).

Veled-i zina

Gayrı meşru surette meydana gelen çocuk hakkında kullanılan bir tabirdir. Mecaz yoluyla müfsid, fitnekâr yerinde de kullanılabilir.

“İşte pastacı el kantarının kancasını bu halkadan geçirip oğlanı havaya kaldırarak her hafta tartıyor, abur cubura düşkün çocuk şişmanlamışsa onun harama el uzattığına hükmedip **veled-i zinayı** işten atıyordu” (s.35).

“Bir elini göğsüne götürmüş zorla nefes alırken, **veled-i zina** da adamcağızın kulağına avaz avaz ‘Hürriye-aaat!’ diye haykırıyordu” (s.102).

4.4. Yapısal Olarak Adlandırılmayan Deyimler

Yapılan çalışmada karşılaşılan en büyük güçlüklerden biri cümlelerde geçen deyimlerin vermiş olduğumuz başlıkların hiçbirine uygun düşmemesi durumudur. Söz konusu olan deyimler aşağıda sıralanmıştır:

Bir ayaküstünde kırk yalanın belini bükmek

Çok kısa sürede pek çok yalan söylemek.

“Gelen heyeti daha kapıdayken büyük bir hürmetle karşılayan İhsan Sait, suratındaki zoraki tebessüme rağmen yine de rahat ve hattâ gevşek görünüyor, çenesini durmadan işleterek **tek ayağının üzerinde kırk yalanın belini büküyordu**” (s.140).

Anasının donu başına olmak

Anasının donunu başına geçirdiğinden annesine pezevenklik etmiş kadar aşağılık bir duruma düşmek; genellikle yemin etme, ant verme, verdirme gibi amaçlarla söylenir.

“Dinden imandan çıkıp **anasının donunu başına geçirdiğinden midir**, zihni abanoza dönen Paşaoğlu, hâşâ, inkâr ettiği Hakk’a değil, müspet ilimlerle uğraşan Avrupa’daki Allahsız âlimlere sırtını dayamış, kitap ve makalelerini okudu bu adamların abdestlerinden şüphesi olmadığı için bütün benliğini onların sütüne havale etmişti” (s.23).

6070. Hodri meydan

Kendine güvenen gelsin, işte meydan.

“**Hodri meydan!**” (s.135).

2668. Aba altından değnek göstermek

Üstü kapalı sözlerle korkutmak.

“Ambardaki malını almak isteyen İhsan Sait, memurlara **aba altından değnek bile gösterdi**” (s.114).

Tablo 1 Deyimlerin Tekrar Edildiği Sayfalar

Deyim	Adet	Sayfa numarası
Aba altından değnek göstermek	1	114
Abanoza dönmek	1	23
Abdest almak	6	112, 118, 118, 120, 235, 238
Ab-ı ru dökmek	1	113
Abur cubur	1	35
Aceleyle gelmek (dara gelmek).	1	121
Adam (insan) sarrafı	1	125
Adam etmek	1	125
Adam sen de!	1	145
Adam yerine koymak	1	233
Adı çıkmak	1	208
Adı gibi bilmek	1	90
Ağına düşürmek	1	130
Ağırdan almak (Ağır almak)	1	230
Ağırına gitmek	1	117
Ağız dil vermemek	1	100
Ağzı bir karış açık kalmak	4	67, 140, 218, 230
Ağzı dili bağlanmak	1	101
Ağzı kulaklarına varmak	2	58, 122
Ağzına almak	1	103
Ağzından baklayı çıkarmak	1	216
Ağzından çıkmak	4	72, 79, 210, 231
Ağzından girip burnundan çıkmak	1	54
Ağzından kapmak	2	101, 103
Ağzını aramak	1	102
Ağzını bıçak açmamak	2	101, 144
Ağzının payını (kalayını, ölçüsünü) vermek	1	236
Ağzının suyu akmak	3	35-36, 58, 195
Âh almak	1	143
Ahde vefa etmek	2	232
Ah etmek	1	199
Ahret suali	1	142
Ahvâl-ü şerâit	1	97
Ak pak	1	60
Akıl erdirmek	2	20, 32
Akıl havsala almamak	1	198
Akıl sır ermemek	1	91
Akıllara durgunluk vermek	2	99, 116
Akla hayale gelmemek	1	46

Akla zarar (Akıllara ziyan)	5	19, 22, 116, 132, 145
Aklı başına gelmek	1	71
Aklı fikri	1	75
Aklı gitmek	1	208
Aklına gelmek (gelmemek) (Aklına düşmek, düşmemek)	3	139, 204, 223
Aklını kaçırmak	1	83
Aklını kaybetmek	1	222
Aklını kullanmak	2	9, 192
Aklını oynatmak (Aklı zıvanadan çıkmak).	1	190
Akoz etmek	1	103
Alabora olmak	2	122, 232
Alamet-i farika	1	33
Alaşağı etmek	1	231
Alın teri (dökmek).	1	133
Allah bilir	1	228
Allah için	1	93
Allah ne verdiyse	1	19
Allah övmüş de yaratmış	1	19
Allah övmüş de yaratmış	1	190
Allah vere de.	1	229
Allah yarattı dememek(iç içe birleşik cümle)	3	124, 226, 228
Allah'ın evi	1	37
Allah'ın günü	1	34
Allah'ın işine bak	1	44
Allah'ın kulu	3	73, 111, 226
Allak bullak olmak	1	134, 171
Alt tarafı (yanı).	2	108, 174
Altında kalmamak	1	228
Altından kalkmak (Bir işin)	1	227
Altını üstüne getirmek	1	81
Âmânı kesilmek	1	76
Ana kuzusu	1	30
Anadan doğma	1	38
Anadolu etmek	1	90
Anası (onu) kadir gecesi doğurmuş (Kadir gecesi doğmuş.)	1	35
Anasından doğduğuna pişman	1	106
Anasını ağlatmak	1	193
Anasını bellemek	1	44
Anasının gözü (Malın gözü).	1	191
Ant içmek	1	136
Apar topar	1	13
Ara sıra	10	9, 13, 15, 66, 84, 100, 124, 208, 225, 230

Araya girmek	1	201
Ardı sıra	2	102, 137
Ardına (Arkasına) düşmek (Bir kişinin, bir işin)	1	163
Arkasını dayamak	1	113
Arpacı kumrusu gibi düşünmek	1	144
Arz-ı endam etmek	1	113
Arzu duymak	1	225
Arzu etmek	1	129
Asabı bozulmak	1	13
Aşağı görmek	1	156
Aşağı kurtarmaz	1	154, 156
Aşağı yukarı	3	84, 116, 166
Ateş açmak	2	177, 183
Ateşine yanmak	1	93
Avaz avaz bağırarak	1	148
Avucunu yalamak	1	53
Ayağına kapanmak	3	62, 63, 113
Ayağına üşenmemek	1	17
Ayağının altına almak	2	226, 228
Ayak basmak	2	99, 218
Ayaktakımı	2	27, 41
Ayıptır söylemesi	1	206
Aynı çanağa işlemek	1	129
Aynı yolun yolcusu	1	17
Azâmetfürûş	1	232
Az buçuk	9	61, 112, 194, 195, 206, 222, 229, 230, 238,
Az kalsın (kaldı), (Az daha)	1	234
Bacası tütme	1	23
Bağdaş kurmak	1	124
Baklayı ağızından çıkarmak	2	102-103, 216
Baldırı çıplak	3	16, 196, 197
Bardaktan boşanırcasına yağmak	1	171
Baş başa (kafa kafaya) vermek	1	142
Baş beyin kalmamak	1	76
Baş çekmek	1	191
Baş etmek	1	34
Baş göstermek	3	20, 41, 177
Başkaldırmamak	1	133
Başı belada olmak	1	152
Başı dertte olmak	2	210, 212
Başı yastık yüzü görmemek	1	87
Başına bir hal gelmek	1	222
Başına geçmek	3	183, 228, 228
Başına gelmek	7	102, 209, 210, 212, 217, 217, 223
Başına iş (dert) açmak (çıkarmak)	3	126, 183, 227

Başından kaynar sular dökülmek	2	40, 104
Başvurmak	1	135
Bata çıka	3	66, 171, 181
Bayramlık ağzını açmak	1	239
Bel bağlamak	2	48, 231
Belini bükme (Bir durum, birinin).	1	196
Benzi atmak	1	20
Bereket versin	1	138
Bertaraf etmek	1	19
Besmele çekmek	1	120
Beti benzi atmak	7	12, 14, 70, 86, 135, 210, 217
Beyninden vurulmuş dönmek	1	39
Bıçak kemiğe dayanmak	2	112, 224
Biçilmiş kaftan	1	193
Bir ara	1	104
Bir ayaküstünde kırk yalanın belini bükme.	1	140
Bir dediğini iki olmamak	1	75
Bir deri bir kemik (kalmak).	2	223, 236
Bir hal olmak (birisi, birisine).	1	112
Bir hoşluğu olmak	1	53
Bir içim su.	1	218
Bir yastığa baş koymak	1	222
Bire bin katmak	1	189
Bitap düşmek	2	172, 229
Boğazında düğümlenmek	1	101
Boy abdesti	2	41, 174
Boy göstermek	1	198
Boy ölçüşmek	1	78
Boynu bükük	3	44, 145, 162
Boyun eğmek	2	71, 162
Boyunun ölçüsünü almak	1	78
Börtü böcek.	1	161
Burnu büyümek	2	91, 135
Burnundan kıl aldırılmamak	1	140
Buyur etmek	3	38, 199, 200,
Buyur etmek	3	38, 199, 200
Buz kesmek	1	181
Büyük gelmek	1	130-131
Can atmak	4	100, 111, 139, 149-150
Can derdine düşmek	1	27
Can gelmek	1	46
Can havliyle	1	56
Can kalmamak	1	174
Can yoldaşı	2	112, 112-113
Canı ağzına gelmek	1	14

Canı çekilmek	1	184
Canı gidip gelmek	1	35
Canı sıkılmak	1	101, 202
Canı tez	2	86, 121
Canı yanmak	1	40
Canına okumak	2	70, 192
Canla başla	2	138, 149
Cart kaba kâğıt	1	135
Cebi para görmek	1	36
Ceza kesmek (Görevli kişi, birine).	1	192
Cezbeye kapılmak	2	24, 120-121
Cila çekmek	1	28
Cin fikirli	2	51, 191
Çan çan etmek	1	101
Çaparize gelmek	1	90
Çarkına etmek	1	35
Çekidüzen vermek (Üstüne, başına, ortalığa)	1	207
Çekip gitmek	3	31, 141, 217
Çenesi düşük	1	100
Çılgına dönmek	1	197
Çingıl çıtak	1	60
Çırasını yakmak	2	192, 198
Çiçeği burnunda	1	24
Çil yavrusu gibi	2	27, 151
Çile çekmek	1	193
Çile doldurmak	1	23
Çileden çıkmak	1	15
Çoluk çocuk	4	69, 88, 102, 190
Dağlara taşlara	1	20
Dalıp gitmek	2	119, 210
Darbe indirmek	1	15
Davul çalsan işitmez	1	146
Dayak (sopa) yemek	2	111, 111
Dedikodu çıkarmak	1	208
Def-i bela kabilinden	1	102-103
Def-i hacet etmek	1	9
Defterden silmek (Birini)	1	120
Dehşete düşmek	2	18, 221
Delik deşik	1	178
Denize açılmak	1	16
Derme çatma	1	98
Ders çıkarmak	1	239
Dik dik bakmak.	1	208
Dikkat çekmek	1	124
Dikkat kesilmek	1	44

Dikkatini çekmek	1	108-109
Dile gelmek (lisana gelmek)	1	103
Dili açılmak (Dili çözülmek)	1	103
Dili bir karış dışarı çıkmak	1	14
Dili damağı kurumak	1	225, 226
Dili döndüğü kadar	1	96
Dili dönmek	1	85
Dili tutulmak	3	70, 93, 218
Dili varmamak	1	17
Dinden imandan çıkmak	1	23
Dini bütün	1	71-72
Dirlik yüzü görmemek	1	28
Dirsek çürütmek	1	91
Diş gıcırdatmak	1	84, 118
Dişe dokunur	1	227
Dişinden, tırnağından artırmak	1	142
Dîvân durmak	1	162
Diz çökmek	4	122, 185, 194, 199
Dize gelmek	3	122, 185, 199
Dizinin bağı çözülmek	5	56, 57, 70, 70, 209
Doğduğuna pişman	1	106
Doğru çıkmak	1	210
Doğru dürüst	1	67
Doldola getirmek	1	97
Doludizgin	2	28, 204
Donup kalmak	1	11
Dört bir taraf	1	169
Dört dönmek	3	118, 138, 149
Dört elle sarılmak	1	149
Dört nala koşmak	9	13, 14, 27, 85, 171, 176, 179, 179, 179
Dudak bükme	1	21
Duman etmek (Bir şeyi)	1	154
Dur otur olmamak	2	133, 138
Düğün bayram etmek.	1	168
Dünya (gözüne, ona) zindan olmak (görünmek, kesilmek)	1	104-105
Düşkün olmak	1	34
Düşüp kalkmak (Biriyle)	1	208
Ecel şerbeti içmek	1	148
Ecel teri dökmek	1	17
Eceliyle ölmek	1	105
Ehl-i dünya	1	62
Ekmeğini kazanmak	2	190, 190
Ekmeğiyle oynamak	1	190
Ekşi surat	2	36, 37
El ayak çekilmek	1	96

El çabukluğu ile	1	54
El ele	1	136
El emeği.	1	121
El koymak (Bir şeye).	1	142
El sürmemek.	1	114
El uzatmak.	1	35
El üstünde tutulmak. (Ellerde gezmek) (Bir kimse).	1	131
Elde etmek	4	67, 131, 141, 142
Ele geçirmek	3	179, 182-183, 239
Eli ayağı dolaşmak	1	149
Eli ayağı gevşemek	6	56, 85, 102, 126, 135, 137,
Eli ayağı titremek	4	13, 55, 56-57, 89
Eli kulağında	1	219
Eli sopalı	3	13, 14, 144
Eli yatkın (Bir işe)	1	195
Elinden geleni yapmak	1	210
Elinden iş çıkmamak	1	120
Eline ayağına üşenmemek	1	132-133
Eline erkek eli değmemiş	1	14-15
Elini ayağını öpmek	1	229
Elini kolunu sallaya sallaya dolaşmak	1	18
Emin olmak	2	72, 118
Emrihak vaki olmak	1	192
Ense kulak yerinde olmak	1	33
Ensesi kalın	1	60
Er, geç	2	50, 206
Es geçmek	1	10
Eser kalmamak	4	115, 152, 184, 194
Esip savurmak	1	51
Eşek kuyruğu gibi ne uzar, ne kısılır.	1	102
Evde kalmak	1	131
Evdeki hesap çarşıya uymamak	1	232
Eveleyip gevelemek	1	114
Evet efendimci	1	28
Ezilip büzülme	1	109
Faaliyet göstermek	1	17
Façasını bozmak	1	61
Fakir düşmek	1	196
Falso yapmak	1	202
Fark etmek	9	11,56, 58, 81, 119, 142, 184, 209
Fasıla vermek	2	84-85, 163
Faydasını görmek	1	28
Fena olmak	1	210
Feryat etmek	1	224

Fırıldak çevirmek (döndürmek)	1	128
Fırsat bulmak	1	84
Fitil vermek	1	194
Fol yok yumurta yok	1	15
Foyası ortaya çıkmak	3	50, 135, 135
Galebe çalmak	1	100
Galeyana getirmek	1	196
Galip gelmek	1	196
Garez bağlamak	1	102
Gâvur ölüsü gibi	1	139
Gaza basmak	1	223
Gel gelelim	2	20, 28
Gel gelelim	2	20, 28
Gem vurmak	2	112, 139
Gerdeğe girmek	1	162
Geri çekilmek	1	180
Geri dönmek	2	53, 176
Gıkı çıkmamak	1	101
Göç etmek	1	196
Göğsü kabarmak.	1	206
Gömlek eskitmek	2	23, 117
Gönlü (gözü) tok	1	19
Gönlü bulanmak	1	35
Gönül (hatır) almak (Hatır almak).	1	190
Gönül açmak	1	39
Gönül avcısı	1	129
Gönül ferahlığı	2	18, 88-89
Gönül gözüyle bakmak	1	210
Göz açtırmamak	1	179
Göz atmak	1	91
Göz dikmek (Göz koymak).	1	202
Göz göze gelmek	4	61, 88, 100, 102
Göz nuru	1	121
Göz ucuyla (göz kuyruğuyla) bakmak	2	100, 109
Göz yummak.	1	113
Gözden kaçmak	1	171
Gözden kaybolmak	1	223
Göze almak (almamak).	1	114
Göze çarpmak	4	18, 55, 143, 178
Gözleri (gözü) dönmek	1	94
Gözleri buğulanmak	2	87, 94
Gözleri çekik	5	50, 88, 125, 185, 231
Gözleri çukura kaçmak	1	70
Gözleri dolmak (dolu dolu olmak)	1	94
Gözleri fal taşı gibi açılmak	1	66

Gözleri kan çanağına dönmek	1	105
Gözleri kararmak	1	35
Gözleri parlamak	4	76, 130, 165, 230
Gözleri velfecri okumak	1	52
Gözlerinin içi gülmek	2	56-57, 122
Gözü aç	1	58
Gözü açık (Açıkgözlü)	2	191, 192
Gözü dalmak	1	114
Gözü ilişmek (Gözüne ilişmek).	1	220
Gözü kaymak	1	29
Gözü olmak	3	57, 117, 192
Gözü tutmak (tutmamak) (Birini, bir şeyi)	1	115
Gözüne girmek (birinin)	1	100
Gözüne kestirmek	2	129, 228
Gözüne uyku girmemek	1	144
Gözünü açmak (Kendisi ya da başkasının)	1	105
Gözünü alamamak	2	78, 139
Gözünü almak	2	151, 154
Gözünü ayırmamak (Bir şeyden)	1	167
Gözünü dikmek (Bir şeye)	1	202
Gözünün yaşına bakmamak (Birinin)	1	142
Gururunu okşamak (Birinin)	1	145
Güç bela	1	37
Gülüp geçmek	1	236
Gün doğmak (birine)	1	205
Günah işlemek	1	239
Günaha girmek	1	136
Gününü gün etmek	1	138
Haber almak	3	90, 135, 138
Haber vermek	3	33,90, 142
Hacamat etmek	1	190
Haddini bilmek	1	73
Hadîd-ül mizâc	1	116
Hafakanlar basmak	2	27, 112
Hak etmek	4	13, 205, 205, 231
Hak getire	1	112
Hakaret etmek	1	210
Hakir görmek	1	113
Hakkından gelmek	1	182-183
Haklı olmak	2	168
Halil İbrahim bereketi	1	19
Halt etmek	1	212
Halt karıştırmak	1	90
Halt yemek	3	19, 20, 132

Hangi akla hizmetse	2	20, 115
Hanım evladı	1	189-190
Haraca bağlamak	1	46
Harekete geçmek	1	90
Hasret kalmak	1	123
Hatim indirmek	2	17-18, 40
Hava almak	1	214
Havadan sudan (şundan bundan) konuşmak	1	214
Havalara uçmak	1	122
Havsalasına sığmamak	1	162
Hayal kurmak	1	172
Hayatını kazanmak	1	47
Hayır işlemek	1	18
Hayreti mûcip	2	67, 116
Hedef almak	1	211
Hedef olmak	1	168
Helal süt emmiş	2	191, 215
Hele hele	12	30, 32-33, 91, 107, 120, 128, 135, 148, 195, 207, 228, 230
Her ne kadar	2	66, 88
Hercümerc	2	81, 128
Hesabı kapamak (kapatmak)	1	55
Hesabına (işine) gelmek (Birin)	2	137, 195
Hesap vermek	2	135, 229
Hevesi kursağında kalmak	2	105, 232
Hiç olmazsa	2	165, 222
Hile hurda bilmemek	1	192
Hindi gibi kabarmak	1	140
Hizaya gelmek	1	170
Hizmet etmek	1	129
Hodri meydan	1	135
Hor görmek	2	161, 205
Hoş geldiniz (Safa geldiniz)	1	145
Hoşça kal (kalın)	1	211
Huy edinmek	2	73, 91
Huyu suyu değişmek	1	23
Hüküm sürmek	4	16, 111, 155, 231
Hülyaya dalmak	1	221
İslâh etmek	1	126
İstirap çekmek	1	234
İcap etmek	1	192
İcat etmek	2	73, 193
İçi cız etmek	1	206
İçi geçmek	2	114, 146
İçi hop etmek	1	24

İçi hop etmek	2	24, 118
İçi içine sığmamak	1	222
İçi kalkmak	1	148
İçi kan ağlamak	1	40
İçi titremek	1	119
İçi yanmak	1	94
İçine sıçmak (etmek)	1	116
İdare etme	1	209
İdare-i maslahat	1	238
İddiaya girmek (tutuşmak)	1	78
İdrak etmek	1	115-116
İfrata kaçmak	1	107
İftar etmek	1	17
İftira atmak	1	230
İki büküm	2	61, 236
İkide bir	7	14, 15, 58, 75, 78, 80, 173
İlan etmek (savaş açmak)	3	135, 168, 205
İleri gitmek	2	44, 125
İlgi duymak	1	225
İliğine (içine) işlemek	1	144
İllallah demek	1	112
İman tahtası	1	44
İmlaya gelmemek	1	137
İmza atmak	2	55, 114
İmzayı basmak(çakmak)	2	114, 114
İnim inim inlemek	2	32, 193
İnsâfa gelmek	1	114
İnsan-ı kâmil	3	237, 238, 240
İnsanoğlu çiğ süt emmiş	1	192
İnşallahla maşallahla	1	98
İpiyle kuyuya inilmez	1	90
İpliği pazara çıkmak	1	135
İpliği pazara çıkmak	1	135
İskandil etmek.	1	142
İstifini bozmamak	2	133, 145
İstihâreye yatmak	2	118, 120
İsyân etmek	1	196
İş düşmek (Birine)	1	232
İş olsun	1	58
İşe bak!	1	195
İşi düşmek (Birine, bir yere)	3	101, 113, 162
İşi gücü bırakmak	1	99
İşi İş Kaşığı Gümüş Olmak	1	19
İşi sağlama bağlamak, (Sağlam kazığa bağlamak)	2	126, 151
İşin fenası	1	96

İşin kötüsü	4	50, 112, 199, 230
İte kaka	2	113, 228
İtimât telkin etmek	1	169
İtişip kakışmak	1	18
İzin koparmak	1	41
İzzeti nefis	3	40, 90, 116
Kafası kızmak	1	203
Kafasına Dank Etmek (demek)	1	105
Kafasına koymak	1	101
Kafasını toplamak	1	210
Kâfi gelmek	1	200
Kaldırım kargası	1	97
Kale almamak	2	136, 225
Kaleme almak	3	20, 39, 196
Kaleme gelmemek	1	19
Kalıbı kıyafeti yerinde olmak	1	33
Kalıbını basmak	2	78, 125
Kâm almak	2	162, 190
Kamış atmak (veya koymak)	1	90
Kan dökmek	1	183
Kan gövdeyi götürmek	2	177, 197
Kan ter içinde kalmak	3	26, 132-133, 166
Kanaat getirmek	1	125
Kanlı canlı	1	61
Kapağı (bir yere) atmak	1	113
Kara cahil	1	234
Kara kara düşünmek	1	40
Karar almak	1	216
Karar vermek	4	10, 37, 90, 216
Kargacık burgacık	1	87
Karınca kararınca (kaderince)	1	191
Karşı çıkmak.	1	228
Karşı koymak.	1	166
Karşılık vermek	1	211
Karşısına (önüne)çıkmaq (Bir şey, bir kişi, birinin)	1	97
Kasıp kavurmak	1	46
Kayış atmak	1	169
Kazık atmak	1	192
Kelle koşturmak	2	52, 121
Kellesini uçurmak	1	197
Kelli felli	1	102
Kem küm etmek	2	114, 210
Kendi başına	1	42
Kendi kendine	3	84, 86, 122
Kendinden geçmek	1	211

Kendine gelmek	1	202
Kendini adamak(birine, bir şeye)	1	75
Kendini alamamak	1	61
Kendini göstermek	1	22
Kendini paralamak	1	149
Kendini tutmak	2	35-36, 120
Kendini vermek (Bir şeye)	1	134
Kendini yemek	1	40
Kesesini doldurmak	1	195
Keyfi gelmek	3	68, 80, 102
Keyfi kaçmak	1	137
Keyfi yerinde	1	18
Keyfi yerinde olmak	1	104
Keyfini bozmak	1	81
Kıç ı kalkmak	2	194, 230
Kıç tokuşturmak	1	129
Kıçına (götüne) tekme atmak (vurmak)	2	218, 227
Kıl atmak	1	194
Kıl çekmek	1	230
Kılı kıpırdamamak	1	100
Kılı kırk yarmak	1	118
Kılıç çekmek	1	128
Kılıfına uydurmak	1	135
Kılını (bile) kıpırdatmamak (oynatmamak)	1	29
Kıran kırana	1	154
Kıtlıktan çıkmış gibi	1	58
Kıyameti (kıyametleri, kızıl kıyameti, kızılca kıyameti) koparmak.	1	142
Kıymet vermek	2	78, 205
Kıymet-i harbiye	1	127
Kilise direği gibi	1	96
Kim bilir	2	63, 132
Kitap kurdu	2	211
Kodesi boylamak	2	111, 113
Koftiyi yutmak	1	196
Kol gezmek	4	96, 126, 142, 215
Kolayını bulmak	1	189
Koluna girmek	1	198
Konu komşu	1	103
Korktuğu başına gelmek, (Korktuğuna uğramak)	2	144, 172
Korkuya kapılmak	1	134-135
Kozunu oynamak	1	17
Kör dövüşü	1	137

Kucak açmak	1	94
Kukumav kuşu gibi düşünmek	1	146
Kul kurban olmak	2	23, 229
Kulağına gitmek	1	224
Kulak asmamak	1	84
Kulak kabartmak	2	10, 84
Kulak kesilmek	1	43
Kulak vermek, (kulak tutmak).	3	104, 117, 124
Kumpas kurmak	2	128, 209
Kuyruğu titremek.	1	148
Küçük dilini yutmak	1	233
Küfrü basmak	1	168
Küfür savurmak	1	13
Kül etmek	1	14
Külâhıma anlat (onu benim külâhıma anlat)	1	135
Laf dinlemek.	1	195
Lâf etmek	3	79, 119, 211
Lakırdı (laf) taşımak	1	101
Layık görmek	1	206
Linç etmek	2	128, 136
Madara olmak	1	44
Maharet kazanmak	1	205
Makaraları koyuvermek	1	20
Malın gözü	1	114
Mana (anlam) çıkarmak	1	102
Mana (anlam) vermek	1	206
Mangalda kül bırakmamak	2	135, 162
Maraza çıkarmak	1	61-62
Mars etmek	1	44
Mat etmek	2	78, 80
Mat olmak	1	78
Matrak geçmek	1	23
Mazhar olmak	1	17
Mecal kalmamak	1	14-15
Mesken tutmak	2	19, 204
Metelik vermemek.	1	136
Mevzûbahis	1	209
Meydan okumak	3	31, 76, 139
Meydana çıkmak (Ortaya çıkmak).	1	191
Meydana gelmek	3	42, 42, 167
Mezar kaçını	1	236
Mideye indirmek	4	50, 118, 120, 207
Mola vermek.	2	128, 172
Mücadele vermek	1	17
Mühür basmak	1	195

Müjde vermek	1	134
Münasip görmek	1	32
Mürekkep yalamış	1	206
Nam salmak	3	24, 46, 194
Nara atmak	2	40, 147
Nazar değmek	1	35
Nazar-ı dikkate almak	1	57
Nazarı dikkati çekmek	2	128, 209
Ne haddine	1	135
Ne mal (meta) olduğunu biliriz, (Ne çiçektir biliriz).	2	90, 142
Ne oldum delisi olmak	1	23
Ne olur ne olmaz	2	95, 220
Ne var ki	15	17, 35-36, 47, 49, 56, 63, 74, 89, 99, 102, 113, 128, 161, 178, 205
Nefes (yürek) tüketmek, (Nefesi tükenmek).	1	173
Nefes nefese	5	14-15, 85, 95, 132-133, 155
Nefesi tükenmek	1	173
Nefsini köreltmek	3	19, 51, 161
Neye uğradığını bilememek	1	147
Neyin nesi, kimin fesi	1	228
Nihayet vermek	2	226, 232
Nöbet tutmak	1	169
Nuh der, peygamber demez	1	114
Oh olsun	1	143
Okkanın altına gitmek	1	15
Oluk gibi akmak	1	195
Omuz silmek.	1	135
On parmağında on marifet	1	117
Ortalığı velveleye vermek	3	12, 15, 219
Ortaya koymak	1	80
Oruç tutmak	1	17
Otuz iki dişini göstermek	1	20
Ödü patlamak	3	88, 126, 190
Örtbas etmek.	1	226
Paçaları (kolları) sıvamak	1	126
Paçası tutuşmak	1	135
Palas pandiras	1	18
Paldır küldür	1	12
Papara yemek	2	28, 37
Para akmak	1	195
Para babası	1	52
Para dökmek	1	22
Para dönmek.	1	113
Para etmemek.	1	192
Para kesmek	1	50

Para yatırmak	1	87
Para yedirmek	1	81
Parmak basmak	1	55
Patlak vermek	2	142, 144
Paydos etmek	2	118, 119
Peşinde koşmak, (Peşine düşmek)	1	126
Peşine takılmak	2	14, 82
Pislik götürmek	1	51
Poz vermek	2	90, 90
Racon kesmek	1	232
Ramak kalmak	1	47
Rast gitmek	1	128
Razı olmak	1	212
Rest çekmek	1	36
Sabahı zor etmek	1	89
Saç sakal ağartmak	2	16, 102
Saç sakal birbirine karışmak	3	38, 82, 128
Sağlama (sağlam kazığa) bağlamak	1	126
Sağlama gitmek	1	126
Sakal atmak	1	114
Saygı duymak	1	125
Secde etmek	6	16, 127, 139, 185, 235, 239
Sefa sürmek	1	135
Selam almak	1	88
Selâm vermek	5	41, 88, 111, 129, 176
Selamete çıkmak	2	89, 136
Selamı sabahı kesmek	1	102
Semeri devirmek	1	146
Servis yapmak	1	38
Ses seda çıkmamak	1	84
Ses seda kesilmek	1	16
Sesini kesmek (biri ya da birinin)	2	234, 238
Sevaba girmek	1	18
Seyr-i fil menâm	1	90
Sıfırı tüketmek	3	76, 150, 174
Sıkıntı çekmek	3	78, 236, 239
Sırası gelmek	1	201
Sırtını Dayamak	2	23, 138
Siftah etmek	2	41, 101
Sigara tellendirmek	1	20
Silip süpürmek	2	211, 212
Sinirleri bozulmak	1	89
Sinkâf etmek	1	128
Sipariş etmek	3	130, 130-131, 131
Sipariş vermek	1	129
Sirayet etmek	1	103

Solda sıfır	2	81, 226
Son kozunu oynamak	1	42
Son nefesini vermek	1	184
Son vermek	2	197, 231
Sopa yemek.	1	111
Sorguya çekmek	1	142
Sökün etmek	1	147
Söz (laf) dinlemek, (Söz tutmak),(Söze yatmak).	1	195
Söz açmak (Bir şeyden).	1	205
Söz etmek	2	147, 194
Söz konusu	2	77, 218
Söz sahibi olmak	1	196
Söz vermek	1	129
Sözünü tutmak	3	43, 44, 137
Su yüzüne çıkmak	1	142
Sular seller gibi	1	91
Suyu yokuşa akıtmak	1	114
Süklüm püklüm	1	108-109
Sürüm sürüm sürünmek	1	162
Sürüncemede bırakmak	2	84, 113
Süt dökmüş kedi gibi	1	110
Şafak sökmek	1	63
Şaha kalkmak	2	24, 171
Şansı dönmek	1	44
Şayan-ı itimad	1	50
Şeytan aldatmak	1	136
Şeytana uymak	1	193
Şeytanın işi yok	1	134
Şimdiden tezi yok	1	171
Şöyle bir	1	83
Şöyle dursun	1	136
Tabana kuvvet	2	151, 174
Tabana kuvvet kaçmak	1	14
Taburcu olmak	2	214, 214
Tadını çıkarmak	2	39, 138
Tahsil görmek	1	204
Talan etmek	1	128
Taş atmak	1	128
Taş çatlasa	1	117
Tatmin olmak	1	240
Tav olmak	1	61
Tava gelmek	1	130
Tavına getirmek	1	54
Tebelleş olmak	1	113
Tedavül den kalkmak	1	238

Tefekküre dalmak	1	10
Tehdit etmek	1	210
Tekbir getirmek	1	238
Tekme tokat girişmek	1	231
Tekmil vermek	1	212
Telef etmek	3	10, 17-18, 197
Telefon etmek	1	199
Temsil etmek	1	10
Teneffüs etmek	1	36
Tepeden (yüksekten, yukardan) bakmak (Birine).	2	156, 233
Tepesi (beyni)atmak	1	226
Tepesine binmek	1	210
Ter dökmek	1	17
Teselli etmek	1	213
Tıkacı atmak	1	84
Tıngırı yolunda olmak	1	19
Tırıs gitmek	1	13
Tokat aşk etmek	1	202
Top atmak	1	192
Topu topu	1	53
Topun ağzında.	1	149
Tuzağa düşmek	1	66
Türkü tutturmak	1	222
Tüyleri ürpermek	2	83-84, 84
Uçkuruna gevşek(veya düşkün) olmak	1	32-33
Umurunda değil	1	136
Uyku basmak (bastırmak)	2	94, 118
Uyku çekmek	1	95
Uykuya dalmak	7	88-89, 119, 120, 136, 162, 174, 211
Uzun uzadıya	1	138
Uzun uzadıya anlatmak	1	138
Üstesinden gelmek	1	232
Üstünden (üzerinden) atmak	1	216
Üstüne (üzerine)atmak (Bir suçu birinin)	1	211
Üstüne (üzerine) yürümek	3	196, 214, 231
Üstüne fenalık gelmek	1	112
Üstüne ölü toprağı serpilmiş	1	169
Üstüne üstlük	4	56, 89, 90, 135
Üstüne üstüne gitmek	1	211
Üzerinde durmak	1	41
Üzerine çullanmak	1	233
Vakit geçirmek	1	202
Var olmak	1	185

Vecde gelmek	1	156
Veled-i zina	2	35, 102
Verilmiş sadakanız (sadakamız) varmış.	1	135
Vur patlasın, çal oynasın	1	50
Vücuda getirmek	2	32, 125-126
Yağ bağlamak	1	161
Yağma yok	1	189
Yakasına yapışmak	3	223, 226, 228
Yalan yanlış	1	189
Yalın ayak başı kabak	1	24
Yallah etmek	1	38
Yalvar yakar olmak	1	112
Yan gözle bakmak	1	208
Yandım Allah çağırmak	1	113
Yanı sıra	5	50, 85, 96, 142, 228
Yanına (kâr) kalmak	1	143
Yanına varılmaz (Yanına salâvatla varılır) (Birinin, bir şeyin)	2	145, 232
Yanıp tutuşmak	6	17, 52, 86, 111, 127, 136
Yâr olmak	2	162, 168
Yaradana sığınıp (Bir iş yapmak).	1	220
Yardım görmek	1	196
Yaşlı başlı	1	54
Yazıklar olsun!	1	215
Yelken açmak	1	195
Yere sermek (Birini)	1	232
Yeri göğü inletmek	1	213
Yeri öpmek	1	226
Yerin dibine geçmek	1	109
Yerinden fırlamak	4	55, 144, 198, 226
Yerine getirmek	2	90, 92
Yerini almak	2	202, 215
Yıldızı parlamak	1	206
Yok pahasına	1	26
Yokuş aşağı	2	63, 199
Yol açmak (Bir şeye)	3	112, 198, 212
Yol almak.	3	122, 150, 174
Yol gitmek	1	28
Yola koyulmak	1	16
Yolunu bulmak	1	189
Yuha çekmek	1	112
Yüksek ustura	1	90
Yüreği ağzına gelmek	5	12, 45, 49, 126, 151
Yüreği çarpmak	1	91
Yüreği erimek	1	56-57
Yüreği götürmemek	1	113

Yüreği hop etmek (hoplamak)	1	105
Yüreği hoplamak	1	55
Yüreği sızlamak	1	82-83
Yürek Selanik olmak	1	97
Yüz çevirmek	1	236
Yüz sürmek	3	11, 62, 111, 114
Yüz tutmak	4	35, 56, 66, 148
Yüzü gülmek	3	55, 55, 239
Yüzü kızarmak	4	82, 109, 130, 211
Yüzü soğuk	1	96
Yüzünde güller açmak	1	36
Yüzünden (suratından) düşen bin parça	1	137
Yüzünü (suratını) ekşitmek (buruşturmak)	3	36, 36, 205
Zahmete girmek	1	17
Zahmete sokmak	1	234
Zaman zaman	2	55, 155
Zangır zangır titremek	1	13
Zapt etmek	2	31, 196
Zar zor	1	114
Zarar vermek	1	168
Zeval bulmak	1	158
Zıddına gitmek	1	84
Zil zurna sarhoş	1	96
Ziyaret etmek	2	208, 214
Zom olmak	2	41, 96
Zor belâ	2	166, 184
Toplam	1318	

Tablo 2 Ana Başlıklara Göre Deyimlerin Genel Sayısal Dökümü

	Sayısı	Oran
Sözcük öbeği yapısındaki deyimler	1191	90,98
Cümle yapısındaki deyimler	98	7,48
Çeviri deyimler	29	2,21
Toplam	1318	

Tablo 3 Sözcük Öbeği Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü

	Sayısı	Oran
İsim tamlamasından oluşan deyimler	91	7,64
Sıfat tamlamasından oluşan deyimler	20	1,67
Edat grubundan oluşan deyimler	30	2,51
Tekrar grubundan oluşan deyimler	190	15,95
Birleşik fiil grubu biçiminde deyimler	738	61,96
Kısaltma grupları biçiminde deyimler	48	4,03
İsim-isim-fiil yapısında olan deyimler	74	6,21
Toplam	1191	

Tablo 4 Cümle Yapısındaki Deyimlerin Sayısal Dökümü

	Sayısı	Oranı
Basit cümle olan deyimler	49	50
Birleşik cümle biçimindeki deyimler	12	12,24
Bağlı cümle biçimindeki deyimler	1	1,02
Sıralı cümle biçimindeki deyimler	13	13,26
Kesik cümle biçimindeki deyimler	23	23,46
Toplam	98	

Tablo 5 Çeviri Deyimlerin Sayısal Dökümü

	Sayısı	Oranı
Çeviri deyimler	29	2,20
Toplam	29	

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmada elde edilen bulgulardan yola çıkılarak ulaşılan sonuçlar ve bunlara yönelik öneriler dile getirilmiştir.

5.1. Sonuç

Yapılan çalışmada İhsan Oktay Anar'ın “Yedinci Gün” adlı eserinde geçen deyimler anlam ve yapı bakımından incelenmiş ve aşağıda ifade edilen sonuçlar elde edilmiştir.

Oluşturulan tablolardaki veriler doğrultusunda İhsan Oktay Anar'ın “Yedinci Gün” eserinde toplam 1318 deyim kullanımı tespit edilmiştir. Bu deyimlerden 909 tanesinin birbirinden farklı deyimler oldukları tespit edilmiştir.

İncelenen eserde 909 farklı deyimden en çok “ne var ki” 15 farklı cümlede, “hele hele” 12 farklı cümlede ve “ara sıra” 10 farklı cümlede geçmektedir.

İhsan Oktay Anar'ın “Yedinci Gün” eserinde 67 farklı deyim grubu belirlenmiştir. Bu deyim gruplarından “Sözcük Öbeği Yapısındaki Deyimler” grubuna ait 1191 (% 90,98) örnek; “Cümle Yapısındaki Deyimler” grubunda ise 98 (% 7,48) örnek ve son olarak da “Çeviri Deyimler” grubunda 29 (% 2,21) örnek tespit edilmiştir. “Sözcük Öbeği Yapısındaki Deyimler” kendi içerisinde sınıflandırılmıştır. Bu yapıdaki deyimlerde en çok kullanım örneği 738 (% 61,96) ile “Birleşik Fiil Grubu Biçimindeki Deyimler” başlığına aittir. “Tekrar Grubundan Oluşan Deyimler” grubu 190 (% 15,95), “İsim-İsim-Fiil Yapısında Olan Deyimler” 74 (% 6,21), “İsim Tamlamasından Oluşan Deyimler” 91 (% 7,64), “Sıfat Tamlamasından Oluşan Deyimler” 20 (% 1,67), “Kısaltma Grupları Biçiminde Olan Deyimler” 48 (% 4,03) ve son olarak da “Edat Grubundan Oluşan Deyimler” 30 (% 2,51) gruplarına ait örnekler tespit edilmiştir.

Cümle yapısında olan 98 deyim örneği tespit edilmiştir. Bunlardan “Basit Cümle Biçimindeki Deyimler” grubuna ait 49 (% 50), “Kesik Cümle Biçimindeki Deyimler” grubuna ait 23 (% 23,46), “Sıralı Cümle Biçimindeki Deyimler” grubuna

ait 13 (% 13,26), “Birleşik Cümle Biçimindeki Deyimler” grubuna ait 12 (% 12,24) ve son olarak “Bağlı Cümle Biçimindeki Deyimler” grubuna ait 1 (% 1,02) örnek tespit edilmiştir.

Ayrıca toplam 29 (% 2,20) deyim örneğine ise “Çeviri Deyimler” başlığında rastlanmıştır.

Onur Elibol (2009)’un “Tarık Buğra’nın “Küçük Ağa” Romanında Geçen Deyimlerin Yapı ve Anlam Bakımından İncelenmesi” tezi ile Semih Topal (2015)’ın “Almıla Aydın’ın Gezgin Dedektifler Serisinde Deyimlerin Yapısal İncelenmesi” tezleriyle yapmış olduğumuz tezi mukayese edecek olursak:

Söz konusu çalışmalarda deyim sayıları farklı olduğu için yüzdelik değerler esas alınarak değerlendirmeler yapılmıştır.

“Küçük Ağa” romanında tespit edilen deyimlerin %91,94’ü “ Sözcük öbeği yapısındaki deyimlere”, “Gezgin Dedektifler” serisinde %93,42 iken “Yedinci Gün” adlı eserde bu oran %90,98’dir. Sözcük öbeği yapısındaki deyimlerin en yüksek kullanım yoğunluğu “Küçük Ağa” romanında % 83,80, “Gezgin Dedektifler” serisinde %94,20 ile “Anlamca kaynaşmış deyimleşmiş birleşik fiiller” başlığına aittir. Söz konusu bu durum “Yedinci Gün” romanında %61,96 oranıyla “Birleşik fiil grubu biçiminde deyimler” başlığına aittir. Cümle yapısındaki deyimlerin en yüksek kullanım yoğunluğu “Küçük Ağa” romanında %66,41’i “Yargı anlamı taşıyanlar” grubuna ait , “Gezgin Dedektifler” serisinde %77,29’u “Kesik cümle yapısında olanlar” grubuna ait iken “Yedinci Gün” romanında bu oran %50 ile “Basit cümle olan deyimler” başlığına aittir. Ayrıca adı geçen çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada “Çeviri deyimler” başlığı altında 29 adet deyim yer almaktadır.

İhsan Oktay Anar eserinde deyimlere ve ikilemelere de bolca yer vermiştir. Türk dilinin anlatım özelliklerinden yararlanan yazar böylece anlatımını daha etkili bir hâle getirmiştir. Dilin zenginlik ölçütlerinden biri olan deyimler yine dilin vazgeçilmez unsurlarındandır. Bu veriler ışığında “Yedinci Gün” adlı eser içerdiği deyimler bakımından zengin bir eserdir, kanısına ulaşılmıştır.

Sonuç olarak yazarın kullandığı Osmanlı Türkçesini, günümüz Türkçesinin içine serpiştirerek oluşturduğu kurmaca (fiktif) dil ve üslûp bir taraftan metnin tarihî atmosferini pekiştirirken, bir taraftan da okuyucuya renkli ve farklı bir estetik çizgi

sunmaktadır. Kelime hazinesinin zenginliği, hayal dünyasının genişliği, gerçekle kurgunun izdivacı, felsefe ve tarih bilgisinin birleşmesi, yazarın eserinde kullandığı deyimlerin zenginliği bu eserin incelenmeye layık olduğu fikrini desteklemektedir.

5.2. Çalışmanın Eğitsel ve Pedagojik Olarak Yararları

Çalışma sırasında, deyimler bakımından zengin bir anlatıyla karşılaşılmıştır. Deyimler, dilin anlatım zenginliğini ve o dili kullanan toplumun maddi ve manevi kültürünü ortaya koymak bakımından önemlidir. Türkçe deyimler bakımından zengin bir dildir. Yapılan çalışmada 1318 deyim kullanımı tespit edilmiştir. Bu deyimlerden 909 tanesinin birbirinden farklı deyimler oldukları tespit edilmiştir. TDK'nin “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” veritabanında 11209 deyim var olduğu düşünüldüğünde incelenen bu eserin tamamında kullanılan deyimlerin var olan deyimler içinde yaklaşık %12'lik bir dilimi oluşturduğu görülmektedir. Bu eserin okuyucuları dilde var olan deyimlerin yaklaşık %12'si ile muhatap olacaklardır. Deyimlerde anlam ve yapı alanında yapılacak çalışmalar için yararlı olacaktır.

5.3. neriler

TDK'nin “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” veritabanında 11209 deyim var olduğu düşünüldüğünde incelenen bu eserin tamamında kullanılan deyimlerin var olan deyimler içinde yaklaşık %12'lik bir dilimi oluşturduğu görülmektedir. Bu eserin okuyucuları dilde var olan deyimlerin yaklaşık %12'si ile muhatap olacaklardır.

“Yedinci Gün” adlı eser içerdiği deyimler bakımından zengin bir eserdir. Ortaokul ders kitaplarındaki serbest okuma metinlerinde bu eserin bazı bölümlerine yer verilmesi öğrencilerin deyimleri kullanmadaki başarısına katkı sağlayacaktır.

Bu alışma aynı zamanda, sonraki çalışmalara fayda sağlamak ve alana katkıda bulunmak amacıyla hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2002). *Anadilimizin Söz Denzinde*. Ankara: Bilgi Yay.
- Aksan, D. (2006). *Dil, Şu Büyülü Düzen*. Ankara: Bilgi Yay.
- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim I*. Ankara: TDK Yay.
- Aksan, D. (2010). *Türkiye Türkçesinin Dünü Bugünü Yarını*. Ankara: Bilgi Yay.
- Aksan, D. (2013). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yay.
- Aksan, D. (2018). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Bilgi Yay.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü2 Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Yay.
- Aktunç, H. (1998). *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü (tanıklarıyla)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akyalçın, N. (2006). *Türkçe İkilemeler Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Akyalçın, N. (2019). Deyim Ve İkileme İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *Homeros*, cilt /volume2, Issue 3, pp.83-94
- Anar, İ. O. (2020). *Yedinci Gün*. (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yay.
- Atabay, N. , Kutluk, İ. ve Özel, S. (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bahadınlı, Y. Z. (1962). *Deyimlerimiz ve Kaynakları* (3. Baskı). İstanbul: Hür Yayınlar.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Batur, S. (2006). *Öyküleriyle Türkçede Deyimler*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayın Evi.
- Çevik, M. (2006). *Basın Dilinde Atasözleri ve Deyimler*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çoraklı, Ş. (2001). Türkçenin Yaratma Gücü: İkilemeler (1) , *Atatürk üniversitesi Türkiyat araştırmaları enstitisi dergisi*, sayı 17, 53-60.

- Çotuksöken, Y. (2004). *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (1. Baskı)*. İstanbul: Altan Matbaacılık.
- Devellioğlu, F. (1997). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yay.
- Doğan, A. (2000). *Deyimler Sözlüğü (5. Baskı)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Elibol, O. (2009). *Tarık Buğra' nın 'Küçük Ağa' romanında geçen deyimlerin yapı ve anlam bakımından incelenmesi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi).Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergin, M. (1998). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Esentürk, E. (2000). *Türkçe sözlük ve Kamus-ı Türki' de bulunan deyimlerin karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökdayı, H. (2008) Türkçede Kalıp Sözler. *Bilig*, Sayı: 44, 89-110.
- Gündüz, O. (2012). *İhsan Oktay Anar'ın Kurgu Dünyası - Anar'ın Kurgu Evreninde Postmodern Bir Gezinti*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Güven, M. (1997). *Türkçede Eylemsel Deyimlerin Bazı Özellikleri*. Boğaziçi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Dilbilim Ana Bilim Dalı.
- Koç, N. (1990). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kükey, M. (1972).*Uygulamalı Örneklerle Türkçede Fiiller*. Ankara: Ogun Kardeşler Matbaası.
- Maltepe, S. (1997). *Deyimlerimizin Yapısal Özellikleri*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, A. (2001). İsnat grubunun yapısı ve görevleri. *Arayışlar -İnsan Bilimleri Araştırmaları*, Yıl: 3, Sayı: 5-6,
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Pala, İ. (2007). *İki Dirhem Bir Çekirdek* (31. Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Parlatır, İ. (2008). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (2 Cilt). Ankara: Yargı Yayınevi.
- Sezgin, B. (2013). *Yeni Argo Sözlüğü*. İstanbul: Cinius yayınları.
- Sinan, A. T. (2015). *Türkçenin Deyim Varlığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Suad, A. (2018). *Deyimlerin Hikâyesi*. İstanbul: Maviçatı Yayınları.
- Subaşı, L. (1988). *Dilbilimi açısından deyim kavramı ve Türkiye Türkçesindeki örneklerin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Topal, S.(2015). *Almıla Aydın'ın Gezgin Dedektifler serisinde deyimlerin yapısal incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir.
- Tufan, M. (2019).*Deyimlerin Dili*. İstanbul: Erguvan yayınevi.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük* (10. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2012). *Yazım Kılavuzu*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2016).*Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin yayıncılık.
- Yund, K. (1971). Türk Atasözleri ve Deyimleri. *Türk Dili Dergisi*, s. 238, s. 279-293.

İnternet kaynakları:

- <http://www.deyimlerimiz.com/aklini-kullanmak-deyimi> (Görüntüleme tarihi 10.12.2020)
- Türkçede Birleşik Fiiller ve Anlam Kaymaları/ Prof. Dr. Zeynep Korkmaz (Görüntüleme tarihi 13.04.2021)
- <https://sozluk.gov.tr/?q=&aranan> (Görüntüleme tarihi 09.11.2020)
- <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (Görüntüleme tarihi 05.05.2021)
- <https://www.nedirnedemek.com/kitakse-ne-demek> (Görüntüleme tarihi 16.01.2021)